

Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmi

İsa AKALIN*

“The Historical Process of the
Hadîth Qudsî”

Abstract: Hadîth Qudsî is defined as the Hadîth that meaning belonging to Almighty God, wording belonging to the Prophet. As terms of Hadîth Qudsî whether there is the place between Technical terms of Hadîth have not been demonstrated as clear. Narrations Called as Qudsî Hadîth, of which is included in what kind of revelation, unlike from the Qur’ân and from the other prophetic hadîths what kind of features that have been discussed. In this research, the concept of Qudsî Hadîth, dealt with in terms of hadîth methodology in the historical process and the value of the concept of Qudsî Hadîth have tried to determine in terms of the technique of hadîth. Qudsî Hadîth and considered associated with this relationship qudsî hadîth-revelation discussions, etc.; qudsî hadîth of the term, whether in the hadîth methodology irrespective of the place because of maintaining, has not sit any ground in terms of hadîth methodology. al-Bukhârî, his *al-Sahîh*, is making analysis of words of rivâyah in the part 4th title of kitâb al-’ilm; said there is no difference between the words of rivâyah, words of qudsî hadîth mention in particular, known as qudsî Hadîth rivâyahs with prophetic hadîths reveals that there is a difference between. al-Bukhârî, a very late period defined as qudsî hadîth, this kind hadîths that the perspective has been adopted by other traditionist. It is therefore, which is described as the Qudsî Hadîth, hadîths, not taken as a separate type of hadîth and in the books of both rivâyetu’l-hadîth and dirâyetü’l-hadîth of Hadîth literature were evaluated in the prophetic hadîths.

Citation: İsa AKALIN, “Kudsî Hadîs Mefhûmunun Serencâmi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/1, 2017, pp. 7-74.

Keywords: Qudsî hadîth, hadîth technique, revelation, Bukhari.

Giriş

Kudsî hadîs’in terim olarak,** hadîs ıstılahları arasında yerinin bulunup bulunmadığı net biçimde ortaya konulmamıştır. Kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs (الحديث الرباني/الحديث الإلهي/الحديث القدسي) mefhûmu,¹ ilk dört asrın, ne rivâyetü’l-

* Yard. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, isaakalin@hotmail.com

** Bu makale, yazarın; *Hadîs Tekniği Açısından Kudsî Hadîsler* başlıklı doktora tezi (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014) esas alınarak yeniden hazırlanmış olup, makalede sadece makale içerisinde atıfta bulunulan kaynaklara yer verilmiştir.

¹ el-Kettânî (1345/1927), hadîs ilimlerine dair eserleri tanıttığı *er-Risâletü’l-Müstatrafe*’sinde “Kudsî, İlâhî, Rabbânî Hadîs Kitapları/الربانية القدسية الإلهية الريبانية” başlığında üç kelimeyi birlikte kullanmakta ve kudsî hadîs ifadesini “(Kudsî hadîsler) i’câz kastedilmeksizin, O’nun -sühbâneh- kelâmından kılınmak suretiyle Yüce Allah’a isnâd edile(rek rivâyet edi-

hadîs, ne de dirâyetü'l-hadîs kitaplarında, tespit edilememiştir.

İçeriğinde Yüce Allah'a izafe edilen sözler ve fiiller yer aldığından 'kudsî hadîs' diye isimlendirilen rivâyetler, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem hadîs usûlü kitaplarında, bir hadîs çeşidi olarak ele alınmamıştır. Mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem hadîs usûlü kitaplarında böyle bir tasnifin bulunmaması, bu terimin hadîs usûlü ıstılahlarına eklenmiş -benzetme yerindeyse 'bid'at' 'muhtes' 'üretilmiş'- bir ıstılah olduğunu göstermektedir. 'Kudsî hadîs' tabiri; "Galat-ı meşhûr, lügat-ı fasihden evlâdır" deyimine yerinde bir örneklilik teşkil ettiği için bu çalışmada da aynı tabir kullanılmıştır.

Kudsî hadîs ifadesinin ortaya çıkışı ve ilk olarak hangi tarih/ler/de kim/ler tarafından kullanılmaya başlandığına dair -ne yazık ki- çok net ve kesin bilgi tespit edilememiştir. Kudsî hadîs mefhumuyla ilgili araştırmalarda ve kudsî hadîs içeren derleme eserlerin giriş yazılarında, bu konuyla ilgili sunulan bilgilerin birbirinin tekrarı olduğu görülmektedir. Kudsî hadîs mefhumuyla ilgili gerek akademik çalışmalarda ve hadîs araştırmalarında, gerek kudsî hadîs içeren derleme eserlerin giriş yazılarında ve gerekse ders kitabı mahiyetinde hazırlanmış hadîs usûlü eserlerinde, ifadenin ortaya çıkışı ve ilk olarak kullanımına dair, ya ilk kudsî hadîs kitabı olarak gösterilen eş-Şehhâmî'nin (533/1138) eserinin adıyla veya kudsî hadîsin tanımını ilk defa yaptığı söylenen et-Tîbî'nin (743/1342) tarifile karşılaşılmaktadır.

İstılah Kitaplarında Kudsî Hadîs Tanımları

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (816/1413), *et-Ta'rifât*'ta kudsî hadîsi şöyle tarif etmektedir:²

"Kudsî hadîs, mânâsı yönüyle Allah Teâlâ'ya, lafzî yönünden Resûllah'a -sallâllâhu aleyhi ve sellem- aittir. O, Allah'ın Nebî'sine ilham veya rüya yoluyla haber verdiği ve Nebî'nin de -aleyhi's-selâm- bu mânâyı kendi ibaresiyle bildirdiğidir. (Ancak Kur'an ondan (kudsî hadîsden) üstündür; zira Kur'an'ın aynı şekilde lafzî da münezzeldir."

el-Münâvî (1031/1622), *et-Tevkîf 'alâ mühimmâtî't-te'ârîf* adlı eserinde kudsî hadîsi şöyle tarif etmektedir:³

le)n (hadîs)lerdir" وهي: المسندة إلى الله تعالى بأن جعلت من كلامه سبحانه ولم يقصد إلى الإعجاز بها" şeklinde, diğer tanımlarında olduğu gibi, herhangi bir kaynağa ve müellife nispet etmeksizin vermektedir. bkz. el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, İstanbul: Dâru Kahraman 1986, s. 81; *Hadîs Literatürü er-Risâletü'l-Müstatrafe*, ter. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul: 1994, s. 120. Kettânî'nin *er-Risâletü'l-Müstatrafe*'sini, çok sayıda bibliyografik künye ekleyip *er-Risâle*'yi dört katı hacmine çıkararak, *Hadîs Literatürü* adıyla Türkçe'ye tercüme eden Yusuf Özbek, Kettânî'nin yukarıda verilen kudsî hadîs tanımını, aynı sayfadaki dipnotunda; "Bunlarda irâd edilen hadislerde rivâyet Resûllullah (s.a.v.)'den sonra Allah Teâlâ'ya ref'edilmekle, mervî kelâm, dolayısıyla O'na (c.c.) nisbet edilmiş olmaktadır" şeklinde vermiştir ki mütercimim, yukarıdaki cümleyi bu şekilde nasıl tercüme ettiği ve/veya tercümedeki kudsî hadîs tanımını nereden aldığı anlaşılabilir ve tespit edilememiştir.

² Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1403/1983, s. 8.

³ el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâtî't-Te'ârîf*, s. 271, (nşr.) M. Rıdvân ed-Dâye, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir-Dâru'l-Fikr 1410.

“Kudsî hadîs, Allah’ın, Nebî’sine ilham veya rüya yoluyla haber verdiği ve Nebî’nin de bunu kendi ibaresiyle bildirdiğidir. (Ancak) Kur’ân, lafzıyla inzâl edildiğinden ondan (kudsî hadîsden) üstündür.”

Ebu’l-Bekâ el-Kefevî (1094/1683), *el-Küllîyyât* adlı eserinde, kudsî hadîsi, müstakil bir başlık altında değil, *Kur’ân-ı Kerîm* ‘madde’sinin içinde üç kısa paragrafta açıklamıştır. Ebu’l-Bekâ, Kur’ân-ı Kerîm ile kudsî hadîs arasındaki farkı şöyle ifade etmektedir:

“Kur’ân-ı Kerîm, lafzı ve manası açık bir vahiy yoluyla Allah katından olmalıdır. Kudsî hadîs ise lafzî Resûlullah’ın -sallallâhu aleyhi ve sellem-, manası ilham veya rüya (menâm) yoluyla Allah katından olmalıdır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: ‘Kur’ân-ı Kerîm mu’ciz lafız olup Cibril vasıtasıyla münezzel olmalıdır. Kudsî hadîs ise mu’ciz olmayıp, vasıtasız olmalıdır ki ilâhî ve rabbânî olarak da isimlendirilmektedir.”

Ebu’l-Bekâ, daha sonra Kur’ân-ı Kerîm ile kudsî hadîs arasındaki farka dair et-Tîbî’den (743/1342) şunları nakletmektedir:

“Kur’ân-ı Kerîm, Cibril’le Nebî’ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- inzâl edilmiş lafızdır. Kudsî hadîs ise Yüce Allah’ın, manasını ilham veya rüya (menâm) yoluyla ihbârîdır ki Nebî de -sallallâhu aleyhi ve sellem- onu kendisine ait ibareyle ümmetine haber vermiştir. Ancak Nebî -sallallâhu aleyhi ve sellem-, geriye kalan hadîsleri Yüce Allah’a izafe etmemiş ve O’ndan rivâyet etmemiştir.”⁴

Ebu’l-Bekâ, ‘ilhâm’ maddesinde ise kudsî hadîs ile ilgili olarak şunları söylemektedir:⁵

“İlhâm, tam bir istidlal ve şer’î hüccet bakışı olmaksızın kendisiyle amele davet eden ilim olarak kalbe konulan şeydir. Ki bazen keşf yoluyla, bazen melek aracılığı dışında özel bir yolla ortaya çıkar. Vahy ise melek aracılığıyla meydana gelir. Bundan dolayıdır ki kelâmullah’dan olmasına rağmen kudsî hadîsler vahy olarak isimlendirilmez.”

et-Tehânevî (1158/1745), *Keşşâfu istilâhati’l-fünûn ve’l-’ulûm* adlı eserinde ‘el-Hadîs’ başlığında hadîsin, nebevî ve ilâhî; sahîh, hasen ve zayıf olarak iki ayrı taksimine işaret etmektedir. Tehânevî, İbn Hacer el-Heytemî’nin (974/1567) *el-Fethu’l-Mübîn* adlı kitabından uzun; Kâtib Çelebi’nin (1067/1657) *Hâşiyetü’t-Telvîh*’inden ise kısa bir alıntı yapmaktadır:

“Hadîs, ya nebevî veya ilâhî olur. Ki kudsî hadîs olarak da isimlendirilir. Kudsî hadîs, Nebî’nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- Rabb’inden -azze ve celle- rivâyet ettiğidir. Nebvî olan ise böyle değildir. İbn Hacer el-Heytemî’nin *el-Fethu’l-Mübîn*’de⁶ yirmi dördüncü hadîsin şerhinde söylediğinden böyle anlaşılacaktır. Kâtib Çelebi, *Hâşiyetü’t-Telvîh*’te Kur’ân’ın manasını açıkladığı birinci rükünde şöyle demektedir: İlâhî hadîsler, Allah Teâlâ’nın, Nebî’ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- mi’râc gecesinde vahyet-

⁴ Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, (nşr.) Adnan Derviş, Muhammed el-Misrî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 1413/1993, s. 722. el-Kâsimî de *Kavâ’idu’t-Tahdîs*’inde (s. 66) yukarıdaki bilgileri Ebu’l-Bekâ’nın *el-Küllîyyât*’ından aynen iktibas etmiştir (nşr.) Behçet Baytar, Beyrut: Dârü’n-Nefâis 1414/1993).

⁵ Ebu’l-Bekâ, *el-Küllîyyât*, s. 144.

⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-Mübîn Şerhu’l-Erba’ine’n-Neveviyye*, Cidde: Dârü’l-Minhâc 1432/2011, s. 432-433.

tiği şeylerdir ki vahyin sırları (esrârü'l-vahy) olarak ta isimlendirilmiştir.

Abdullah Aydınli ise yaygın olarak; mânâsı Yüce Allah'a, lafzı ise Peygamber'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- ait olan hadîs diye bilinen kudsî hadîs için yapılmış tanımları özlü olarak şöylece sıralamaktadır:

“Kudsî Hadîs (الحديث القدسي): 1. Yüce Allah'a Kur'an-ı Kerim dışında nisbet edilen söz ve iş; 2. Mânâsı Yüce Allah'a, lafzı Hz. Peygamber'e -sallallahu aleyhi ve sellem- ait olduğu söylenen söz. el-Hadîsu'l-kudsî, sened ve metninin durumuna göre sahîh, hasen, zaîf veya mevzû' olabilir. Bu hadîse, el-hadîsu'l-ilâhî ve el-hadîsu'r-rabbânî de denir. el-Hadîsu'l-Kudsî'ye الحديث القدسي el-hadîsu'l-ilâhî الإلهي veya el-hadîsu'r-rabbânî الحديث الرباني de denir.”⁷

Tarihî Süreçte Kudsî Hadîs

1. Buhârî'nin Kudsî Hadîse Bakış Açısı

Buhârî'nin de (256/870) aralarında bulunduğu gerek hadîs tarihinin klâsik çağı olan hicrî III. asır ve gerekse hicrî I. ve II. asır muhaddislerinin; çok geç dönemlerde 'kudsî hadîs' olarak isimlendirilmiş olan rivâyetleri, merfû', mevkûf ve maktû' rivâyetlerle bir arada nakletmiş olmaları, kudsî hadîs anlayışlarını ortaya koymaktadır. Buhârî, 'tahammü'l-ilm, tahammü'l-hadîs, tahammül ve edâ"⁸ başlıkları altında incelenmiş olan hadîs usûlü konularının temellerini, *es-Sahîh*'inde 'Kitâbü'l-İlm'de'⁹ ortaya koymuştur. Buhârî'nin rivâyet lafızlarına dair bu değerlendirmesi aynı zamanda, çok sonraki dönemlerde 'kudsî hadîs' diye isimlendirilmiş olan hadîslere bakış açısını ortaya koymaktadır. *Buhârî*, 'Kitâbü'l-İlm'in 4. bâbın 'terceme'sinde hadîs rivâyet lafızlarına dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

باب قَوْلِ الْمُحَدِّثِ حَدَّثَنَا أَوْ أَخْبَرَنَا وَقَالَ لَنَا الْحَمِيدِيُّ كَانَ عِنْدَ ابْنِ عَيْنَةَ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَأَنَا وَسَمِعْتُ وَاحِدًا وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ. وَقَالَ شَقِيقٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَلِمَةً. وَقَالَ حُذَيْفَةُ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَدِيثَيْنِ. وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِيمَا يَزُورِي عَنْ رَبِّهِ. وَقَالَ أَنَسُ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَزُورِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ. وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَزُورِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ.¹⁰

Buhârî, bu bâb başlığında حَدَّثَنَا، أَخْبَرَنَا، أَنْبَأَنَا، سَمِعْتُ lafızlarının muhaddis/ler/ce kullanımlarına, el-Humeydî'nin (219/834); “*Süfyân b. Uyeyne*'ye (198/814) göre [yukarıdaki dört lafız] aynıdır” sözünü örnek vermektedir. Buhârî, bu lafızların sahâbe tarafından aynı anlamda kullanıldıklarını; Abdullah b. Mes'ûd'un (32/652) حَدَّثَنَا ve سَمِعْتُ lafızlarıyla; Huzeýfe'nin (36/656) ise حَدَّثَنَا lafzıyla hadîs nakletletmiş olmalarını örnek göstermektedir. Buhârî, daha sonra sahâbeden İbn Abbâs (68/687), Enes b.

⁷ Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları 2009, s. 152, 251.

⁸ Hadîs usûlünün bu kavramları için bkz: Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: DİB Yayınları 1987, I, 399-449; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları 1993, s. 59-70; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları 1991, s. 54-63.

⁹ Buhârî, İlm 4.

¹⁰ Buhârî, İlim 4.

Mâlik (90/709) ve Ebû Hureyre'nin (58/676) rivâyet ettikleri kudsî hadîslerdeki rivâyet lafızlarına işaret etmektedir:

Enes ve قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَزُورِي عَنْ رَبِّهِ: b. Mâlik'ten: Ebû Hureyre'den: وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُورِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُورِيهِ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ

Buhârî, rivâyet lafızlarına işaret ettiği bu girişten sonra İbn Ömer'in (73/693) Peygamber'den -sallallâhu aleyhi ve sellem- rivâyet ettiği ve Müslüman'ın hurma ağacına benzetildiği hadisteki;¹¹ Resûlullah'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- “Öyleyse Bana onun hangi ağaç olduğunu tahdîs ediniz/söyleyiniz” cümlesinde geçen فَحَدَّثُونِي lafzını verdikten sonra, hadîsin son cümlesinde, sahâbenin tahdîs lafzını; “(Bilemedik) ya Resûlallah, bize onun ne olduğunu ‘tahdîs’ ediniz/الله يا رسول الله” emir kipiyle kullandıklarını örnek göstermiştir:

Buhârî, söz konusu bâb başlığındaki değerlendirmesiyle; çok sonraki dönemlerde ‘kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs’ olarak isimlendirilmeye başlanan rivâyetler ile merfû‘ nebevî rivâyetler arasında, rivâyet ilimleri açısından bir fark olmadığını; her iki tür rivâyetlerin de aynı hadîs usûlü esaslarına tabi olduklarını ortaya koymuştur. Buhârî, bu bâb başlığında ortaya koyduğu kanaatıyla aynı zamanda; merfû‘ nebevî hadîsler ile sonraki yüzyıllarda kudsî hadîs olarak isimlendirilmiş hadîslerin menşe değerinin aynı; yani her iki gruptaki hadîslerin de kaynağının İlâhî olduğuna işaret etmek istediğini söylemek de zorlama bir yorum olmayacaktır. Buhârî'nin kudsî hadîse dair değerlendirmeleri *es-Sahîh*'inin Kitâbü't-Tevhîd'inde de yer almaktadır. Buhârî, kudsî hadîs anlayışına işaret eden ifadeleri Kitâbü't-Tevhîd'de نداء الله الملا ءة‘ باب كلام الرب مع أهل‘¹³, ‘باب كلام الرب جل وعز يوم القيامة مع الأنبياء‘¹², ‘باب كلام الرب مع جبريل والجنة‘¹⁴, ‘باب ذكر النبي صلى الله عليه وسلم وروايته عن ربه‘¹⁵ başlıklarında kullanmıştır.

Derleme kudsî hadîs kitaplarının telif edilmeye başlandığı hicrî VI. asır ve sonrasında derleme kudsî hadîs kitabı hazırlayan müellifler de dâhil olmak üzere, bütün muhaddislerin konuyu ele alış tarzlarının aynı olduğunun en önemli delillerinden biri; derleme kudsî hadîs kitabı sahibi hadisçilerin, böyle bir istilâha, yazdıkları hadîs usûlü eserlerinde yer vermemiş olmalarıdır.

Kudsî hadîsi ilk tanımlayan hadîsçi kabul edilen¹⁶ et-Tîbî'nin (743/1342) söz konusu tanımı, *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs* adlı usûle dair eserinde değil de; hadîs şerhi kitabı olan *el-Kâşif* de yer vermiş olması; hadisçilerin, ‘kudsî

¹¹ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ ابْنِ عَمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ الشَّجَرِ شَجْرَةً لَا تَسْقُطُ وَرَقُهَا وَإِنَّهَا مَثَلُ الْمُسْلِمِ فَحَدَّثُونِي مَا هِيَ فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَاسْتَحْيَيْتُ ثُمَّ قَالُوا حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هِيَ النَّخْلَةُ

¹² Buhârî, Tevhîd 33.

¹³ Buhârî, Tevhîd 36.

¹⁴ Buhârî, Tevhîd 38.

¹⁵ Buhârî, Tevhîd 50.

¹⁶ Hayati Yılmaz, “Kudsî Hadîs”, *DİA*, XXVI, 318.

hadis'i ayrı bir hadis çeşidi olarak incelemediklerinin en önemli göstergelerindendir. Bu durum sadece et-Tîbî'ye has anlayış olmayıp, diğer hadisçilerin de aynı anlayış ve tavırla telifte buldukları görülmektedir: el-Cürcânî'nin (816/1413) *Muhtasar fî Usûli'l-Hadis*¹⁷ adlı hadis usûlü kitabında kudsi hadis tanımına yer vermeyip, bu tanımı *et-Ta'rifât* adlı terimler sözlüğünde vermiş olması,¹⁸ kanaatimizce hadisçilerin, sözünü ettiğimiz anlayışının bir tezahürüdür.

2. Hadis Usûlü Kitaplarında Kudsi Hadis

Gerek mütekaddimûn dönem hadis usûlü kitaplarında gerekse müteahhirûn dönem¹⁹ hadis usûlü kitaplarının klâsik tarzda telif edilmiş²⁰ hiçbirinde 'kudsi hadis' ile ilgili bir başlık ve bilgi tespit edemedik. Hadis usûlü kitabı telif etmiş hadisçilerin, bir hadis ıstılahı olarak 'kudsi/ilâhî/-rabbânî hadis'i eserlerinde tanımlamamış olmaları dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu müelliflerin, kudsi hadis ifadesini hadis usûlü kitaplarında değil de şerh kitaplarında ele almış olmaları ayrıca üzerinde durulması gereken dikkatlerden kaçmış bir ayrıntı ve önemli bir konudur. İncelediğimiz gerek mütekaddimûn gerekse müteahhirûn dönem hadis usûlü kitaplarının hiçbirinde, kudsi hadis konusunun niçin ayrı bir başlık altında bir hadis çeşidi olarak ele alınmadığına ilişkin bir değerlendirme tespit edemedik. Kudsi hadisi, 'bir hadis çeşidi' olarak ele almış olan son yüzyıldaki hadis usûlü kitapları, bu tasniflerinde el-Kâsimî'nin (1332/1914) *Kavâ'idü't-Tahdis*'ine²¹ atıfta bulunmaktadır. Ancak söz konusu kitapların müellifleri, kudsi hadisin ifadesinin daha önceki hadis usûlü kitaplarında niçin müstakil bir hadis çeşidi olarak ele alınmadığına dair bir tahlil yapmamaktadırlar.

Kudsi hadisle ilgili çalışmaların hemen tamamında kudsi hadisin tanımlanmasında atıfta bulunulan hadisçi et-Tîbî'dir. Ancak Tîbî'nin kudsi hadise dair değerlendirmeleri *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadis*²² adlı hadis usûlü kitabında

¹⁷ Seyyid Şerif Cürcânî, *Fennu Usûli Mustalahi'l-Hadis*, (nşr.) Ahmed et-Tahtâvî, Kahire: Dârü'l-Fazilet 2003.

¹⁸ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983, s. 8.

¹⁹ Hadis usûlü kaynaklarının, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemleri olarak ele alınışındaki temel ölçü, hadis usûlü bilgilerinin senedle rivâyet edilip edilmemesidir. el-Hatîb el-Bagdâdî'den (463/1071) sonra hadis usûlü bilgilerinin senedle rivâyet edilmesi geleneği terk edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları 1989 s. 175-192; Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları 1991, s. 16-20.

²⁰ 'Klâsik tarzda telif edilmiş olanlar'dan kasıt, kendinden sonraki hadis usûlü kitaplarının tamamının telifte/tasnifte/tevbîtte esas aldığı İbnü's-Salâh'ın (643/1245) *Mukaddime (Ulûmu'l-Hadis)* adlı eserinin etkisinde yazılmış olan hadis usûlü kitaplarıdır (bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 184).

²¹ el-Kâsimî'nin *Kavâ'idü't-Tahdis*, "önceki eserlerden yapılan seçmelerle meydana getirmiş ve bu mahiyetine rağmen seçmedeki başarısı dolayısıyla müstakil bir usûl eseri gibi itibar görmüştür" (Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 19).

²² et-Tîbî, *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadis*, (nşr.) Subhi Samerrâî, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1985.

geçmemekte ise de, Tîbî *el-Kâşif*²³ adlı hadis şerihne dair eserinde bu konuya dair bilgilere yer vermiştir.²⁴ Tîbî, *el-Kâşif* adlı *Miškât* şerhinin girişinde hadis usûlü konularını anahatlarıyla anlattığı halde, *el-Hulâsa*'da olduğu gibi, burada da kudsî hadîse dair herhangi bir bilgi vermemekte, değerlendirme yapmamaktadır. Kudsî hadîs'in tanımı konusunda tüm araştırmacıların ilk kaynak olarak gösterdiği Tîbî ile ilgili bu ayrıntı, ne yazık ki gözlerden kaçmıştır: Türkçe hadis kitaplarında kudsî hadîs konusunda -konuya dair yüksek lisans tezi ve bu tezinden hazırladığı makalesi bulunan, aynı zamanda *TDV İslâm Ansiklopedisi*'ndeki (*DİA*) '*kudsî hadîs*' maddesinin hazırlayıcısı olduğundan- referans gösterilen Yılmaz, kudsî hadîsle ilgili et-Tîbî'den yaptığı alıntılar için Ebu'l-Bekâ'nın *el-Külliyât*'ına atıfta bulunmakta ve şunları söylemektedir: "*et-Tîbî'nin el-Hulâsa fî Usulî'l-Hadîs adlı eserinde kudsî hadîsle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun bu konudaki ifadeleri Ebu'l-Bekâ tarafından nakledilmektedir.*"²⁵ Tîbî'nin kudsî hadîse dair anlayışının ve telif tarzının benzerinin, İbn Hacer el-Askalânî'de de (856/1448) olduğu görülür. İbn Hacer'in, hadis usûlü kitaplarından ne *Nuhbetü'l-Fiker*'de, ne de şerhi *Nüzhetü'n-Nazar*'da kudsî hadîs ile ilgili herhangi bir bilgi vermeyip, değerlendirme yapmamasına rağmen, Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'de kudsî hadîslerin geçtiği yerlerde açıklamalarda bulunduğu görülmektedir²⁶. Hadis usûlü kitabı müellifleri olan Tîbî'nin ve İbn Hacer el-Askalânî'nin, kudsî hadîs tanımını usûl kitaplarında değil de, hadis şerhi kitaplarında yapmış olmaları dikkat çekicidir. Böyle davranmalarının sebebi, hadis usûlü geleneğinde kudsî hadîsin ayrı bir başlık altında değil de, merfû' hadîs içinde değerlendirilmiş olması ve kendilerinin de bu kanaate sahip olmalarındandır.

a. Müttekaddimûn Dönem Hadîs Usûlü Kitaplarında Kudsî Hadîs

er-Râmeihürmüzî'nin (360/970) *el-Muhaddisu'l-fâsıl*²⁷ adlı, ilk müstakil hadis usûlü eserlerinden kabul edilen;²⁸ kitabında, kudsî/ilâhî/rabbânî hadis ifadesiyle karşılaşılmadığı gibi, kudsî hadis rivâyeti de bulunmamaktadır.

el-Hâkim (405/1014) *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*'inde,²⁹ kudsî hadîse dair her-

²³ et-Tîbî, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, (nşr.) el-Müftî Abdülgaffâr vd., Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İlâmiyye 1413.

²⁴ et-Tîbî, *el-Kâşif*, I, 1-149, 20-21. hadisleriin şerhinde.

²⁵ Hayati Yılmaz, *Hadis İlminde Kudsî Hadîsler*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, MÜ SBE, İstanbul: 1992, s. 17 (dipnot: 5); Hayati Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsî Hadîsler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar", *SAÜİFD*, sayı 1, s. 169 (dipnot 42), Adapazarı, 1996; Hayati Yılmaz, "Kudsî Hadîs", *DİA*, XXVI, 319, İstanbul: TDV Yayınları 2002.

²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, XIII, 120-128 (Buhârî, Rikâk 31), 15/490 vd (Buhârî, *Tevhîd* 50).

²⁷ er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, (nşr.) M. Acâc el-Hatîb, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1391/1971.

²⁸ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, İstanbul: İFAV Yayınları 2003, s. 216.

²⁹ el-Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyeti Ecnâsîhî*, (nşr.) Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Beyrut: Dâru İbn Hazm 2003/1424.

hangi bir bilgi vermemekte; eserinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece, farklı iki başlık altında iki adet kudsi hadis örnek olarak göstermektedir.³⁰

Ebû Ya'la (446/1054), *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-hadîs* adlı eserinde, kudsi hadise dair herhangi bir bilgi vermemekte, sadece bir kudsi hadis³¹ rivâyet etmektedir.³²

Hatîb Bağdâdî'nin (463/1071) Eserlerinde Kudsi Hadis

el-Hatîb el-Bağdâdî, hadis usûlüne dair *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eserinde kudsi hadis ifadesine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Hatîb Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik* adlı eserinde isnâdlarıyla yedi adet kudsi hadis rivâyet etmekte³³, ancak kudsi hadis mefhumuna dair herhangi bir değerlendirme yapmamaktadır. Hatîb Bağdâdî *Şerefu ashâbi'l-hadîs* adlı eserinde kon başlığı altında, 'hadis'in Cebrâil vasıtasıyla Allah tarafından Resûlullâh'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- 'tahdis' edildiğini dile getirerek kudsi hadisin kaynağına ilişkin kanaatini ortaya koymaktadır: *يقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: حدثني جبرائيل عن الله عز وجل*.³⁴

³⁰ Hâkim, 'ma'rifetü'l-efrâd mine'l-hadis' başlıklı yirmi beşinci nev'de, Horasanlıların Mekkelilerden rivâyet ettiği 'ferd' hadislerden olduğunu belirttiği şu kudsi hadisi rivâyet etmektedir (el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 330-331): *يقول الله عز وجل للدينا يا دنيا اخدمني وأعبي يا دنيا من خدمك*: (el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 330-331); yine Hâkim'in bu rivâyetinin benzerini el-Hatîb el-Bağdâdî (463/1071) *Târihu Bağdâdî*nda ancak isnâdında Hâkim olmaksızın nakletmekte (el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâdî*, VIII, 44); el-Kudâ'î (454/1062) ise *Müsnedü's-Şihâb*'ında, içinde Hâkim'in de bulunduğu bir isnâdla aynı hadisi rivâyet etmektedir (el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, (nşr.) Hamdi A. es-Selefi, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1985/1405, II, 330 no: 1462; Kudâ'î, *Hadis Kuvvâcılarını Şihâbu'l-Ahbâr Tercümesi*, İstanbul: Damla Yayınevi 2007, s. 268 no: 881). Hâkim'in, *Ma'rife*'de örnek olarak verdiği ikinci kudsi hadisi, *معرفة زيادات الفاظ فقهية في أحاديث*, قال الله تبارك وتعالى قسمت هذه السورة بيني وبين عبدي نصفها لي ونصفها لعبدي ما سألت فإذا قال العبد "بسم الله الرحمن الرحيم" قال الله ذكرني عبيدي وإذا قال "الحمد لله رب العالمين" قال الله تبارك وتعالى حمدني عبيدي وذكر باقي الحديث (el-Hâkim, *Ma'rife*, s. 370-371). Hadis için bkz: Müslim, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992/1413, Salât 38; Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992/1413, II, 241, 285, 460.

³¹ Tirmizî, *el-Câmi 'u's-Sahîh=Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992/1413, Fedâilü'l-Kur'an 25; ed-Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'an* 6; el-Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, (nşr.) Fehd el-Füheyd, Riyad=Dımaşk: Dâru Atlasî'l-Hadra 2005/1425, no: 244; Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, II, 115 no: 1879.

³² Ebû Ya'la el-Kazvîni, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, III, 978-979, (nşr.) Saîd İdris, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd 1409/1989.

³³ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, III, 1469, 1631, 1705, 1805, 1859, 1933, 2094, (nşr.) M. Sadık Aydın el-Hamidî, Dımaşk: Dârü'l-Kadiri 1997/1417.

³⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, (nşr.) M. Said Hatiboğlu, AÜ İlahiyat Fak. Yay., Ankara: 1972, s. 96.

Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* adlı kitabında kudsî hadîs mefhumuna dair herhangi bir bilgi vermemekle birlikte -tespit edebildiğimiz kadarıyla- üç adet kudsî hadîs rivâyet etmiştir: Hadîs râvîsinin ve dinleyecisinin, güzel ahlâk ile öne çıkılması gerektiğini ele aldığı bâbda Ebû Saîd el-Hudrî'nin Hz. Ömer'den rivâyet ettiği hadîste, Resûlullah -sallallâhu aleyhi ve sellem-, Hz. Mûsâ'dan 'Kardeşim Mûsâ' diye bahsederek, Hz. Mûsâ'nın Yüce Allah'tan bir niyazı üzerine Hızır'ı ona gönderdiği ve aralarında geçen konuşmayı nakletmektedir.³⁵ Hatîb, *tashîf* konusunda isnâdsız olarak bir kudsî hadîs³⁶ rivâyet etmekte,³⁷ *'imlâ'* konusunda ise iki ayrı isnâdla bir başka kudsî hadîs³⁸ rivâyet etmektedir.³⁹

b. Müteahhirûn Dönem Hadîs Usûlü Kitaplarında Kudsî Hadîs

el-Kâdî İyâz (544/1149), *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*⁴⁰ adlı eserinde kudsî hadîs mefhumuyla ilgili herhangi bir değerlendirme yapmadığı gibi, kitapta kudsî hadîs rivâyet ettiği de tespit edilememiştir.

Ebû Tâhir es-Silefî (576/1180), *el-Vecîz* adlı eserinde kendi isnâdıyla bir kudsî hadîs rivâyet etmekte,⁴¹ ancak kudsî hadîs mefhumuyla ilgili herhangi

³⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 94-96, no: 44, (nşr.) Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad: 1403/1983; *el-Câmi'*, I, 189-191, no: 45, (nşr.) M. Acâc el-Hatîb, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1412/1991.

³⁶ *عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَنْزِلُ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ: أَلَا سَائِلٌ فَأُعْطِيهِ الْأَوْزَاعِي فَأَسْتَجِيبُ لَهُ* Hadîs için bkz: Ma'mer, *el-Câmi'*, X, 444 (hadîs no: 19653, 19654); 11/293 (hadîs no: 20577); Muvatta, Kur'an 30; Abdurrezzâk, I, 555 (hadîs no: 2106); Ahmed, II, 258, 267, 282, 419, 487, 504; IV, 16; Buhârî, Teheccüd 14; Da'avât 14; Tevhîd 35; el-Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, (nşr.) M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut: 1409/1989, no: 753; Müslim, Salâtü'l-müsâfirin, 168-172; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992/1413, Salât 311, Sünne 21; Tirmizî, Salât 329, Da'avât 79; en-Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ, (nşr.) Abdülgaffâr S. Bündârî, S. Küsrevî Hasen, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1411/1991, IV, 420 no: 7768, VI, 123-125, no: 10313, 10314, 10320; İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları 1992/1413, İnkâmetü's-salât 182; Dârimî, Salât 168.

³⁷ el-Hatîb, *el-Câmi'*, I, 297, no: 637, (nşr.) M. et-Tahhân; *el-Câmi'*, I, 459-460, no: 639.

³⁸ Hadîsin yer aldığı kaynaklar için bkz: İbn Hibbân'ın *Sahîhi*'nin muhakkiki Şu'ayb el-Arnâût, hadîsin isnâdının zayıf olduğunu söylemektedir: İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, VIII, 175, (nşr.) Ş. el-Arnâût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1414/1993. Ebû Ya'lâ'nın Müsned'ini hazırlayan muhakkik, hadîsin zayıf olduğunu söylemektedir: el-Müsned, II, 522, no: 1380, (nşr.) H. S. Esed, Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn 1404/1984.

³⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, (nşr.) Mahmûd et-Tahhân, II, 70, no: 1211; *el-Câmi'*, (nşr.) M. Acâc el-Hatîb, II, 88, no: 1234.

⁴⁰ el-Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye*, (nşr.) es-Seyyid A. A. Sakr, Kahire: Dâru't-Türas 1389/1970.

⁴¹ *قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يصاح برجل من أمتي على رؤوس الخلائق يوم القيامة فينشر له تسعة وتسعون سجلا كل سجل منها مد البصر ثم يقول الله عز وجل له أنتكر من هذا شيئا فيقول لا يا رب فيقول عز وجل ألك عذر أو حسنة فيهاب الرجل فيقول لا يا رب فيقول عز وجل بلى إن لك عندنا حسنات وإنه لا ظلم عليك فتخرج له بطاقة فيها أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا عبده ورسوله فيقول يا رب ما هذه البطاقة مع هذه السجلات فيقول عز وجل إنك لا تظلم قال فتوضع*

bir değerlendirme yapmamaktadır.⁴²

İbnu's-Salâh'ın (577/1181), '*Ulûmu'l-hadîs (Mukaddimetu İbni's-Salâh)*,'⁴³ adlı eseri, "Usûl konusundaki çalışmaların yagane kaynağı olmuş; kendisini takip eden usûlcüler hep onun eserini esas almışlardır. İhtisar, nazma çekme, şerh ve Nüket gibi değişik ilmî faaliyetlere kaynaklık etmiş, üzerinde çok sayıda eser vücuda getirilmiştir."⁴⁴ İbnu's-Salâh'ın 'Ulûmu'l-Hadîs'inde, ıstılâh olarak kudî hadîs mefhûmuyla karşılaşmadığı gibi, kitapta kudî hadîs rivâyeti de tespit edilememiştir.

en-Nevevî (676/1277) *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik -sallallâhu aleyhi ve sellem-*, adlı hadîs usûlü kitabında ıstılâh olarak kudî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgi vermemekle beraber, '*müsel sel hadîs*' ve '*ma'rifetu evtâni'r-ruvât' 'nev'*'lerinde, kudî hadîs mefhûmuyla ilgili hiçbir açıklama yapmadan, aynı kudî hadîsi örnek olarak vermektedir. Nevevî'nin, örnek olarak verdiği kudî hadîs; *يا عبادي إني حرمت الظلم على نفسي* başlangıçlı kudî hadîstir.⁴⁵ Nevevî, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik*'in, bizzat kendi ihtisârı olan *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*'de⁴⁶ ise kudî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgi vermediği gibi, ne *İrşâd*'da örnek olarak verdiği kudî hadîsi, ne de bir başka kudî hadîsi bu eserine almamıştır.

İbn Dakîk el-İd (702/1302) *el-İktirâh fî Beyâni'l-Istılâh ve-mâ Udîfe ilâ Zâlik mine'l-Ehâdîsi'l-Ma'dûde fî's-Sihâh* adlı eserinde şu üç adet kudî hadîse yer vermiş olduğu halde⁴⁷ (*يا عبادي لي*) kudî hadîsi;⁴⁸ (*إذا تقرب العبد*) kudî hadîsi;⁴⁹ (*أَيُّ الْمُتَحَابِّينَ بِجَلَالِي*) kudî hadîsi⁵⁰) kudî hadîs mefhûmuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

et-Tîbî (743/1342) -ki kudî hadîs ifadesini ilk defa tarif eden hadîşçi olarak bilinmekte/gösterilmektedir.⁵¹ *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs* adlı kitabında kudî hadîs mefhûmuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Kudî

البطاقة وثقلت السجلات في كفة والبطاقة في كفة فطاشت السجلات . Bu kudî hadîs için bkz: Ahmed, II, 213; Tirmizî, İmân, 17; İbn Mâce, Zühd 35.

⁴² Ebû Tâhir es-Silefi, *el-Vecîz fî zikri'l-mecâz ve'l-mücîz*, (nşr.) Hayr el-Bikai, s. 88-89, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî 1991/1411.

⁴³ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs (Mukaddimetu İbni's-Salâh)*, (nşr.) Nureddin İtr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye 1401/1981.

⁴⁴ İsmail Lütfî Çakan, *Hadîs Edebiyatı*, s. 222, İstanbul: İFAV Yayınları 2003.

⁴⁵ Ma'amer, el-Câmi', 11/182-183 no: 20272; et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, (nşr.) M. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize: Hicr li't-Tiba'a ve'n-Neşr 1999/1419, no: 463; Müslim, Birr, 55; Buhârî, el-Edebu'l-Müfred, no: 490.

⁴⁶ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, (nşr.) A. Ö. el-Bârûdî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye 1406/1986.

⁴⁷ İbn Dakîk el-İd, *el-İktirâh fî Beyâni'l-Istılâh*, s. 298, 333, 345, (nşr.) Â. H. Sabri, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmîyye 1417/1996.

⁴⁸ Buhârî, Rikâk 38.

⁴⁹ Buhârî, Tevhîd 50; Ahmed, II, 509 no: 7537; III, 127, 130, 272 no: 12309, 12341, 13899.

⁵⁰ Müslim, Tefsîr 34; Ahmed, II, 237, 338, 370, 523, 535 no: 7230, 8818, 10790, 10923.

⁵¹ Yılmaz, "Kudî Hadîs", *DİA*, XXVI, 318.

hadîsin tanımına ilişkin Tîbî'ye izafe ettiği bilgileri Ebul-Bekâ'nın (1094/1683), *el-Külliyyât*'ından iktibasla veren TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) “*Kudsî Hadîs*” maddesinin müellifi Yılmaz, “*Hadîs İlminde Kudsî Hadîsler*” adlı yüksek lisans tezinde; “*Tîbî'nin el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs adlı eserinde kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır*” demektedir.⁵² Hiçbir hadîs usûlü kitabında bir hadîs istilâhı olarak yer verilmiş olan kudsî hadîs mefhûmuna, hadîsçilerin bu konudaki tavrını takip eden Tîbî de *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs* kitabında değil; *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih* adlı hadîs şerhi kitabında yer vermiştir.⁵³ Bununla beraber Tîbî'nin *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs* adlı eserinde ‘*müselsef*’ istilâhında *يا عبادي إني حرمت الظلم على نفسي* ya kudsî hadîsinin sadece *يا عبادي* ya *عبادي* cümlesini, Sahîh-i Müslim'deki rivâyetine⁵⁴ işaretle ve kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili herhangi bir bilgi vermeden aktarmıştır.⁵⁵

Hadîs usûlüne dair *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*⁵⁶ adlı eserinde kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi vermeyen İbn Kesîr (774/1373), *Tefsîr*'inde bu kavramla ilgili bilgi vermeden ve değerlendirmeye yapmadan birkaç âyetin tefsîrinde kudsî hadîslerle tefsîr yapmıştır.⁵⁷

İbn Kesîr, *el-Fusûl fî sîreti'r-Resûl sallallâhu aleyhi ve sellem* adlı eserinde kudsî hadîs mefhûmunun tanımını yapmadığı ve bu eseri de bir hadîs usûlü kitabı olmadığı halde, kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili önemli ve başka kitaplarda karşılaşmadığımız bir adlandırma, kudsî hadîsleri “O'nun -sallallâhu aleyhi ve sellem- (Yüce Allah'dan) işittikleri: *سماعته*” olarak ifade etmektedir.⁵⁸

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (816/1413) *et-Ta'rifât* adlı “İslâmî ilimlere dair birçok ilim dalıyla ilgili terimleri alfabetik sırayla biraraya getiren ilk eser olma özelliğine sahip bir terimler sözlüğü mahiyetinde olan ve et-Tehânevî'nin (1158/1745) *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*'u ile Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin (1094/1683) *el-Külliyyât*'ı gibi kendisinden sonraki çok sayıdaki terim sözlüğüne kaynaklık yapmış olan⁵⁹ eserinde kudsî hadîsin tarifine yer vermiş olduğu halde; *Muhtasar fî usûli'l-hadîs*⁶⁰ adlı hadîs usûlü kitabında bu

⁵² Yılmaz, *Hadîs İlminde Kudsî Hadîsler*, s. 17/5. dipnot.

⁵³ Tîbî, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, I, 148-149; 20-21. hadîsin şerhinde.

⁵⁴ Müslim, Birr 55.

⁵⁵ Tîbî, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, s. 57.

⁵⁶ İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-Hadîs*, (nşr.) Salâh M. Muhammed Uveyza, Beyrut: Dârul-Kütübî'l-Arabiyye 1409/1989.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*, IV, 77 (Enfâl VIII, 51. âyetin tefsîri); IV, 271 (Yûnus 10/44. âyetin tefsîrinde); IV, 480 (İbrâhîm 14/9. âyetin tefsîri); V, 205 (Kehf 18/110. âyetin tefsîri); (Furkân 25/41. âyetin tefsîrinde); VII, 136 (Mü'min 40/17. âyetin tefsîri).

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Fusûl fî Sîreti'r-Resûl*, s. 271-275, (nşr.) Muhyiddîn Mistû, M. el-İd el-Hatrâvî, Beyrut: Dâru'bni Kesîr 1413/1992.

⁵⁹ Sadreddin Gümüş, “Ta'rifât”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul: 2011, XL, 29-30.

⁶⁰ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Fennu Usûli Mustalahi'l-Hadîs*, (nşr.) Ahmed Mustafâ Kâsım et-

tarife yer vermemiş olması; aynı zamanda kelâm ve dil bilgini olan Cürçânî'nin⁶¹ hadîşçilerin geleneğine tabi olduğunu ve bu konuda hadîşçi hassasiyetiyle davrandığını ortaya koymaktadır.

c. İbn Hacer Askalânî'nin Hadîs Usûlü Kitaplarında Kudsî Hadîs

İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) ne *Şerhü'n-Nuhbe Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*'de⁶², ne de *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*'da⁶³ kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi vermezken; Sahîh-i Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'de -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sadece iki yerde⁶⁴ kısa açıklamada bulunmakta ve başka sekiz yerde⁶⁵ ise sadece "bu kudsî hadîslere" ifadesini kullanmaktadır. Eserleri, hadîs usûlü kitapları arasında seçkin bir yere sahip olan⁶⁶ İbn Hacer, hadîşçilerin bu noktadaki hassasiyetine uyararak, hiçbir hadîs usûlü kitabında bir hadîs ıstılâhı olarak yer verilmemiş olan kudsî hadîs mefhûmuna kendi hadîs usûlü kitaplarında yer vermemiş; kudsî hadîs mefhûmuna sadece hadîs şerhi kitabı *Fethu'l-Bârî*'de ele almıştır. İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı hadîs usûlü kitabına, *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*⁶⁷ adıyla şerh hazırlamış olmasına ve aynı zamanda *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye* adlı derleme kudsî hadîs kitabı telif etmiş olmasına rağmen el-Münâvî'nin (1031/1622); hadîs usûlü edebiyatında kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs adı altında bir ıstılâha yer verilmemiş olmasını ve hadîs usûlü kitabı müelliflerinin bu konudaki hassasiyetini dikkate alarak el-Yevâkît ve'd-Dürer'de kudsî hadîs mefhûmuna yer vermediğini görmekteyiz.

es-Suyûtî (911/1505) *Tedribü'r-râvî*'de kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi vermemekte, tespit edebildiğimiz kadarıyla, iki adet kudsî hadîsi değişik konularda örnek olarak göstermektedir: Suyûtî, "doksan birinci nev" olarak ele aldığı "bir tek hadîs rivâyet edenler bilgisi" başlığında, sahâbeden bir tek hadîs rivâyet etmiş olanlardan Büsr b. Cahhâş'ın rivâyet etmiş

Tahtavi, Dârü'l-Fazilet, Kahire: 2003.

⁶¹ Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerîf", *DÎA*, VIII, 134-136, Ankara: TDV Yayınları 1993.

⁶² İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhü'n-Nuhbe Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (nşr.) Nureddin Itr, Beyrut: Dârü'l-Hayr 1414/1993. Ayrıca bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *Hadîs İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, ter. Talat Koçyiğit, Ankara: AÜF Yayınları 1971.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nuket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, (nşr.) Rebi' b. Hadi Umeyr Dârü'r-Râye, Riyad: 1408/1988.

⁶⁴ Buhârî, Rikâk 31, Tevhîd 50.

⁶⁵ Buhârî, Bed'ü'l-halk 1; Kader 6; Tevhîd, 35 (beş adet rivâyet); Tefsîr 45/1.

⁶⁶ Talat Koçyiğit (2011), *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi* tercümesinde (s. 15); "İbn Hacer'in *Nuhbe'deki tertibi usûl-i hadîse müteallik kitaplar arasında belki ilk defa görülen ve zamanımızın ilim anlayışına son derece uyan şâyân-ı dikkat bir tertiptir*" demektedir.

⁶⁷ Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, (nşr.) M. Rıdvan ed-Dâye, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir 1410/1999.

olduğu... *أَبُو أُسَيْبٍ يُقُولُ اللَّهُ: ابْنُ آدَمَ أَيُّ تُعْجِزَنِي* hadisini⁶⁸ örnek olarak vermektedir.⁶⁹ Suyûtî'nin örnek olarak verdiği ikinci kudsî hadîs, *Tedribü'r-Râvî*'nin son başlığı olan “*doksan üçüncü nev' / ma'rifetü'l-huffâz*”da yer almaktadır. Suyûtî, burada “*Musrîler*”in müselsel hadisine örnek olarak Abdullah b. Amr'ın rivâyet etmiş olduğu ve Ebû Tâhir es-Silefî'nin de (576/1180) *el-Vecîz*'ine aldığı kudsî hadîsi⁷⁰ göstermektedir.⁷¹

Ali el-Kârî (1014/1606) derleme kudsî hadîs kitabı⁷² telif etmiş olduğu halde *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*⁷³ adlı hadîs usûlü çalışmasında hadîs usûlcülerinin gelenek ve hassasiyetlerine tabi olarak, kudsî hadîs mefhumunu hadîs istilâhî olarak ele almamıştır.

2. Son Dönem Hadîs Usûlü Kitaplarında Kudsî Hadîs

Son yüzyıl içinde telif edilmiş olanlardan -incelediğimiz- bütün hadîs usûlü kitapları, ‘kudsî hadîs’in tanımında, hadîs usûlü kitabı olarak Cemâluddin el-Kâsimî'nin (1332/1914) *Kavâ'idü't-tahdîs*'ine, lügat olarak da Ebu'l-Bekâ'nın (1094/1683) *el-Külliyât*'ı ile et-Tehânevî'nin (1158/1745) *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*'una atıfta bulunmaktadırlar. Kâsimî'nin, “önceki eserlerden yaptığı seçmelerle meydana getirdiği bu eseri, seçmede gösterdiği başarı nedeniyle müstakil bir usûl eseri gibi itibar görmesini”⁷⁴ sağlamıştır. Hadîs usûlü kitaplarında hadîslerin sınıflandırılmasında bir hadîs çeşidi olarak ‘kudsî hadîs’in tanımı ilk olarak -tespit edebildiğimiz kadarıyla- el-Kâsimî'de görülmektedir.⁷⁵ Ancak Kâsimî, bu bilgileri herhangi bir hadîs usûlü kitabından değil, Ebu'l-Bekâ'nın *el-Külliyât* adlı eserinden nakletmektedir. Ebu'l-Bekâ ise kudsî hadîsle ilgili bu bilgileri et-Tîbî'den (743/1342) nakletmektedir. Ancak Ebu'l-Bekâ, Tîbî'den yaptığı bu iktibas için Tîbî'nin bir eserine veya herhangi bir müellifin kitabına atıfta bulunmamaktadır.

⁶⁸ Ahmed, IV, 210; İbn Mâce, Vasâyâ 4.

⁶⁹ es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaeddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevi*, (nşr.) Abdülvehhâb Abdüllatîf, Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsîl-Arabi 1979/1399, II, 396-397.

⁷⁰ قال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُضَاحُ بِرَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي عَلَى رَوْسِ الْخَلَائِقِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَنْتَشِرُ لَهُ تِسْعَةٌ وَتَسْعُونَ سِجْلًا. كُلُّ سِجْلٍ مِنْهَا مَدُّ الْبَصَرِ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَتَنَكَّرُ مِنْ هَذَا شَيْئًا؟ يَقُولُ: لَا يَا رَبِّ، فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ: أَلَيْكَ عُذْرٌ أَوْ خَسَنَةٌ؟ فَيَهَابُ الْعَبْدُ فَيَقُولُ: لَا يَا رَبِّ، فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ: بَلَى. إِنَّ لَكَ عِنْدَنَا حَسَنَاتٍ، وَإِنَّهُ لَا ظُلْمَ عَلَيْكَ الْيَوْمَ. فَيُخْرِجُ اللَّهُ بِطَاقَةَ فِيهَا: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. فَيَقُولُ: يَا رَبِّ مَا هَذِهِ الْبَطَاقَةُ مَعَ هَذِهِ السِّجْلَاتِ؟ فَيَقُولُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّكَ لَا تُظْلَمُ؟ قَالَ: فَتُوضَعُ السِّجْلَاتُ فِي كِفَّةٍ، وَالْبَطَاقَةُ فِي كِفَّةٍ، فَطَاسَتْ السِّجْلَاتُ، وَتُثَلَّتِ الْبَطَاقَةُ. (Hadîs için bkz: Ahmed, II, 213; Tirmizî, İmân 17; İbn Mâce, Zühd 35).

⁷¹ es-Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, II, 408-409.

⁷² Ali el-Kârî, *er-Ravdatu'l-Behiyye fî Şerhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsîyyeti'l-Erbainiyye*, (nşr.) Nezir M. Mektebi, Beyrut: Dâru'l-Beşâirî'l-İslâmiyye 1424/2003; *el-Erbe'üne'l-Kudsîyye*, (nşr.) Kemâl b. Besyûnî Zağlûl, Kahire: el-Mektebu'l-İlmî 1412/1992.

⁷³ Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahâti Ehli'l-Eser*, (nşr.) H. Nizar Temim, M. Temim, Beyrut: Dâru'l-Erkan ty.

⁷⁴ Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 19.

⁷⁵ el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*, (nşr.) Behçet Baytar, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1414/1993, s. 64-66.

Kâsimî, kudî hadîsi şöyle tanımlamaktadır: “*Kudî hadîs, Nebî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- Rabb'inden -azze ve celle- rivâyet ettiği vahiydir ki ilâhî hadîsler arasında yer almaktadır ve kudî olarak isimlendirilmektedir*”.⁷⁶ Kâsimî daha sonra Yüce Allah'a izafe edilen ilâhî kelâmın Kur'ân-ı Kerîm, tağyir ve tebdil edilmeden önceki halleriyle diğer enbiyâya -aleyhimûs-selâm- vahyedilmiş olan ilâhî kitaplar ve kudî hadîsler olarak üç kısma ayrıldığını ifade etmektedir. “*Ehâdîs-i kudsiyye, tevâtürle rivâyet edilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'in hilâfına, Nebî'den -sallallâhu aleyhi ve sellem-, Rabb'ine isnâdla, O'nun kelâmından olarak ve O'na izafe edilerek, bize nakledilen âhâd (haberlerdir)*”.⁷⁷ Kâsimî, bu bilgileri et-Tehânevî'nin *Keşşâfu İstilâhâtî'l-fünûn ve'l-ülûm* adlı eserinden⁷⁸ nakletmektedir. Tehânevî ise bu üçlü tasnifi İbn Hacer el-Heytemî'nin (974/1567) *el-Fethu'l-Mübîn* adlı kitabından⁷⁹ aktarır.

Kâsimî, kudî hadîsler olarak Yüce Allah'a izafe edilenlerin hepsinin vahiy olup olmadığını sorup cevaplamaktadır. Ona göre Necm Sûresi 53/3. âyetten dolayı hepsi vahiydir ve bunun içindir ki Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuşlardır: “Dikkatinizi çekerim! Bana Kitâb ve beraberinde benzeri/misli verilmiştir.”⁸⁰ Kâsimî, kudî hadîslerin vahyin geliş şekillerinden sadece bir şekliyle değil; rüya, kalbe ilkâ, melek diliyle gibi yollarla inzâl edilmiş olabileceklerini belirtmektedir. Kâsimî, kudî hadîsleri rivâyet eden râvîlerin şu iki sığadan birini kullandıklarını söylemektedir: *يروى عن ربه* (ki *selef'in kullandığı ibare bu olduğundan en-Nevevî bunu tercih etmiştir*); *قال الله تعالى فيما رواه عنه*.⁸¹ Kâsimî, bu bilgilerin ardından kudî hadîsle ilgili olarak Ahmed b. el-Mübârek'in (1156/1743), mutasavvıf Abdulazîz ed-Debbâğ'ın (1132/1720) sohbetlerinden derlediği *el-İbrîz min Kelâmi Seyyidî Abdilazîz ed-Debbâğ*⁸² adlı eserinden üç sayfalık bir iktibas yapmıştır. Abdulazîz Debbâğ, söz konusu konuşmasında, tasavvufta “*nûr-u Muhammedî*” -sallallâhu aleyhi ve sellem- olarak izah edilen yaklaşımı esas alarak kudî hadîslerin O'na -sallallâhu aleyhi ve sellem- inzâl edildiğini ifade etmektedir.

Tâhir el-Cezâirî (1338/1920) *Tevcihü'n-nazar ila usûli'l-eser*'de, istilâh olarak kudî hadîse dair herhangi bir şey söylememekte; ancak biri uydurma olarak nitelenen iki kudî hadîs rivâyetine kitabında yer vermektedir: *Sahîhayn* hadîslerinin sıhhat derecesini ele aldığı bölümün devamında⁸³

⁷⁶ el-Kâsimî, *Kavâ'idu't-tahdîs*, s. 64

⁷⁷ el-Kâsimî, *Kavâ'idu't-tahdîs*, s. 65.

⁷⁸ et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilâhâtî'l-Fünûn*, (nşr.) Ali Dehrûc, Beyrut: 1996, I, 629-631.

⁷⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn bi Şerhi'l-Erba'in*, s. 432-433, haz. heyet, Cidde: Dâru'l-Minhâc 1432/2011.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 5; Tirmizî, *İlim*, 10.

⁸¹ el-Kâsimî, *Kavâ'idu't-tahdîs*, s. 65-66.

⁸² es-Seyyid Ahmed b. el-Mübârek, *el-İbrîz min Kelâmi Seyyidî Abdilazîz ed-Debbâğ*, Dârü'l-Fikr, yy, ty., s. 53-60.

⁸³ فمن ذلك حديث تحاجت الجنة والنار فقالت النار أوثرت بالمتكبرين والمتكبرين وقالت الجنة ما لي لا يدخلني إلا ضعفاء الناس وسقطهم قال الله تبارك وتعالى للجنة أنت رحمتي أرحم بك من أشاء من عبادي وقال للنار إنما أنت عذاب أعذب

hadîsini örnek olarak vermektedir.⁸⁴

Bâbânzâde Ahmed Naîm'in (1934) *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi'nin Mukaddimesi*'nde, kudsî hadîse dair herhangi bir bilgi tespit edemedik. Bâbânzâde Ahmed Naîm, hadîs usûlüne dair "*ihativa ettiği konular ve verdiği detaylı bilgiler bakımından hâlâ sahasında yegâneliğini korumakta*"⁸⁵ olan eserinin telifinde büyük ölçüde İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) *Nuhbetü'l-Fiker*'i⁸⁶ ve en-Nevevî'nin (676/1277) *et-Takrîb*'i ile es-Suyûtî'nin (911/1505) *Tedribu'r-Râvi*'sini esas aldığından,⁸⁷ klâsik hadîs usûlü kitaplarında müstakil bir başlık altında işlenmemiş olan kudsî hadîs konusuna kendisi de ne müstakil bir başlık altında, ne de başka bir vesileyle değinmiştir. Ahmed Naîm'in, hadîşçilerin, kudsî hadîs mefhûmunu bir hadîs istilâhî olarak ele almamaları hassasiyetine riâyet ettiğini Nevevî'nin *el-Erbe'üne'n-Neveviyye*'yi tercümesinde de görüyoruz. Nevevî'nin meşhur Kırk Hadîs eserindeki 24, 38 ve 42 no'lu hadîsler kudsî hadîs oldukları halde Sa'deddîn et-Teftâzânî'den (792/1390) itibaren, *el-Erbe'üne'n-Neveviyye*'yi şerhedip de kudsî hadîs hakkında bilgi veren –Teftâzânî ve İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) gibi- her müellifin kudsî hadîsle ilgili açıklamaları sadece 24. hadîste vermişlerdir. Bâbânzâde Ahmed Naîm de bu geleneği bozmamış, tercüme ettiği Kırk Hadîs'te, kudsî hadîsle ilgili açıklamaları sadece 24. hadîste yapmıştır. Yaptığımız mukayese sonunda, Bâbânzâde Ahmed Naîm'in, kudsî hadîsle ilgili söz konusu bu açıklamaları Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin *Şerhu Hadîsi'l-Erbain li'n-Nevevî* adlı eserinden ve yine 24. hadîs şerhinde olmak üzere⁸⁸ birkaç kelime değişikliğiyle aynen iktibasla cüme etmiştir.

Bâbânzâde Ahmed Naîm, söz konusu hadîsin tercümesinin başında; "*Nebiyy-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz, Rabb-ı Celîl-i Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinden rivâyet ettiklerinden olmak üzere âtidedeki hadîs-i kudsîyi nakil buyurdu*" dedikten sonra, kudsî hadîsle ilgili açıklamasını herhangi bir müellife ve kitaba atıfta bulunmadan dipnotunda şöylece yazmıştır: "*Resûl-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem- Efendimiz'in Rabbimiz Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinden bize rivâyet buyurdıkları bu gibi hadîslere 'Hadîs-i Kudsî' denir. Hadîs-i Kudsî, mânâsı ilhâm veya menâm tarîkıyla Hazret-i Reûl'e ilkâ olunan haberdir ki, onu Cenâb-ı Mukaddes Risâlet-Penâhî kendi-*

بك من أشاء من عبادي ولكل واحدة منهما ملؤها فأما النار فلا تمتلئ حتى يضع رجله فتقول قط قط فهالك تمتلئ ويزوي بعضها إلى بعض ولا يظلم الله عز وجل من خلقه أحدا وأما الجنة فإن الله عز وجل ينشع لها خلقا (hadîs için bkz: Buhârî, Tefsîr 50/2; Müslim, Cennet 34, 35).

⁸⁴ Tahir el-Cezairi, *Tevcihü'n-nazar ila usûli'l-eser*, (nşr.) A. Ebû Guddê, Beyrut: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1995/1416, I, 318-319.

⁸⁵ Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 21.

⁸⁶ Bâbânzâde Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi'nin Mukaddimesi*, s. 339/1 no'lu dipnot, Ankara: DİB Yayınları 1987.

⁸⁷ Hüseyin Hansu, *Bâbânzâde Ahmed Naîm*, s. 58-59, İstanbul: Kaynak Yayınları 2007.

⁸⁸ et-Teftâzânî, *Şerhu Hadîsi'l-erba'in li'n-Nevevî*, s. 77, İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire 1316.

ibaresi ile ümmete ihbâr ve tebliğ etmiştir. Bu, Kur'ân değildir. Çünkü Kur'ân, nazmen mânen münzel iken, hadîs-i kudî yalnız mânen münzeldir. Diğer ehâdîs-i nebeviyye ise doğrudan doğruya kavî-i Resûldür. Kur'ân'ın hadîsden bir farkı da mütevâtîr ve mu'ciz olmasıdır. Ehâdîs-i şerîfenin ise -bûleğâ sözlerindeneblağ olmakla beraber- mütevâtîr olanlarında bile i'câz yoktur."⁸⁹

Bâbânzâde Ahmed Naîm'in vefatından sonra *Tecrîd-i Sarîh*'in tercüme ve şerhini tamamlayan Kâmil Miras (1957), 1720 no'lu hadîsin şerhinde kudî hadîsle ilgili olarak, herhangi bir kitaba/müellife atıfta bulunmadan, şunları söylemektedir:

"Bu hadîs-i şerîfi Peygamber Efendimiz -sallallâhu aleyhi ve sellem- Allahu Teâlâ'dan rivâyet etmiştir. Bu nevi hadîslere hadîs âlimleri arasında (kudî hadîs) denilir ki bunlar mânâ cihetiyle Allahu Teâlâ'ya, lafzî cihetiyle Rasûlüllah'la -sallallâhu aleyhi ve sellem- ilgilidirler. Bunların mânâlarını Cenâb-ı Hak Peygamberine -sallallâhu aleyhi ve sellem- ya ilhâm ile veyâhut rüya ile bildirmiş, Peygamber Efendimiz de -sallallâhu aleyhi ve sellem- o mânâyı kendi ibaresiyle ümmetine tebliğ etmiştir. Bu cihetle kudî hadîs: Mânâsı Allah tarafından ilham ve lafzî Rasûlüllah -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından tertip ve tebliğ buyrulan haberdir, diye tarif olunur"⁹⁰

İzmirli İsmail Hakkı'nın (1946) *Târîh-i Hadîs*⁹¹ adlı eseri, ilk okuyuşta hadîs tarihi kitabı intibai uyandırsa da, eserinin yaklaşık ilk üçte ikilik kısmı hadîs usûlü konularını içermektedir. İzmirli, diğer tüm hadîs usûlü müellifleri gibi, "kudî hadîs"i bir hadîs istilâhı olarak ele almamıştır. Ayrıca İzmirli'nin, eserinde kudî hadîs rivayetini örnek olarak verdiğini tespit edemedik. İzmirli, *Târîh-i Hadîs*'in, hadîs edebiyatını tanıttığı ikinci kısmında el-Kettânî'nin (1345/1927) *er-Risâletü'l-Müstatrafe*'sini esas aldığından,⁹² *Kudî Hadîs Kitapları* başlığı altında, sadece el-Kettânî'nin aynı başlıklı bölümde tanıttığı⁹³ üç kitabı olduğu gibi iktibas etmiş; Kettânî'nin söz konusu üç kitap için metin içinde verdiği kısa açıklamaları ise İzmirli, dipnotlarda göstermiştir.⁹⁴

Muhammed Ebû Zehv, 1365/1946'da hazırlayıp 1378/1958'de neşretmiş

⁸⁹ Bâbânzâde Ahmed Naim, *Kırk Hadîs - İ'tikâden Amelen ve Ahlâken İnsanlara Rehber-i Kemâlât Olacak Cevâmi'ul-Kelîmi Ahmediye'den-*, s. 37, İstanbul: Sebülürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı 1341-1343; yeni harflerle: *Kırk Hadîs*, s. 30-31, Derleyen İmâm Muhyiddîn-i Nevvî, Tercüme eden Ahmed Naim, Ankara: DİB Yayınları 1967.

⁹⁰ Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, XI, 150.

⁹¹ İzmirli İsmail Hakkı, *Târîh-i Hadîs*, İstanbul: Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı 1340/1924; yeni harflerle: *Hadîs Tarihi*, tenkitli neşir: İbrahim Hatiboğlu, İstanbul: Dârulhadîs Yayınları 2002.

⁹² İbrahim Hatiboğlu'nun, *Hadîs Tarihi*'ne yazdığı Giriş yazısı, s. 27.

⁹³ el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s. 81; *Hadîs Literatürü er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s. 120.

⁹⁴ İzmirli, *Târîh-i Hadîs*, s. 443; İzmirli, *Hadîs Tarihi*, s. 266.

olduğu *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn* adlı kitabında السنة من الوحي “Sünnet vahiydendir” başlığı⁹⁵ altında kudsî hadîs-vahiy münasebetini incelemiş ve kudsî hadîsin tanımını Ebu'l-Bekâ'nın (1094/1683) *el-Külliyât*'ından iktibas etmiştir.⁹⁶ M. Ebû Zehv, *el-Külliyât* taki kudsî hadîs tanımını Ebu'l-Bekâ'ya nispet ettikten sonra “*et-Tîbî de aynı görüşü paylaşır*” demektedir. Oysa Ebu'l-Bekâ bu bilgileri et-Tîbî'den (743/1342) aktarmaktadır. Ebu'l-Bekâ, Tîbî'den yaklaşık üç asır sonra yaşadığına göre, aynı görüşü paylaşan Tîbî değil, Ebu'l-Bekâ olmalıdır. Ebû Zehv, السنة من الوحي “Sünnet vahiydendir” başlığında kudsî hadîsi “*Hız. Peygamber'in, Rabb'ine isnâd ederek söylediği ve bize 'haber-i vâhid' gelen bir kısım hadîsler var ki, bunlar kudsî veya rabbânî ya da ilâhî hadîsler olarak bilinir*” diye tanımlamakta; ardından konuyu soru sorarak devam ettirmektedir: “*Acaba bu tür hadîsler, söz ve ifade olarak Allah'a mı, yoksa Hız. Peygamber'e mi aittir? Eğer Allah'ın kelâmı olarak kabul edilecekse Kur'an-ı Kerim'in tüm özelliklerini taşır mı, taşımaz mı?*” Ebû Zehv, bu sorulara, açtığı; “*Kudsî hadîsler, Allah'ın kelâmı olup Hız. Peygamber sadece Allah'dan aktarma görevini üstlenmiştir*”, “*Kudsî hadîslerin sözleri ve ifadesi, diğer nebevî hadîslerde olduğu gibi Hız. Peygamber aittir*” başlıkları altında cevap vermiş; bu çerçevede, Kur'an-ı Kerim ile kudsî hadîsler arasındaki farkları, kudsî hadîslerin ilhamla veya uykuda indirilmiş olduklarını anlatmaya çalışmıştır.

Subhi es-Sâlih (1407/1986) ‘*Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuh/ Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları* adlı kitabında, kudsî hadîse dair bilgileri Ebu'l-Bekâ'nın *el-Külliyât*'ından nakletmiştir.⁹⁷ Subhi es-Sâlih, kudsî hadîsin ne'liği hakkındaki “*Hız. Peygamber zaman zaman Rabbından nakiller yaparak ashâb-ı kirâma va'z ederdi; inzâl edilmiş vahiy olmadığı için bu sözlere Kur'an denilemezdi; onun doğrudan doğruya açıkça kendinse isnâd ettiği bir söz olmadığı için de hadîs-i nebevî denilemezdi*” sözleri; kudsî hadîs'i, Kur'an ile nebevî hadîs arasında bir konuma yerleştirmektedir ki bu zorlama tasnif nedeniyle, -tespit edebildiğimiz kadarıyla başlangıcı en erken yedinci/on dördüncü yüzyılda olan “*Kur'an ile kudsî hadîs arasındaki farklar*” başlıklı bir tartışma başlatılmıştır.⁹⁸

Subhi es-Sâlih, “*Hadîs-i kutsî*” başlığı altında sıraladığı kudsî hadîs örnekleri için Nevevî'nin *Riyâzû's-Sâlihîn*'ine; kudsî hadîs mefhumuyla ilgili olarak ise sadece Ebu'l-Bekâ'nın *el-Külliyât*'ına atıfta bulunmuşsa da; konuyla ilgili

⁹⁵ Bu başlık, kitabın Türkçe tercümesinde “Kudsî hadîs vahyin hangi kısmındandır?” olarak verilmiştir.

⁹⁶ M. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Kahire: Matba'atu Mısır, 1358/1958, s. 18-19; M. Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, ter. Selman Başaran, M. Ali Sönmez, Ensar Neşriyat, İstanbul: 2007, s. 37-39.

⁹⁷ Subhi es-Sâlih, ‘*Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh*, Dimaşk: Matbaatu Câmiati Dimaşk: 1379/1959, s. 11-13; Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*, ter. M. Yaşar Kandemir, s. 9-11, Ankara: DİB Yayınları 1971.

⁹⁸ Konuyla ilgili tartışmalar için bu çalışmanın “*Kudsî Hadîslerin Kur'an-ı Kerim'le Karşılaştırılması*” başlıklı bölümüne bakınız.

yukarıdaki paragraftaki açıklamasının devamındaki bilgileri aslında el-Kâsimî'nin *Kavâ'idu't-Taahîd min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs* adlı eserinden yapmıştır:

“Kendisinin yegâne vazifesinin bu sözleri Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbundan tamamen farklı bir ifade ile Allah'an nakletmekten ibaret olduğunu belirtmek için Resul-i Ekrem, bu hadislerin Allah'a ait olduğunu açıkça göstermek hususunda ciddi bir gayret sarfediyordu. Fakat bu hadislerde yine de kudsî âlemin sırlarını taşıyan bir nefes, gayb âleminde bir nûr ve taraf-ı ilâhîden geldiği belli olan bir heybet vardır. İşte aynı zamanda ilâhî ve rabbânî sözleri ile de ifade edilen kudsî hadisler bunlardır.”⁹⁹

Kâsimî ise tasavvufî bir bakışla ortaya konmuş bu açıklamalara Abdulazîz ed-Debbâğ'ın (1132/1720) *el-İbrîz*'inden¹⁰⁰ yaptığı üç sayfalık iktibasla yer vermiştir. Subhî es-Sâlih, Kâsimî'nin naklinden özet mahiyetinde bir iktibas yapmış, ancak ne Abdulazîz ed-Debbâğ'a, ne de Kâsimî'ye atıfta bulunmamıştır. Subhî es-Sâlih “*Selef*’in, *hadîs-i kutsîleri rivâyet esnasında* فيما يرويه عن ربه رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ifadesini kullandığını; “*halef*’in ise “kudsî, rabbânî sözleri” naklederken kendilerine has bir tabirle şu ifadeyi kullandıklarını belirtmektedir: رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى فيما رواه عنه. Subhî es-Sâlih, her iki cümleyle de söylenmek istenenin aynı olduğunu, aralarındaki farkın ise, bunların ayrı zamanlarda kullanılmış birer istilâh olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Subhî es-Sâlih, kudsî hadislerin lafız ve mânâsının kime ait olduğuyla ilgili tartışmaları özetlemekte ve Ebu'l-Bekâ'nın konuyla ilgili sözleriyle bahsi kapatmaktadır:

“Bu nevi kudsî hadislerde Hz. Peygamber'in Allah Taâlâ'dan rivâyette bulunduğu ifade edilmesi keyfiyeti, kudsî hadislerin lafzı Allah'a aittir, diyen âmlere delil teşkil etmektedir. Ama ne var ki, âlimlerin çoğu kudsî hadislerin lafzınının Hz. Peygamber'e ait olduğu görüşündedir. Ebu'l-Bekâ'da bu görüşü benimseyerek kanaatini şu sözlerle açıkça belirtmiştir: 'Kur'ân-ı Kerîm'in hem lafzı, hem de mânâsı vahy-i celî ile Allah Taâlâ tarafından inzâl edilmiştir; kudsî hadîse gelince, onun lafzı Resul-i Ekrem (sav)'e, mânâsı ise ilhâm ile veya uykuda bildirmek suretiyle Allah Taâlâ'ya aittir.”

Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî et-Tehânevî'nin (1974), hadis usûlüyle ilgili değişik konuları içeren derleme kitabı *Kavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs*¹⁰¹ adlı eserinde kudsî hadis mefhûmuna istilâh olarak bir başlık açılmadığı gibi, bu kavramla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.¹⁰²

⁹⁹ Subhî es-Sâlih'in kudsî hadîse ilgili bu açıklamalarının, hiçbir tenkit ve açıklama yapmaksızın, tefsîr anabilim dalı akademisyeni Abdurrahman Çetin tarafından *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi* (s. 48-49, İstanbul: Dergâh Yayınları 1982) adlı kitaba olduğu iktibas edilmesi hayli garipsenecek bir anlayışın sonucu olmalıdır.

¹⁰⁰ es-Seyyid Ahmed b. el-Mübârek, s. 53-60, *el-İbrîz min Kelâmi Seyyidi Abdilazîz ed-Debbâğ*, Dârü'l-Fikr, yy, ty.

¹⁰¹ Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâ'id fi 'Ulûmi'l-Hadîs*, (nşr.) A. Ebû Gude, Mektebetü'l-Matbuatî'l-İslâmiyye 1392/1972; *Yeni Usûl-i Hadîs*, ter. İbrahim Canan, İzmir: TÖV Yayınları 1982.

¹⁰² Hayati Yılmaz'ın, kudsî hadis mefhûmunu tanımlayan müellifler arasında Zafer Ahmed et-

Muhammed Acâc el-Hatîb, ilk olarak 1963'te yayınladığı *es-Sünne kable't-tedvîn* adlı kitabının giriş yazısında (*temhîd*) *sünnet, hadîs, haber, eser* istilâhlarının tariflerini verdikten sonra, bir paragraflık bir metinde; “*Resûlullah'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- Allah'a -azze ve celle- söz olarak izafe ettiği her hadîs kudsî veya ilâhî olarak isimlendirilir*” dedikten sonra kudsî hadîslerin sayıca yüzden fazla olduğunu; kudsî diye isimlendirilmesinin sebebini, kudsî hadîsin kaynağının Allah olmakla beraber Resûlullah'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- O'ndan hikâyevî olarak naklettiğini belirterek, yukarıda verdiği metinden uzun olan ilgili dipnotta el-Kâsimî'nin (1332/1914), *Kavâ'idu't-Tahdîs*'inden Kur'ân-ı Kerîm ile kudsî hadîs arasındaki farklara ilişkin kısmı nakletmiştir ki Kâsimî de bunu İbn Hacer el-Heytemî'nin (974/1567), *el-Fethu'l-Mübîn*'inden iktibas etmiş olmasına rağmen Acâc el-Hatîb buna değinmemiştir.¹⁰³ Acâc Hatîb, kudsî hadîs mefhumuna dair *es-Sünne Kable't-Tedvîn*'de verdiği bilgileri, birkaç kısa cümle ve bir örnek ilaveyle, ilk olarak 1966'te yayınladığı *Usûlu'l-hadîs 'ulûmuhû ve mustalahuh* adlı eserinde aynen tekrarlamıştır.¹⁰⁴ Acâc Hatîb, ilk olarak 1984'te yayınladığı *el-Muhtasaru'l-vecîz fi 'ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde ise *Usûlu'l-Hadîs 'Ulûmuhû ve Mustalahuh* adlı eserindeki kudsî hadîs mefhumuna dair bilgileri özetleyerek vermiştir.¹⁰⁵

Hayreddin Karaman, “*Hadîs Usûlü*” ve “*Hadîse Dair İlimler ve Hadîs Usûlü*” adlarıyla yayınladığı kitabında “*Sünnetin vahyile ilgisi ve kudsî hadîs*” başlığı altındaki bilgileri, büyük ölçüde Muhammed Ebû Zehv'den, kısmen de el-Kâsimî'nin *Kavâ'id*'inden ihtisar ve takdim-tehirlerle iktibas etmiştir.¹⁰⁶

Ali Özek, meslekten hadîsçi olmamasına rağmen, *Hadîs Ricâli (Hadîs ilimleri ve kaynakları)*¹⁰⁷ adlı kitabı, hadîs ilmiyle ilgili Türkçe'de akademik çevrelerde telif edilmiş olan ilk yayınlardan olması dolayısıyla incelemeye dâhil edilmiştir. Ali Özek, kitabında kudsî hadîsle ilgili olarak derlediği bilgileri, müellif ve kitap adı vermeden Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin

Tehânevî"yi de göstermesi (“Kudsî Hadîs”, *DİA*, XXVI, 320), et-Tehânevî nisbesiyle meşhur ve *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*'un sahibi Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî (1158/1745) ile karıştırmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁰³ M. Acâc el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, s. 22-23, Kahire: Mektebetu Vehbe 1383/1963.

¹⁰⁴ M. Acâc el-Hatîb, *Usûlu'l-Hadîs 'Ulûmuhû ve Mustalahuh*, 33-35, Cidde: Daru'l-Minâre 1417/1997.

¹⁰⁵ M. Acâc el-Hatîb, *el-Muhtasaru'l-Vecîz fi 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1407/1987, s. 20-22.

¹⁰⁶ Hayreddin Karaman, *Hadîs Usûlü*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1965, s. 8-12; *Hadîse Dair İlimler ve Hadîs Usûlü*, İstanbul: Ensar Neşriyat 2010, s. 23-29. Ancak Hayreddin Karaman, yukarıda belirtilen iki adla yayınlamış olduğu çalışmasını, -bölüm alt başlıklarına, örnek hadîs metinleri ve örnek Arapça lafızlara varıncaya dek- Ebû Zehv'den ve el-Kâsimî'den ‘iktibas’ etmiş olduğu halde, kitabını, ‘bir tercüme çalışması’ olarak değil, ‘orijinal bir telif’ gibi göstermeye çalıştığı görülmektedir.

¹⁰⁷ Ali Özek, *Hadîs Ricâli (Hadîs ilimleri ve kaynakları)*, s. 14-15, İstanbul: Fatih Matbaası 1967.

(1070/1660), *er-Risâle fi'l-fark beyne'l-Hadîsi'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî* adlı risâlesinden iktibas etmiştir.¹⁰⁸

Talat Koçyiğit (2011), *Hadîs Usûlü* adlı usûl kitabında¹⁰⁹ kudsî hadîs konusunu ele almadığı halde, *Hadîs Istılahları* adlı eserinde “*hadîs-i kudsî*” başlığı altında herhangi bir esere atıfta bulunmadan, el-Kâsimî'nin (1332/1914) ve Ebû Zehv'in kitaplarındaki bilgileri sıralamıştır.¹¹⁰ Koçyiğit'in, kudsî hadîs konusunu usûl kitabında değil de hadîs terimleri sözlüğü niteliğindeki eserinde ele almış olması, klâsik hadîs usûlcülerinin yaklaşımını benimsemediğini göstermektedir. Zira yukarıda da işaret edildiği gibi et-Tîbî (743/1342), İbn Hacer (852/1449) ve diğer pek çok hadîs usûl kitabı müellifi, kudsî hadîs konusunu hadîs usûlü kitaplarında değil, hadîs şerhi kitaplarında ele almışlardır. Koçyiğit, “*hadîs-i kudsî*” maddesinde kudsî hadîsi kısaca; “*Hazreti Peygamberin söz olarak Rabbına izafe veya Rabbından rivâyet ettiği hadîslere hadîs-i kudsî (hadîs-i ilâhî veya rabbanî) denilmiştir*” diye tarif etmiş; daha sonra kudsî hadîsin kaynağı ile kudsî hadîsin lafızla mı ve mânâyla mı vahyedilmiş olduklarına ilişkin bir değerlendirme yapmış; son olarak da kudsî hadîslerin de ile dinle ilgili nebevî hadîsler gibi vahyedildiklerini “*dine taalluk eden diğer hadîsler de aynı şekilde vahyedilmişlerdir*” cümlesiyle dile getirmiştir.¹¹¹

Nureddin İtr, ilk okuyuşta zihinde hadîs ilimlerinde “tenkid” konusunu ele alındığı intibahı uyandıran, ancak dikkatle bakıldığında hadîs usûlü kitabı içeriğinde hazırlanmış olduğu görülen ve birinci basımını 1392/1972 yılında yaptırdığı *Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*¹¹² adlı eserinde kudsî hadîs mefhumuyla ilgili olarak, yalnızca Cemâluddîn el-Kâsimî'ye (1332/1914) atıfta bulunarak verdiği bilgiler yer almaktadır.

Mahmud et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*'te¹¹³ الخیر بالنسبة إلى من أسند إليه başlığı altında; kudsî kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını kısaca yazdıktan sonra, birer cümlelik üç maddede Kur'ân ile kudsî hadîs arasındaki farkları sıralamış, kudsî hadîslerin nebevî hadîslere nazaran oldukça az ve sayısının iki yüzden fazla olduğunu söylemiş; bir kudsî hadîs örneği vermiş, kudsî hadîs râvisinin iki sığa kullandığını belirtmiş ve en meşhur kudsî hadîs kitabının el-Münâvî'nin (1031/1622), 272 hadîsi bir araya getirdiği *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* adlı eseri olduğunu söyleyerek ko-

¹⁰⁸ Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin risâlesi için bkz: Hayati Yılmaz, “Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin (1070/1660), *er-Risâle fi'l-fark beyne'l-Hadîsi'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî* Adlı Risâlesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, I, 1, İstanbul: 2003.

¹⁰⁹ Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmu Muştalahi'l-Hadî)*, Ankara: AÜİF Yayınları 1993.

¹¹⁰ Talat Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 123-125, AÜİF Yayınları, Ankara: 1985.

¹¹¹ Talat Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s. 125.

¹¹² Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dimaşk: Daru'l-Fikr 1401/1981, s. 323-325.

¹¹³ Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif 1407/1987, s. 126-128, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif 1407/1987.

nyu tamamlamıştır. Tahhân'ın, ilâhiyat fakültesi öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlamış olduğu¹¹⁴ ve ilk olarak 1397/1977 yılında yayımladığı bu eserinde kudsî hadîsle ilgili olarak, herhangi bir kaynak göstermeden vermiş olduğu bilgiler, kudsî hadîs mefhumunun zihinlerde net olarak anlaşılmasını sağlayacak yoğunluk ve sağlamlıktan çok uzaktadır.

Ali Yardım (2006), *Hadîs I* adlı kitabında “*Kaynağına göre hadîs'in kısımları*” başlığı altında merfû‘, mevkûf, maktû‘, kudsî ve mevzû‘ hadîsleri ele almıştır.¹¹⁵ Yardım, “*Kudsî Hadîs*” konusunun girişinde “*وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَخْيَ يُوحَىٰ*” (Necm 53/3-4) âyetlerin meâlini verdikten sonra Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- bütün söz ve davranışlarının ilâhî menşeli olduğuna dair kanaatini şöylece dile getirmiştir:

“Hz. Peygamber'den sâdır olan bütün söz ve davranışların, ‘vahyin kontrolünden geçtiği Allah Taâlâ tarafından bildirilmiştir. Bu sebeple Resûlullah (s.a.)’dan zuhûr eden her şey ilâhî menşelidir. Ancak onların hepsi aynı hüviyetle kendini göstermemiştir. Bu ilâhî iradenin, Hz. Peygamber vasıtasıyla kullara ulaştırılışı; ‘Kur’ân-ı Kerîm’, ‘Hadîs-i Kudsî’ ve Hadîs-i Şerîf şeklinde tecelli etmiştir. Bunun da hikmetini kendi bilir; bizim bildiklerimiz ise, onun sezdirdikleri kadardır.”

Yardım, bu kanaatini teyiden, Necm 53/3-4. âyetlerine düştüğü dipnotta Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (1941) bu âyetlerle ilgili açıklamasını iktibas etmiştir. Yardım'ın yorumunu tam olarak olmasa da kısmen destekler mahiyetteki Elmalılı'nın yorumu şöyledir:

“Bu âyet de, esas itibariyle Kur’ân hakkında olmak gerekir. Hadîslerine de şâmil olmak üzere mutlak nutkuna hamledildiği takdirde de müntehâsî itibariyle mülâhaza edilmek iktizâ edecektir. Vahyin, muzârî siğasıyle te’kîd olunarak tahkîk ve tavsîfinde buna da bir işaret yok değildir.”¹¹⁶

Ali Yardım, kudsî hadîslerin Peygamber’e -sallallâhu aleyhi ve sellem- vahyedilişini; bir üst merciin, altındakilere gönderdiği -değiştirilmesi mümkün olmayan- yazılı talimatları yanında, çerçeve talimatla sınırlarını belirleyip ifadelendirilmesini onlara bıraktığı sözlü talimatlara benzetmektedir. Ali Yardım, bu benzetmede yararlandığı herhangi bir müellif ve kitap adı vermesede; el-Cüveynî'nin (478/1085), es-Suyûtî (911/1505) tarafından *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*'ında¹¹⁷ nakledilmiş olan vahyin çeşitlerine dair, bir hükümdarın elçisine verdiği talimat örneğine çok benzediğinden, bu benzetmeyi Suyûtî'den veya bir başkasından iktibas ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Suyûtî'nin Cüveynî'den naklettiği benzetme şöyledir:

¹¹⁴ Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru Mustalahi’l-Hadîs*, önsöz, s. 5.

¹¹⁵ Ali Yardım, *Hadîs I*, s. 42-46, İzmir: DEÜİF Yayınları 1992.

¹¹⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, VI, 4572, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları 1935-1938.

¹¹⁷ es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, I, 97, Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye 1407/1987; *Kur’ân İlimleri Ansiklopedisi el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, I, 104, trc. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Madve Yayınları ty.

“Kelâmullâh iki kısımdır. Birincisi; Allah, Cibrîl’e der ki: ‘Kendisine elçilik yaptığın Nebî’ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- de ki: Allah şöyle şöyle yap diyor ve şunu emrediyor’. Cibrîl, hemen Rabb’inin kendisine ne dediğini fehmedip o Nebî’ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- gelerek, Rabb’inin kendisine dediklerini Nebî’ye söyler.’ Ancak (Cibrîl’in Nebî’ye getirdiği) ibare bu ibare değildir. Bu, bir hükümdarın, güvendiği birine, ‘Filana gidip de ki –Hükümdar hizmete devam etmeni ve savaş için orduyu toplamanı emrediyor’ diye talimat verdiği halde o elçinin; ‘Bana hizmette gevşeme, askerin dağılmasına izin verme ve onları çarpışmaya teşvik et’ demesine benzer ki, o elçinin yalan söylediği ve elçilik görevinde kusurlu davrandığı söylenemez. (Kelâmullâhın) diğeri (ikinci) kısmı ise Allah’ın Cibrîl’e; ‘Bu kitabı Nebî’ye oku’ demesi üzerine Cibrîl, Allah’dan aldığı sözü hiçbir değişiklik yapmaksızın indir(diğid)ir. Bu ise, hükümdarın bir mektup yazıp da onu güvenilir birine teslim edip ‘Bu mektubu filana oku’ demesi gibidir ki o elçi de mektuptaki hiçbir kelimeyi ve harfi değiştirmeden (ulaştırır).”¹¹⁸

Ali Yardım, kudsî hadîsler hakkında tahlilî ve tenkidî bilgi vermeye çalışsa da, “hadîs-i kudsî ve hadîs-i nebevî’nin ilâhî menşeli” olduğuna dair yukarıda verilen görüşüyle, kudsî hadîs için söylediği “*O mânâ bakımından Kur’ân, lafız bakımından hadîs gibidir*” sözü çelişmektedir. Yardım, yukarıdaki konunun devamında ise şunları söylemektedir:

“Kur’ân-ı Kerîm’in hem lafzı hem de manası Allah tarafından vahyedilmiştir. Onun başka hiçbir kelâmda bulunmayan sadece kendine has özellikleri vardır. Hadîs-i şeriflerin ise lafzı da manası da Hz. Peygamber’e ait bulunmaktadır, bunlarla ilgili ilerde bilgi verilecektir. Hadîs-i Kudsîlere gelince, o, ‘mânâsı Allah tarafından vahyedilmiş fakat ifadesi lafzı Hz. Peygamber’e ait olan hadislerdir’ şeklinde tarif edilir. Bu haliyle hadîs-i kudsînin Kur’ân ve hadîsin sadece birer özelliğini taşıdığı dikkat çekmektedir, o mânâ bakımından Kur’ân, lafız bakımından hadîs gibidir. Bu hususta İslam ulemasının bir kısım yorumları ve değerlendirmeleri vardır. Burada daha çok Kur’ân-ı Kerîm’le hadîs-i kudsî arasındaki farklar ve Kur’ân’ın özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bilgileri bir cümle ile özetlersek, ‘Hadîs-i Kudsîler gerek lafız, gerekse getirdiği hükümler bakımından Kur’ân-ı Kerîm’den tamamiyle ayrıdır’ diyebiliriz. Hadîs-i Kudsî meselesine mevcut değerlendirmeler dışında bir başka yönden daha bakmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu da bizi kanun yapma ve emir verme tekniği üzerinde düşünmeye sevk ediyor. Şöyle ki, insan ve iz’ân nazarı ile bakıldığında kulların dünya düzenini işletmeleri ile Cenabı Hakkın kâinat nizamını çalıştırması arasında hiçbir fark olmadığı görülür. Nitekim ‘beşerî’ olanla ‘ilâhî’ olan arasında bir gizli mutabakat göze çarpmaktadır. Öyle bir mutabakat ki Allaha rağmen ve O’na ters düşerek işleri yürütmek mümkün olamamaktadır. Bu gizli mutabakata uymayan beşerî karar ve uygulamalar kısa bir süre içinde kendi kendini tashih ederek, yine doğruya, hakikate ve fitrata uygun olana rücu etmektedir. Ne var ki buna birisi “İlâhî irade” der, öbürü de “Kamuoyu baskısı” adını verir. Değişiklik sadece kullanılan tabirdedir. Burada niyetimiz, düzen felsefesi yapmak değil, sözü bir yere getirmektir. Bu da, menşei ne olursa olsun, insanların bu dünyayı, bir takım kanunlarla idare etmeleridir. Ancak bu kanunlar mahiyet itibarıyla farklılık arzederler. Bir kısmı, bir m e r c i tarafından “yazılı” olarak çıkarılır. Bu neviden kanunların kelimesi, harfi, imlâsı ve noktası üzerinde

¹¹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, I, 97-98.

değişiklik yapma yetkisi kimseye verilmemiştir. Bu yetki kanunu yapan mercie aiddir. Tabiri caizse ve teşbihle bir hata yapmamışsak Kur'ân-ı Kerim'in durumunun aynen buna benzediğini söyleyebiliriz. Onun lafzı da, manası da, tertibi de, herşeyi ile Cenab-ı Hakk'a aittir. Peygamber bile üzerinde bir nokta değişikliği yapma tasarrufuna sahip değildir. Mesele bununla bitmemektedir. Bir de üst merciin 's ö z l ü t a l i m a t l a r ı' vardır. Yetki vereceği kimseye şifahen çerçeve talimat verilmekte, onu ifadelendirip kaleme almak ise yetkiyi alan şahsa aid olmaktadır. Ancak bu neviden kanun hükümündeki tamimlerde, atılan imza re'sen değil, kayıtlıdır. Bunlar, cumhurbaşkanı adına, bakan adına dekan adına, tarzında bir kayıt taşırlar. Bu neviden talimatlarda muhteva üst mercilere aid olduğu halde; ifade, tamimi yapan yetkili şahsındır. İşte tabiri caizse Hadîs-i kudsîler de aynen bu duruma benzemektedir. Yani onlar Hz. Peygamber'in re'sen söylediği söz değil, 'Allah adına' yaptığı beyânlardır. Mevcut kaynakların bir kısmı, meselenin bir başka yönüne daha ağırlık vermişlerdir. Bu da muhtemel sorulara verilen nazari cevaplardır. Hadîs-i Kudsîler, Kur'ân-ı Kerim yerine geçer mi geçmez mi? Geçmezse bunların getirdiği hüküm, Kur'ân'ın getirdiği hükümlerle aynı değerde midir değil midir? gibi sorular esasen temelden kusurlu ve nüanslara dikkat edilmeden ortaya atılmış sorulardır. Farklı yönü olan hiçbir şeyin, birbirinin aynı olamayacağı ortadadır.”

İsmail Lütfi Çakan, “İlâhiyat fakülteleri lisans programı ikinci yarıyılı *Hadîs Usûlü dersi için hazırladığı*”¹¹⁹ *Hadîs Usûlü* adlı eserinde kudsî hadîs konusunda verdiği bilgileri -ki aktardığı tüm bilgiler Okiç'in eserinden olmamasına rağmen- M. Tayyib Okiç'in (1977), *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı eserine atıfta bulunmakta ve bu bilgileri tahlile ve tenkide tabi tutmadan sıralamaktadır. Çakan; “*Senedin müntehâsî (hadîsin söyleyeni) açısından*” yaptığı tasnifte, kudsî hadîsi, kaynak belirtmeksizin tanımlamış, iki rivâyet sığasına işaret etmiş ve iki kudsî hadîs örneği verdikten sonra kudsî hadîsler hakkında yazılmış eserlerin listesi için Okiç'e atıfta bulunmuştur:¹²⁰ (الحديث القدسي): *Âyet olmamak kaydıyla, Hz. Peygamber'in, 'Allah teâlâ şöyle buyurmuştur' diyerek, Allah teâlâ'ya nisbet ve izafe ettiği hadistir. Bu tür hadislere İlâhî veya Rabbânî Hadisler de denir. Bu tür hadislerin iki özelliği vardır: a) Hz. Peygamber tarafından Allah Teâlâ'ya izafe edilmişlerdir. b) Konuları, genellikle Allah teâlâ'nın sıfatlarıyla ilgilidir.*

Kudsî hadîsler, çoğunlukla (a) “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما يروى عن ربه” veya (b) “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى” şeklinde iki ifade ile hadîs kitaplarının da yer alırlar: Misal olarak şu iki hadîsi verebiliriz:

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدٌ أَبُو عُثْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْغَطَارِدِيُّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فيما يروى عن ربه عز وجل قال قال «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ، ثُمَّ بَيَّنَّ ذَلِكَ فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ إِلَى أضعافٍ كثيرة، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمَلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ إِلَى أضعافٍ كثيرة، وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً، فَإِنْ هُوَ هَمَّ

¹¹⁹ Çakan, *Hadîs Usûlü*, Önsöz, s. 9, İstanbul: İFAV Yayınları 1991.

¹²⁰ Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 114-115.

بِهَا فَعَمَلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ سَيِّئَةٌ وَاحِدَةٌ¹²¹

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا زُوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْقُوبَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَا أَعْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكَ مِنْ عَمَلٍ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ مَعِيَ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشُرَكَةَ.¹²²

Çakan, bu iki kudsî hadis örneğinin ardından konunun bitiminde kudsî hadisler konusunda birçok müstakil eser yazıldığını, bunlardan Ali el-Kârî'nin (1014/1606) *el-Ehâdîsu'l-Kudsiyye* ile el-Münâvî'nin (1031/1622) *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*'sinin H. Hüsnü Erdem (1974) tarafından *Kırk Kudsî Hadis ve İlâhî Hadisler* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve yayınlanmış olduğunu belirtmişse de; gerçekte Erdem, Münâvî'nin adı geçen ve 272 adet kudsî hadis içeren eserini tercüme etmemiştir. Erdem'in, Münâvî'nin adı geçen kitabını esas alarak ve ilk yayınında 93, sonrakilerde 92 kudsî hadise yer verdiği ve *İlâhî Hadisler* adıyla yayınladığı kitabı, ayrı bir derleme kudsî hadis kitabıdır.¹²³

Çakan, genel okuyucu kitlesini göz önüne alarak hazırladığı ve “Okuyucusuna Peygamberimiz’in gönüllere hayat veren sözlerini, örnek kişiliğini ve yaşayışını konu alan hadis ilimlerini ‘anahatlarıyla’ tanıtmaya ve okuyucusunu ‘sünnet üzere’ amele yöneltmeyi hedeflediği” *Anahatlarıyla Hadîs* adlı çalışmasında;¹²⁴ “Hadis-i Nebvî (Peygamber Sözü)” üst başlığında ‘Sünnet’ mefhumuyla ilgili bilgiler verdikten sonra “Kudsî Hadîs” başlığında - İlâhiyat fakülteleri lisans programı II. yarıyılı Hadîs Usûlü dersi için hazırladığı *Hadîs Usûlü* adlı eserindeki bilgilerden daha fazla miktarda bilgi- sunmaktadır.

Türkçe’de *Sünen-i Ebû Dâvûd terceme ve Şerhi* adıyla yayınlanan eserin redaktörlüğünü yapmış olan İsmail Lütfi Çakan, bu esere “Mukaddime (Sünnet, Ebû Dâvûd, Sünen’i ve Bazı Hadis Istılahları)” başlıklı mukaddime yazısında “Hadis, Hz. Peygamber tarafından Allah Teâlâ’ya izafe edilmişse bu kudsî, ilâhî veya rabbânî hadis adını alır. Kudsî hadislerin; (a) Allah’a izafe edilmiş olmak (b) Sıfatullah’a ait olmak gibi iki ana vasfı bulunmaktadır” diye açıklama yapmıştır.¹²⁵

İsmail Lütfi Çakan, *Hadîslerde Görülen İhtilaflar Ve Çözüm Yolları (Muh-telifü'l-Hadis İlmi)* adıyla yayınladığı doktora çalışmasının “Sünnetin vahiy eseri oluşu” başlığı altında; “Bilindiği gibi ‘kudsî hadisler’i de Hz. Peygamber lafizlandırır. Ancak Hz. Peygamber onları, ‘Allah böyle buyurdu’ diye daima ve açıkça Allah’a nisbet eder” der ve bu cümle için Ebû Zehv’e atıfta bulu-

¹²¹ Buhârî, Rikâk, 31.

¹²² Müslim, Zühd 46.

¹²³ Detaylı bilgi için bkz. çalışma “Hasan Hüsnü Erdem’in Kudsî Hadis Tercümeleri” bölüm.

¹²⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadîs*, İstanbul: Ensar Neşriyat 1990.

¹²⁵ İsmail Lütfi Çakan, *Sünen-i Ebû Dâvûd teceme ve Şerhi*, “Mukaddime”, s. LIII, İstanbul: Şamil Yayınevi 1987.

nur¹²⁶ ki aslında Ebû Zehv, bu tanımı et-Tîbî'den (743/1342) nakleder görünse de; gerçekte Tîbî'nin sözlerini, ismini vermeden yararlandığı el-Kâsimî'nin (1332/1914), Kavâ'idü't-Tahdîs'inden aktarmaktadır.

Selman Başaran (1993) ve M. Ali Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*¹²⁷ adlı çalışmalarında kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgileri iki ayrı bölümde ele almışlardır. Başaran ve Sönmez, kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili olarak verdikleri bilgileri, müellif ve kitap adı vermeden büyük ölçüde, -daha sonra tercümesini *Hadis ve Hadisçiler* adıyla yayınladıkları- M. Ebû Zehv'in *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*'undan ve el-Kâsimî (1332/1914), *Kavâ'idü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*'inden tahlile ve tenkide tabi tutmadan derlemişlerdir. Çalışmanın birinci bölümü olan '*Hiz. Peygamber ve Hadis*' kısmının '*Hadisin Vahiyle İlgisi*' üst başlığı içinde, '*Kudsî Hadîs*' alt başlığında "*Hiz. Peygamber'in Rabbine isnad ederek söylediği bir kısım hadisler vardır ki bunlar kudsî veya rabbânî ya da ilâhî hadisler olarak bilinir*" diye kudsî hadîsi tanımlamış ve Kur'ân ile kudsî hadîs arasındaki farkları sıralayıp; kudsî hadîs rivâyet lafızlarından ikisini vermiş ve bir adet kudsî hadîs örnek olarak sunmuşlardır.¹²⁸ Başaran ve Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi* adlı çalışmalarının dördüncü bölümü olan '*Hadis Usûlü*' kısmının '*Hadisin Kaynağına Göre Sınıflandırılması*' başlığının girişinde;

"Kaynağına veya çıkış yerine göre hadisleri iki grupta toplayabiliriz: Birincisi ilâhî kaynaklı olanlar, ikincisi beşeri kaynaklı olanlar. İlâhî kaynaklı olanlar KUDSÎ hadislerdir. Beşeri kaynaklı olanlar ise üçe ayrılır: Birincisi Hz. Peygamber'e ait olan MERFU hadisler, ikincisi Sahâbe'ye ait olan MEVKUF hadisler, üçüncüsü Tabiuna'a ait olan MAKTU hadislerdir. Şimdi bunları ayrı ayrı görelim" dedikten sonra ilk kavram olarak 'Kudsî Hadîs'i, üstteki paragrafta verilenlere ilaveten şöyle açıklamışlardır: "Muhtevası Allah'a ait, ifade şekli Hz. Peygamber'e ait olan hadislere Kudsî Hadîs denir. Bunlar Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'in kalbine ilham edildikleri için ilâhî ya da rabbânî hadisler olarak da anılırlar. Bize Hz. Peygamber'in intikal ettirildikleri için diğer hadislerin tâbi olduğu kurallara tâbidirler. Dolayısıyla onların da birtakım ölçülerle değerlendirmeye tâbi tutulmaları tâbidir."¹²⁹

Başaran ve Sönmez, daha sonra bir adet kudsî hadîs örneğini ve ilgili kitaplardan altısını sıralayarak konuyu tamamlamışlardır.

Başaran ve Sönmez'in hadîs usûlü kitabındaki kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgiler, Arapça ve Türkçe diğer hadîs usûlü kitaplarında olduğu gibi, özellikle de Başaran ve Sönmez'in Türkçe'ye tercüme ettikleri M. Ebû Zehv'in *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn* adlı kitabındaki bilgilerin tekrarıdır. Başaran ve Sönmez'in, kudsî hadîslerin de nebevî hadîslerle aynı değerlendirmeye

¹²⁶ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar Ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi, İFAV Yayınları, İstanbul: 1996)*, s. 93.

¹²⁷ Selman Başaran, M. Ali Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi 1993.

¹²⁸ Başaran, Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, s. 10-11.

¹²⁹ Başaran, Sönmez, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, s. 95-96.

tâbi tutulmalarının gerekçesi olarak “aynı kitaplar içinde bir arada rivâyet edilmiş olmalarını” öne sürmeleri, rivâyetü’l-hadîs ve dirâyetü’l-hadîs açısından kudsî hadîs’in yerinin tespit edil/e/memiş olası sebebiyle, doğru ve tutarlı bir gerekçe değildir.

Ahmet Yücel, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* adlı çalışmasında ilk üç hicrî asırda hadîs çeşidi olarak “kudsî, rabbânî, ilâhî” terimlerine rastlanmadığını belirtmesine rağmen; konunun girişinde, muhaddislerin, hadîsi söyleyenine göre kudsî, merfû‘, mevkûf ve maktû‘ olarak dört kısma ayırdıklarını ifade etmektedir.¹³⁰ Ancak Yücel, ne mütekaddimûn dönem hadîs usûlü kitaplarından ve ne de müteahhirûn dönem hadîs usûlü kitaplarından bu şekilde dörtlü bir tasnife herhangi bir örnek vermemiştir.

Ahmet Yücel, ilahiyat fakültelerindeki müfredat değişikliklerini dikkate alarak bazı ilave ve eksiltmelerle -Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü, -Hadis Tarihi ve Usûlü, -Hadis Usûlü adlarıyla yayımladığı üç kitabında da ise “Kaynağı açısından” hadîs tasnifinde kudsî hadîs başlığı altında tamamen aynı bilgileri tekrar etmiştir. Yücel, Kur’ân vahyi dışında Peygamber’in -sallâllâhu aleyhi ve sellem- vahiy alması meselesini incelemiş ve M. Hayri Kırbaoğlu’nun kudsî hadîs hakkındaki sözlerini kısaca değerlendirmiştir. Yücel daha sonra kudsî hadîs rivâyet lafızlarından üçünü sıralayıp, iki adet kudsî hadîs vermiştir. Ardından Kur’ân ile kudsî hadîs arasındaki farklara ve kudsî hadîslerin hangi konularda olduğuna değinerek, *Sahîh-i Buhârî*’deki kudsî hadîse işaret eden bâb başlıklarına¹³¹ ve konuyla ilgili kitaplardan bir-kaçına işaret etmiştir.¹³²

M. Emin Özafşar, *Hadis İlimine Giriş* adlı çalışmasında; “Hadisler, nakledenlerin sayısı, nispet edildikleri kaynak ve makbul ve merdud olmaları açısından kısımlara ayrılır” dedikten sonra “Nispet Edildikleri Kaynak Açısından Hadisler” başlığı altında “Merfû hadîs, ‘kudsî-ilâhî hadîs’ ve ‘nebevî hadîs’ olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. Kudsî hadîs: Hz. Peygamber’in Allah’a izafe ederek naklettği veya Hz. Peygamber’den Allah’a nispet edilerek nakledilen hadîs’tir. Nebevî hadîs: Lafız ve manasının Peygamber’e ait olduğu söylenen hadistir” demektedir.¹³³ Özafşar’ın, böyle bir tasnifi -önsözdeki “bu kitapçık Hadis ilmine ilgi duyanlar için başlangıç kitabı niteliğindedir” gerekçesine istinaden olsa gerek- hangi kitap ve müelliften aldığını belirtmemesi bir yana; verdiği bu tanımlar kendi içinde tutarlı değildir. Zira nebevî hadîs tanımında bahsettiği lafız - mânâ meselesi hakkında, kudsî hadîs tanımında

¹³⁰ Ahmet Yücel, *Hadîs İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 153-154, İstanbul: İFAV Yayınları 1996.

¹³¹ Buhârî, *Tevhîd* 33, 36, 38, 50.

¹³² Ahmet Yücel, *Başlangıçtan Günümüze Hadis Usûlü*, s. 183-188, İstanbul: İFAV Yayınları 2009; *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, s. 166-170, İstanbul: İFAV Yayınları 2010; *Hadîs Usûlü*, s. 131-135, İstanbul: İFAV Yayınları 2011.

¹³³ M. Emin Özafşar, *Hadis İlimine Giriş*, s. 135, DEM Yayınları, İstanbul: 2009.

söz etmemektedir.

3. Hadîs Şerh Edebiyatında Kudsî Hadîs

“Kudsî hadîs” mefhûmuna dair bilgilerin bulunabileceği düşüncesiyle hadîs şerhi kitapları başlıcaları incelenmiştir. Bu çerçevede Hattâbî'nin *Meâlimü's-Sünen'i*, İbn Battâl'ın *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî'si*, Nevevî'nin *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim'i*, Tîbî'nin *el-Kâşif'i*, Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-Derârî'si*, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî'si*, Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî'si* taranarak ve kudsî hadîs ifadesiyle ilgili bilgiler tespit edildi:

el-Hattâbî'nin (388/998) *Me'âlimü's-sünen'*inde¹³⁴ kudsî hadîse dair herhangi bir bilgi tespit edemedik.

İbn Battâl (449/1057) *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî'sinde*, sadece *Buhârî, Tevhîd, 50. bâbın bâb başlığı (بَاب ذِكْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَوَاتِهِ عَنْ رَبِّهِ)* ve bu bâbın beşinci hadîsi olan Abdullah b. Muğaffel'in rivâyet ettiği hadîsin şerhinde “*kudsî hadîs*” mefhûmunu kullanmamakla beraber; bâb başlığının ne ifade ettiği ve Buhârî'nin bu bâb altında tahrîc ettiği Abdullah b. Muğaffel rivâyetinin bâb başlığıyla ilgisi üzerinde durmaktadır. Söz konusu bu bâbda Abdullah b. Muğaffel'in -radiyallâhu anh- rivâyet ettiği hadîste, Mekke'nin fethinde Nebî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- devesinin üzerinde Fetih Sûresi'ni/veya sûreden âyetler okurken “*tercî*” yaptığı anlatılmaktadır. Hadîsi Abdullah b. Muğaffel'den rivâyet eden Muâviye b. Kurre, İbn Muğaffel'in Peygamber'den -sallallâhu aleyhi ve sellem- işittiği hâliyle üç kere ت ر ج ا şeklinde tercî¹³⁵ yaptığını belirtmektedir. İbn Battâl burada kudsî hadîs ifadesini kullanmamakta, sünnetin kaynağına değinmektedir. İbn Battâl, “*bu bâbın anlamının, Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Kur'ân-ı Kerim'i Rabb'inden rivâyet ettiği gibi Sünnet'i de Rabb'inden rivâyet ettiği olduğunu*” ve bunun *Necm Sûresi 3-4. âyetleriyle Allah'ın Kitâb'ında “mübeyyen olduğunu*” belirtmektedir. İbn Battâl, Abdullah b. Muğaffel'in rivâyet ettiği hadîsin, bâb başlığıyla açıktan bir ilgisi bulunmadığı halde, Buhârî'nin bu hadîse bu bâbta yer vermesinin anlamının, Sünnet'in de aynen Kur'ân gibi Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından Allah'dan rivâyet edilmişliğine işaret olduğunu söylemektedir.¹³⁶

en-Nevevî'nin (676/1277) *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim'*inde¹³⁷ kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi tespit edemedik.

¹³⁴ el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (nşr.) A. A. Muhammed, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1991/1411.

¹³⁵ “Tercî”, kırâette sesin yükseltilerek, söylenenin tekrar edilmesidir. bkz. el-Kâdî İyâz, *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhâhi'l-âsâr fi şerhi ğaribi'l-hadîs*, I, 450, (nşr.) İbrâhim Şemsuddîn, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1423/2002.

¹³⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, X, 537, (nşr.) Ebû Temîm Yasir İbrahim, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd 1420/2000.

¹³⁷ en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, (nşr.) Halil Memun Şihâ, Beyrut: Dârü'l-Marife 1419/1998, I-X C.

et-Tîbî (743/1343), kendinden önceki hadîs usûlü kitabı müellifleri gibi kudî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgileri *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs*¹³⁸ adlı hadîs usûlü kitabında değil; *el-Kâşif an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih)*¹³⁹ adlı eserinde yazmıştır.¹⁴⁰ Tîbî, *el-Kâşif* adlı *Miškât*¹⁴¹ şerhinin girişinde hadîs usûlü konularını anahatlarıyla anlattığı halde, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs* olduğu gibi, *el-Kâşif*'in giriş yazısında da kudî hadîse dair herhangi bir bilgi vermemekte, değerlendirme yapmamaktadır. Tîbî, kudî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgileri, *Miškâtü'l-Mesâbih*'e şerh olarak hazırlamış olduğu *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen (Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih)*'de "İmân" bölümünün 21. hadîsini şerh ederken vermektedir. Tîbî gibi *Miškât*'a şerh yazmış olan Ali el-Kârî (1014/1606) ise aynı hadîsleri şerh ederken kudî hadîs mefhûmuyla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.¹⁴²

Kudî hadîsin tanımı konusunda konuşan yazar herkesin atıfta bulunduğu bir müellif olan Tîbî'nin -tespit edebildiğimiz kadarıyla- aşağıda görüleceği üzere bir paragraflık bir metindir. Tîbî'nin kudî hadîse dair *el-Kâşif*'te yazdığı metin kısa bir paragraftan oluşmaktadır ve sadece kudî hadîsin kısaca bir tanımını; Kur'ân-ı Kerim'le arasındaki lafzıyla münezzel olma-ilhâm, rüya ile haber verme ile lafzen ve mânânın gözetilmesi-mânânın gözetilmesi olarak ifade edilebilecek iki fark ve ilâhî nass olarak hangi mertebede olduğuna ilişkin bir değerlendirmeyi içermektedir. Hadîs tarihinde bir hadîs usûlü istilâhı olarak ele alınmamış olan kudî hadîsle ilgili lehte ve aleyhte yazılıp çizilenlerin, Tîbî'nin aşağıdaki bir paragraflık metninden hareketle yapıldığı düşünüldüğünde; değerlendirmelerin ve tartışmaların sağlıklı bir zeminde yapılmadığı, hatta kudî hadîsle ilgili söz konusu değerlendirmelerin ve tartışmaların hadîs ilmi açısından herhangi bir zemine oturmadığı söylenebilir. et-Tîbî söz konusu hadîsin şerhinde şunları söylemektedir:

قالوا إن هذا الحديث كلام قدسي والفرق بينه وبين القرآن أن القرآن هو اللفظ المنزل به جبريل لأعجاز عن الأتيان بسورة مثله والحديث القدسي إخبار الله معناه بالإلهام أو بالمنام فأخبر النبي أمته بعبارة نفسه وسائر الأحاديث لم يضمنها إلى الله تعالى ولم يروها عنه تعالى. أقول فضل القرآن علي الحديث القدسي هو أن القدسي نص إلهي وفي الدرجة الثانية وإن كان من غير واسطة ملك غالبا لأن المنظور فيه المعنى دون اللفظ وفي التنزيل اللفظ والمعنى منظوران فعلم من هذا مربوبة بيقية الأحاديث.

Ebu'l-Bekâ, Tîbî'nin yukarıdaki izahını, tasarrufla şöyle iktibas etmiştir:

¹³⁸ et-Tîbî, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs*, (nşr.) Subhi Sâmerrâi, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb 1985.

¹³⁹ et-Tîbî, *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, (nşr.) el-Müftî Abdülgaffâr vd., Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İlâmiyye 1413.

¹⁴⁰ et-Tîbî, *el-Kâşif*, I, 148-149.

¹⁴¹ *et-Tebrizi (741/1340), Mişkâtü'l-Mesâbih*, (nşr.) Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, Dımaşk: el-Mektebu'l-İslâmî 1380/1961.

¹⁴² Ali el-Kârî, *Miškâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I, 178-181, (nşr.) M. Cemil el-Attâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1412/1992.

وقال الطيبي القرآن هو اللفظ المنزل به جبريل على النبي والحديث القدسي إخبار الله معناه بالإلهام أو بالمنام فأخبر النبي أمته بعبارة نفسه وسائر الأحاديث لم يضيفها إلى الله تعالى ولم يروها عنه تعالى.¹⁴³

el-Kirmânî'nin (786/1384) *el-Kevâkibu'd-derârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî'sinde* (*Şerhu'l-Kirmânî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*)¹⁴⁴ -tespit edebildiğimiz kadarıyla- kudsî hadis mefhumuyla ilgili olarak üç yerde bilgi vermektedir: Birinde Kur'ân-ı Kerîm ile kudsî hadisler arasında mukayese yapmakta, birinde kudsî hadisin tanımını vermekte, diğerinde ise isnâddaki (فِيمَا يَزُوي عَنْ رَبِّهِ) cümlesiyle neyin kastedildiğini yorumlamaktadır: Kirmânî, *Buhârî*, *Savm 2. bâbdaki* kudsî hadisin şerhinde, Kur'ân-ı Kerîm ile kudsî hadisler arasındaki farkı soru-cevap yöntemiyle şöylece ortaya koymaktadır:

“Eğer ‘Bu, Allah’ın kavli ve kelâmı’dır, peki öyleyse bununla Kur’ân arasındaki fark nedir?’ dersen, derim ki: Kur’ân, lâfzı mu’ciz ve Cibril vasıtasıyla münezzel olandır. Bu ise mu’ciz olmayıp, vasıtasız (inzâl olan)dır. Bunun benzeri kudsî, ilâhî ve rabbânî olarak isimlendirilir. Eğer ‘O -sallallâhu aleyhi ve sellem-, “hevâdan konuşmamış” biri olduğundan hadislerin tümü böyle (Rabb’inden rivâyet edilmiş) değil midir?’ dersen, derim ki: Fark, kudsî’nin, kudsî olmayanların hilafına, Allah’a izafe edilmesi ve O’ndan mervî olmasıdır. Kudsî (hadisler, kudsî olmayanlarından), Allah Teâlâ’nın zâtının tenzihîyle, Hazret’e -teâlâ ve tekaddes- nispet edilen celâl ve cemâl sıfatlarıyla ilgili olma (özellikleri) ile fark edilir.”

Kirmânî, “*Buhârî, Rikâk 31. bâb*”da geçen (فِيمَا يَزُوي عَنْ رَبِّهِ) cümlesinin ardından yine sorulu-cevaplı olarak şunları söylemektedir: “Eğer ‘Bu cümleden kastedilen nedir? O -sallallâhu aleyhi ve sellem- “Hevâdan konuşmamıştır”¹⁴⁵, bundan dolayı bütün sözleri böyle (Rabb’inden rivâyet edilmiş) değil midir?’ dersen, derim ki: (فِيمَا يَزُوي عَنْ رَبِّهِ) cümlesi),

- i. Ya o sözüün kudsî hadislerden olduğunu açıklamak içindir,
- ii. Ya (قَالَ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ) cümlesiyle, o sözdeki Allah’a açık isnâdı beyan içindir,
- iii. Ya da (O’ndan) -sallallâhu aleyhi ve sellem- başka kimse için söz konusu olmayan (vahiy) vakıasını beyan içindir ki (فِيمَا يَزُوي): rivâyet ettiği diyerek (يرويهِ) (Rabb’inden) rivâyet ettiklerinden) demektir.

Kirmânî, *bâb* ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَوَاتِهِ عَنْ رَبِّهِ ardından şu açıklamayı yapmaktadır: “Nebî’nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- zikretmesi ve Rabb’inden rivâyeti bâbı: Yani Cibril olmaksızın (Rabb’inden rivâyeti) ki kudsî hadis diye isimlendirilir”¹⁴⁷.

İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ad-

¹⁴³ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 722, (nşr.) Adnan Derviş, M. el-Mısri, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1413/1993.

¹⁴⁴ el- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf (786/1384), *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî 1401/1981; Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1431/2010.

¹⁴⁵ Necm Sûresi, 53/3. âyet.

¹⁴⁶ Buhârî, *Tevhîd*, 50.

¹⁴⁷ el-Kirmânî, 25/228, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1431/2010.

lı eserinde¹⁴⁸ kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili olarak -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sadece iki yerde (*Buhârî, Rikâk 31. bâb* ile *Buhârî, Tevhîd 50. bâb*) kısa açıklamada bulunmakta ve başka sekiz yerde¹⁴⁹ ise sadece “*bu kudsî hadîslerdendir*” ifadesini kullanmakta ve kudsî hadîsle ilgili herhangi bir izah yapmamaktadır. İbn Hacer’in kudsî hadîsle ilgili açıklama yaptığı iki yer, aslında İbn Battâl ile el-Kirmânî’nin konuyla ilgili şerhlerinin yer aldığı *Buhârî, Rikâk 31. bâb* ile *Buhârî, Tevhîd 50. bâb*dir.

İbn Hacer, “*Buhârî, Rikâk 31. bâb*”da kudsî hadîsle ilgili olarak, buradaki (*Rikâk 31. Bâbdaki*) hadîsin, “ilâhî hadîsler”den olduğunu; bunun, Peygamber’in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Rabb’inden ya vasıtasız olarak “telakkî ettikleri”nden olma ihtimalinin veya melek vasıtasıyla -ki râcih/tercih edilen görüş budur- “telakkî ettikleri”nden olma ihtimalinin bulunduğunu belirttikten sonra el-Kirmânî’nin -yukarıda verilen- açıklamasını iktibas etmiştir.

İbn Hacer, *Tevhîd, 50. bâb*da, Buhârî’nin buradaki (*باب ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ وَيُزَيِّرُ عَنْ رَبِّهِ*) bâb başlığını, *Halku Ef’âlî’l-İbâd*’da şu şekilde (*مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ وَيُزَيِّرُ عَنْ رَبِّهِ*) *verdiğini ve Halku Ef’âlî’l-İbâd’daki başlığın daha açık/anlaşılır olduğunu* belirttikten sonra İbn Battâl’in -yukarıda verilen- “*bu bâbın anlamı, Peygamber’in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Kur’ân-ı Kerîm’i Rabb’inden rivâyet ettiği gibi Sünnet’i de Rabb’inden rivâyet etmiş olduğu*” sözünü iktibas etmiştir. İbn Hacer, Buhârî’nin, bu bâb başlığı ve başlık altındaki beş hadîs ile “*Kelâmullah*”la neyin kastedildiğine dair yanlış kanaatleri tashih etmeyi amaçladığını vurgulamıştır.

Bedrüddîn el-Aynî (855/1451), *Umdetü’l-kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*’sinde kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili olarak -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sadece iki yerde kısa açıklamada bulunmakta ve bundan başka on bir yerde¹⁵⁰ ise sadece “*bu kudsî hadîslerdendir*” ifadesini kullanmakta ve kudsî hadîsle ilgili herhangi bir izah yapmamaktadır. Aynî, *Buhârî, Savm 2. bâb*da kudsî hadîse et-Tîbî’den (743/1343) ve el-Kirmânî’den (786/1384) nakillerde bulunmaktadır. Aynî, Buhârî, Rikâk 31. bâbda kudsî hadîse dair verdiği bilgiyi doğrudan Kirmânî’nin açıklamalarını Kirmânî’nin adını vermeden olduğu gibi iktibas etmiş, konuya dair yeni bir şey söylememiştir. Aynî, kudsî hadîsle ilgili olarak Kirmânî’nin adını vermeden yaptığı bu iktibasın hemen ardından, kudsî hadîsle ilgili olmayan bir konuda (“kelâmî” bir konuda), bu kez Kirmânî’nin adını açıkça yazarak; Kirmânî’nin izahını nakletmektedir: Kirmânî, Aynî’nin yaptığı bu iktibasta, kelâmcılar arasındaki “hüsün - kubuh” tartışmasını ele almış ve bu tartışmalı konuda “Akliyyûn’un/Mu’tezile”nin düştüğü dil ve mantık yanlışlarını, Buhârî, Rikâk 31’deki *الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ* cümlesiyle başlayan kudsî hadîs üzerinde göstererek, “hüsün - kubuh” meselesinin nasıl

¹⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (nşr.) Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, Kahire: Darü’l-Hadis 2004.

¹⁴⁹ Buhârî, Bed’ü’l-halk 1; Kader 6; Tevhîd, 35 (beş kez); Tefsîr 45/1.

¹⁵⁰ Buhârî, Ezân 156; Tefsîr 2/8; Libâs78; Rikâk 10, 38; Kader 6; Tevhîd 15, 35 (dört rivâyet).

anlaşılması gerektiğini ayrıntılı olarak izah etmiştir. Aynı, Kirmânî'den yaptığı bu alıntının ardından, İbnü'l-Cevzî'nin (597/1200) ve Nevevî'nin (676/1277) söz konusu kudsî hadîsin lafızlarına dair yaptıkları açıklamalardan iktibaslar yapmıştır.

4. Kudsî Hadîs İçeren Kitaplarda Kudsî Hadîs

el-Gazzâlî'ye (505/1111) nispet edilen *el-Mevâ'iz fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*¹⁵¹ adlı risâlede otuz sekiz adet kudsî hadîs, “*el-Mev'izatü'l-ûlâ, el-Mev'izatü's-sâniye ...*” başlıkları altında *يَقُولُ اللهُ* cümlesinin ardından isnâdsız olarak ve geçtiği hadîs kaynaklarına işaret edilmeden ve herhangi açıklama yapılmaksızın sıralanmaktadır. Risâlenin Türkçe tercümesinde ise 40 adet kudsî hadîsin tercümesine yer verilmiştir. Söz konusu tercümede hangi baskının esas alındığı belirtilmediği gibi; “*Tercüme ile Arapça nüsha arasındaki ufak tefek farklılıklar tercümenin başka bir nüshadan yapılmasından meydana gelmiştir. Bu nüsha ise İmam Gazali Hazretlerinin kaleme aldığı orijinal nüshadır. Okurlarımızın bilgilerine arz olunur*” şeklinde anlaşılması güç bir sunuşla hadîslerin tercümesine başlanmıştır.¹⁵²

Yılmaz, her üç çalışmasında da Gazzâlî'ye nispet edilen *el-Mevâ'iz fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*¹⁵³ adlı risâle ile Abdülvâsî' el-Alefi'ye (1108/1696) nispet edilen *el-Erbâ'un mine'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* ayrı ayrı tanıtırsa da;¹⁵⁴ hakikatte iki kitabın içeriği -metinlerin sıralanışları ile takdim ve tehirleri dışında- tamamen aynıdır.¹⁵⁵

¹⁵¹ *Mecmû'atu Resâilil-İmâm el-Gazzâlî '7* içinde, s. 83-117, haz. A. Şemsuddîn, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1997/1418.

¹⁵² İmam Gazali, *Kırk Kudsî Hadîs (İlahî Buyruklar)*, haz. Arif Pamuk, İstanbul: Pamuk Yayıncılık 1997.

¹⁵³ el-Gazzâlî, *el-Mevâ'iz fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, “*Mecmûatu Resailil-İmâm el-Gazzâlî '7*” içinde, s. 83-117.

¹⁵⁴ Yılmaz, *Hadîs İlminde Kudsî Hadîsler*, s. 45; Yılmaz, “Hadîs İlminde Kudsî Hadîsler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar”, s. 183; Yılmaz, “Kudsî Hadîs”, *DİA*, XXVI, 320.

¹⁵⁵ Gencer Dırvari adlı araştırmacının, *Abdülvâsî' el-Alefi' (1108/1696)'nin Kudsî Hadîslerine Dair Eseri -Tahriç ve Değerlendirme-* adlı yüksek lisans tezinde de aynı gafletin olduğu görülmektedir. bkz. Genç Dırvari, *Abdülvâsî' el-Alefi' (1108/1696)'nin Kudsî Hadîslerine Dair Eseri -Tahriç ve Değerlendirme-*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya: SÜSBE 2010. Dırvari'nin bu tezi, Abdülvâsî' el-Alefi'nin olduğunu iddia ettiği *el-Erbâun mine'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* adlı eser üzerinde yapılmış görünen bir yüksek lisans çalışmasıdır. Dırvari'nin yüksek lisans tez çalışması; tezin adı başta olmak üzere, üzerinde çalışılmış olan elyazması eserin kime ait olduğu, iki ayrı şahsın hayat hikâyesin anlatılmış ve söz konusu elyazmanın gerçekte kime ait olduğunun farkına varılmamış ve tespitine çalışılmamış olması, elyazması kütüphaneleri kataloglarındaki ilgili bilgilerin doğru kabul edilerek doğruluklarının teyit edilmemesi, elyazması metnin Gazzâlî'ye (505/1111) nispet edilen *el-Mevâ'iz fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* (el-Gazzâlî, *el-Mevâ'iz fi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, “*Mecmûatu Resailil-İmâm el-Gazzâlî '7*” içinde, s. 83-117) adlı risâleyle birebir aynı olması ve bu aynılığın fark edilmeyip, elyazmadaki metinlerin tashih ve teyidinin Gazzâlî'ye nispet edilen risâleden yapıldığının söylenmiş olması gibi birçok yönden tutarsız ve ilmi olmayan bir çalışma olarak gö-

Öte yandan A. Fikri Yavuz *40 Kudsi Hadis ve Hadis-i Şerif* adlı çalışmasını, Muhammed el-Medenî'nin (1200/1785) *el-İthâfâtü's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye* adlı derleme kudsi hadis kitabının tercümesi olarak takdim etse de;¹⁵⁶ gerçekte gerek Gazzâlî'ye nispet edilen *el-Mevâ'iz fi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*, gerek Abdülvâsî' el-Alefî'ye nispet edilen *el-Erbâun mine'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye* ve gerekse A. Fikri Yavuz'un *40 Kudsi Hadis ve Hadis-i Şerif* adlı kitaplardaki -metinlerin sıralanışları ile takdim ve tehirleri dışında- birbirinin aynıdır.

Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî en-Nisâbüri'nin (533/1138) *Kitâbu'l-ehâdisi'l-kudsiyye/Kitâbu'l-ehâdisi'l-ilâhiyye* adlı eseri en eski müstakil kudsi hadis kitabı olarak bilinmektedir.¹⁵⁷ Ancak herhangi bir kaynaktan/çalışmada

rünmektedir. Dırvârî'nin söz konusu bu yüksek lisans tez çalışmasında, elyazması kütüphaneleri kataloglarında, elyazmanın müellifi olarak "Abd el-Vâsî b. Abd er-Rahmân el-Alefî (1026-1108/1617-1697)" gösterilmiş olduğu için; tez sahibi Dırvârî, "Hayati" başlığı altında tez kapağında da yer alan (ve San'a'lı olan) Abdülvâsî' el-Alefî (1108/1696) adlı müellifi tanıtmaya başlamış (s. 15-17), "Eserin Mahiyeti" başlığı altında ise Osmanlı dönemi İstanbul'undan bir başka şahsı (Dırvârî'nin, üzerinde çalıştığı elyazmasının müellifi olarak tanıttığı III. Ahmed'e hocalık yaptığı belirtilen Osmanlı dönemi İstanbullu müellif Abdülvâsî Efendi'yi (1112/1700'den sonra) hakkında bkz: Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları 1*, s. 63-65, *Osmanlı Hadis Araştırmaları*, İstanbul: 2000) anlatmaktadır. Dırvârî Gençer, a.g.e., s. 20-22. Dırvârî'nin, elyazması kütüphaneleri kataloglarındaki müellif bilgisini karıştırmış olmasının bir diğer sebebi, mevzubahis elyazmaya kütüphane katalogunda düşülmüş olan 'notlar'dır.

¹⁵⁶ A. Fikri Yavuz, *40 Kudsi Hadis ve Hadis-i Şerif*, s. 7, İstanbul: Bayrak Yayıncılık ve Matbacılık 1991.

¹⁵⁷ el-Kettâni (1927), *er-Risâletü'l-Müstatrafe*'sinde "kudsi hadis ihtiva eden kitaplar" başlığında Şehhâmî'nin bu kitabına yer vermemişken; Kettâni'nin eserini *Hadis Literatürü* adıyla zenginleştirerek Türkçe'ye tercüme etmiş olan Yusuf Özbek, cilt ve sayfa numarasına işaret etmeksizin, Brockellman'ın (1956) *GAL*'ından naklen, Şehhâmî'nin bu eserinin elyazmasının Berlin 1297'de olduğuna belirtmektedir. bkz. Brockellman, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplement II*, Leiden, 1938, el-Kettâni, *Hadis Literatürü er-Risâletü'l-Müstatrafe*, s. 120-121.

Bir başka hadis araştırmacısı Özkan ise Brockellman'ın *GAL*'ından (III/616) vererek naklen Şehhâmî'nin bu eserinin bir nüshasının Berlin Kütüphanesi'nde (nr. 1297) bulunduğunu belirtse de başkaca bilgi ver/e/memektedir. bkz. Halit Özkan, "Zâhir b. Tâhir", *DİA*, XXIV, 92, TDV Yayınları, İstanbul: 2013.

Ömer Ali Muhammed adlı araştırmacı ise, Medine İslâm Üniversitesi'nde *el-Ehâdisi'l-Kudsiyye cem'an ve dirâseten* adıyla hazırlayıp neşretmiş olduğu doktora tezinde,

Şehhâmî'nin eserini, ulaşım incelediğini, kitabın Berlin'den getirtilen mikrofilminin Medine İslâm Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtmiş olmasına rağmen kaynakçasında Şehhâmî'nin eserine yer vermemiştir. bkz. Ö. A. Muhammed, *el-Ehâdisi'l-Kudsiyye cem'an ve dirâseten*, s. 37, Medine, 1430.

Türkçe'de akademik camiada kudsi hadisler konusunda ilk çalışmayı yapmış olan Yılmaz ise yüksek lisans tezinde ve bu tezinde hazırladığı makalesinde, Şehhâmî'nin bu eseri hakkında herhangi bir bilgi ver/e/memektedir. Yılmaz, her iki çalışmasında da Şehhâmî'nin kitabına düştüğü dipnotta, sadece İbn Balabân'ın (684/1285) *el-Makâsîdu's-Seniyye* adlı eserinin muhakkiklerinin mukaddimesini kaynak olarak işaret etmekte ve herhangi bir bilgi ver/e/memektedir. bkz. Yılmaz, *Hadis İlminde Kudsi Hadisler*, s. 46, MÜ SBE, İstanbul: 1992; Yılmaz, "Hadis İlminde Kudsi Hadisler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar", SAÜİFD,

Şehhâmî'nin, kudsî hadîsin tanımına dair bir bilgiyle karşılaşılmamaktadır.¹⁵⁸

eş-Şehhâmî'nin eseri kayıp veya henüz bulunamadığına göre, günümüze ulaşmış en eski müstakil kudsî hadîs kitabı -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Muhyiddîn İbn Arabî'nin (638/1240) *Mişkâtü'l-Envâr fi-mâ ruviye ani'llâhi Sübhânehû mine'l-ahbâr* adlı eseridir. Ancak İbn Arabî de bu eserinde kudsî hadîse dair bir tarif vermemektedir.¹⁵⁹

Yakın zamanlarda yapılmış bazı çalışmalarda, *el-Ehâdisu'l-kudsiyye* adlı bir kitap en-Nevevî'ye (676/1277) nispet edilmektedir. Ancak bibliyografik kaynaklarda Nevevî'ye bu adla nispet edilen bir kitap tespit edemedik. Nevevî'ye nispetle yayımlanmış olan *el-Ehâdisu'l-Kudsiyye* adlı kitap ise gerçekte Nevevî tarafından telif edilmemiş; kitabı neşreden Aşûr tarafından *Riyâzû's-Sâlihîn*'den seçmeler yapılarak hazırlanmış bir çalışmadır.¹⁶⁰ *Riyâzû's-Sâlihîn*'den seçmeler yapılarak hazırlanmış bir kudsî hadîs çalışması da el-Aşşâ Hassûne'nin hazırlamış olduğu *Şerhü'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye ve'l-Melâikiyye min Riyâzi's-Sâlihîn* adlı kitaptır.¹⁶¹

Alâuddîn Ebû'l-Kâsım Ali İbn Balabân¹⁶² el-Makdisî (684/1285) *el-Makâsîdû's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-İlâhiyye*¹⁶³ adlı eserinde kudsî hadîse dair herhangi bir tanım vermemekte ve değerlendirme yapmamaktadır.¹⁶⁴ İbn

Sayı 1, s. 178, Sakarya 1996.

DÎA "Kudsî Hadîs" maddesinin de müellifi olan Yılmaz, burada ise -Graham'dan naklen- Şehhâmî'nin eserinin günümüze ulaşmadığını söylemektedir. bkz. Yılmaz, "*Kudsî Hadîs*", *DÎA*, 26/319, Ankara: TDV Yayınları 2002.

¹⁵⁸ Suyûtî (911/1505), *el-Leâlî'l-Masnû 'a*'da (I, 125, 269; II, 290) وقال زاهر بن طاهر الشحامي في الإلهيات ve İbn Arrâk (963/1556), *Tenzihü's-Şerî 'a*'da (1/205, II, 319, (nşr. A. Abdullatîf, A. es-Siddîk, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1401/1981) وأخرجه زاهر الشحامي في الإلهيات diyerek el-İlâhiyyât adıyla Şehhâmî'ye nispet ettikleri ve iktibasta buldukları eser, kuvvetle muhtemel, Şehhâmî'nin *Kitâbu'l-Ehâdisi'l-kudsiyye/Kitâbu'l-Ehâdisi'l-İlâhiyye* adlı eseridir.

¹⁵⁹ İbn Arabî, *Nurlar Hazinesi Mişkâtü'l-envâr*, nşr. Muhammed Valsan, ter. Mehmet Demirci, İstanbul: İz Yayıncılık 1990.

¹⁶⁰ *el-Ehâdisu'l-Kudsiyye*, (nşr.) Mustafa Aşûr, Kâhire 1978, Tunus 1983.

¹⁶¹ Abdülkadir İrfan b. Selim el-Aşşâ Hassûne ed-Dımaşki, *Şerhü'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye ve'l-Melâikiyye min Riyâzi's-Sâlihîn*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 1415/2005, 222 sayfa. Kitabı hazırlayan el-Aşşâ Hassûne, *Riyâzû's-Sâlihîn*'den seçtiği 72 adet kudsî hadîsi şerhetmiştir. Ancak *Riyâzû's-Sâlihîn*'den seçilerek oluşturulmuş bu çalışmadaki tüm rivâyetler kudsî hadîs değildir.

¹⁶² Kimi bibliyografik künyelerde ve müellifin neşredilmiş kitaplarının kapaklarında "Balabân بلابان" kelimesi Belbân olarak okunup yazılmışsa da, doğrusu "Balabân"dır. Bkz: İbn Balabân, *el-Makâsîdû's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-İlâhiyye*, muhakkikin mukaddimesi s. 7, (nşr.) M. Mistû, M. el-İd el-Hatrâvî, Dârü'bni Kesir, Beyrut: 1403/1983 ve 1408/1988; Cengiz Kallek, "İbn Balabân", Ankara: TDV Yayınları 1999 *DÎA*, XIX, 357.

¹⁶³ İbn Balabân, *el-Makâsîdû's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-İlâhiyye*, (nşr.) M. Mistû, el-İd el-Hatrâvî, Beyrut: Dârü'bni Kesir 1403/1983.

¹⁶⁴ Yılmaz, "Hadîs İlminde Kudsî Hadîsler ve Bu Konuda Yapılan Çalışmalar" adlı makalesinde konuyla ilgili çalışmalar başlığı altında "4. Ziyâüddîn el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *el-Ahâdisü'l-kudsiyye*'si 5. İbn Balabân'ın (ö. 674/1275) *el-Makâsîdû's-seniyye fi'l-ahâdisi'l-İlâhiyye*'si" bilgilerini sıralamaktadır. Hâlbuki kaynaklarda bu isimde bir kitabın Ziyâüddîn

Balabân, kitabına 100 adet kudsi hadîs almış; hadîsleri isnâdlı olarak vermiş; eserinin sonunda, rivâyetlerin ardından, bir kısım sahâbilerin hayatlarından kesitler ve Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- hilyesine yer vermiştir.

Sadeddîn et-Teftâzânî'nin (792/1390) *Şerhu Hadîsi'l-erba'in li'n-Nevevî*¹⁶⁵ adlı eserinde kudsi hadîs mefhûmuyla ilgili bir paragraflık bir açıklama görmekteyiz. Nevevî'nin meşhur Kırk Hadîs eserindeki 24, 38 ve 42 no'lu hadîsler kudsi hadîs oldukları halde; *el-Erbe'üne'n-Neveviyye*'yi şerh ederken kudsi hadîs hakkında sadece 24. hadîste bilgi verme geleneği -tespitlerimize göre- Teftâzânî'yle başlamış ve İbn Hacer el-Heytemî'yle (974/1567) devam etmiştir. Hatta bu geleneğin Osmanlı son dönem ilim adamlarından Bâbânzâde Ahmed Naîm (1934) tarafından da devam ettirildiğini görmekteyiz; o da bu geleneği bozmamış, tercüme ettiği *Kırk Hadîs*'te, kudsi hadîsle ilgili açıklamaları sadece 24. hadîste yapmıştır¹⁶⁶. Teftâzânî, söz konusu bu hadîsin şerhinde şunları söylemektedir:

"Bu, kudsi hadîstir. Kudsi hadîsle Kur'ân arasındaki fark; Kur'ân'ın, icâzi sebebiyle münezzel lafız oluşudur. Kudsi ise Allah'ın, mânâsını Nebî'sine ilhâmıla veya menâmla haberdığı ve Nebî'nin de ümmetine, kendi ibaresiyle -ancak Kur'ân gibi mu'ciz ve mütevâtir olmasaksızın- o mânâdan haber verdiği(hadîs)dir. et-Tibî, şöyle der: 'Kur'ân'ın kudsi hadîse üstünlüğüne gelince; kudsi hadîs, çoğunlukla melek aracılığı olmaksızın olsa bile ikinci derecede bir nass-ı ilâhîdir. Çünkü onda lafız değil, mânâ gözetilir. Tenzil'de (Kur'ân'da) ise lafız da mânâ da gözetilir. Geriye kalan hadîslerin mertebesi buna göre bilinir."¹⁶⁷

İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) kudsi hadîs mefhûmuyla ilgili bilgi içeren eski-yeni, Türkçe, Arapça, İngilizce tüm kitap ve araştırmalarda -neredeyse tek- başvuru kaynağı durumundadır. İbn Hacer el-Heytemî, kudsi hadîs mefhûmuyla ilgili meşhûr ve menşûr bilgilerini, *el-Fethu'l-mübîn bi Şerhi'l-Erbain*¹⁶⁸ adlı en-Nevevî'nin (676/1277) meşhur *Kırk Hadîs* derlemesinin şerhinde, sahâbî Ebû Zerr'in (32/653) rivâyet etmiş olduğu 24. hadîs olan *يا عبادي اني حرمت الظلم على نفسي* hadîsinin¹⁶⁹ şerhinde vermektedir. Nevevî'nin, kırk

el-Makdisî'ye nispet edildiğini tespit edemedik. Yılmaz, yukarıdaki her iki kitap adı için verdiği 91 ve 92 no'lu dipnotlarında tek bir kitaptan, İbn Balabân'ın *el-Makâsidi's-seniyye fi'l-ahâdisi'l-ilâhiyye*'sinden söz etmektedir. Karışıklık Alâuddin Ebu'l-Kâsım Ali b. Balabân'ın "el-Makdisî" nisbesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca İbn Balabân'ın vefat tarihi 674/1274 değil, 684/1285'tir.

¹⁶⁵ et-Teftâzânî, *Şerhu Hadîsi'l-Erbain li'n-Nevevî*, İstanbul: Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire 1316.

¹⁶⁶ Bâbânzâde Ahmed Naim, *Kırk Hadîs*, s. 37, Sebülürreşâd Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul: 1341-1343; yeni harflerle: *Kırk Hadîs*, s. 30-31, Derleyen İmâm Muhyiddîn-i Nevevî, Tercüme eden Ahmed Naim, DİB Yayınları, Ankara: 1967.

¹⁶⁷ et-Teftâzânî, *Şerhu Hadîsi'l-Erbain li'n-Nevevî*, s. 76.

¹⁶⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn Şerhu'l-Erba'îne'n-Neveviyye*, Dârü'l-Minhâc, Cidde, 1432/2011.

¹⁶⁹ Ma' mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/182-183 no: 20272; Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, no: 490; Müslim, *Birr* 55; Ahmed, V, 172; et-Tayâlisî, no: 463.

iki adet hadîs içeren *Kırk Hadîs* risâlesinde üç adet (24, 38 ve 42. hadîsler) kudsî hadîs bulunmasına rağmen; -tespitlerimize göre Sa‘deddîn et-Teftâzânî’den başlayan bir gelenekle- Nevevî’nin *Kırk Hadîs*’ini şerh edenler kudsî hadîs mef’hûmuyla ilgili bilgilere sadece 24. hadîsin şerhinde yer vermişlerdir.

Heytemî, kudsî hadîsi, الوحي المروي: mervî vahy olarak nitelendirmekte ve Kur’ân-ı Kerîm ile kudsî hadîsler arasındaki farkları şöylece izah etmektedir: “*Metlûv vahiy (الوحي المتلو) -ki o Kur’ân’dır- ile O’ndan -sallallâhu aleyhi ve sellem-, O’nun da -sallallâhu aleyhi ve sellem- Rabb’inden -azze ve celle- rivâyet ettiği (الوحي المروي: mervî vahy) arasındaki, faydası genel ve büyük olan farkı (açıklamak gerekir) ki o (الوحي المروي: mervî vahy), ilâhî hadîsler/le/den gelen ve kudsî olarak isimlendirilen(hadîs)lerdir. Onlar da yüzü aşkın sayıda olup, hadîşçilerden onları büyük bir cüzde toplayanlar vardır. (Konumuz olan) Ebû Zerr hadîsi, (kudsî hadîslerin) en büyüklerindedir. ” Heytemî, kudsî hadîs mef’hûmuyla ilgili bu kısa girişin ardından -kendisinden sonraki tüm müellif ve araştırmacıların tahlil ve tenkit etmeksizin olduğu gibi iktibas ettikleri- ilâhî kelâmın meşhûr ve menşûr üçlü tasnifini vermektedir. Heytemî, Yüce Allah’a izafe edilen kelâmın Kur’ân-ı Kerîm, tebdil ve tağyir edilmeden önceki halleriyle nebîlerin kitapları ve kudsî hadîsler olarak üç kısma ayrıldığını şöylece açıklamaktadır:*

“Bil ki Yüce Allah’a izafe edilen kelâm üç kısma ayrılmaktadır. İlki ve en şereflişi diğ-erlerinden i‘cazı ve zamanın akışına rağmen mucizeliği devam eden, tağyir ve tebdil-den korunmuş olan Kur’ân’dır. Ki abdestsiz on dokunması, cünüpken okuması, mânâyla rivâyeti ve mânâyla rivâyeti edilen şeklinin namazda okunması ve Kur’ân olarak isimlendirilmesi, mânâyla rivâyeti edilen şeklinin her harfine on sevap olduğunun söylenmesi yasak (haram)dır. Aynı zamanda Kur’ân’ın alınıp satılması bize göre mekrûh, ancak Ahmed b. Hanbel’in bir rivâyetine göre yasak (haram)dır. Kur’ân dışındaki diğer ilâhî kitaplar ve kudsî hadîsler için bu özellikler söz konusu edilemez. Zira onlara abdestsiz dokunulması ve okunması, manayla rivâyeti caizdir. Namazda okunmaları ise kıraat yerine geçmeyeceği gibi, namazı da geçersiz kılar. Bunlar Kur’ân olarak isimlendirilmez ve okuyanın her harfine on sevap verilmeyecektir. Hiçbir parçaları da Kur’ân diye isimlendirilemez. Yüce Allah’a izafe edilen kelâmın ikincisi tebdil ve tağyir edilmeden önceki halleriyle nebîlere -aleyhimü’s-salâtu ve’s-selâm- vahyedilmiş olan ilâhî kitaplardır. Yüce Allah’a izafe edilen kelâmın üçüncüsü ise geriye kalan kudsî hadîslerdir. Ki onlar da bize isnâdıyla Nebî’den -sallallâhu aleyhi ve sellem-âhâd ve Rabb’inin kelâmından olarak ve çoğu kere O’na izafe edilerek nakledilenlerdir. Bu sözlerin Allah’a inşâi olarak nispet edilmesi, söyleyenin O olmasındandır. Kur’ân’ın Nebî’ye izafe edilmeyip, (kudsî hadîslerin) Nebî’ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- izafe edilmesi ise o sözleri haber veren olmasındandır. Ancak Kur’ân ise doğrudan Allah’a izafe edildiğinden, kudsî hadîslerden farklıdır. Zira Kur’ân-ı Kerîm, doğrudan صلى الله عليه وسلم فيما يروي عن ربه الله تعالى (kudsî hadîsler) ise عن ربه الله قال رسول gibi cümlelerle rivâyet edilmişlerdir. Kudsî hadîsler dışındaki Sün-

net'in tamamının vahiyle olup olmadığında ihtilafedilmiştir. وما ينطق عن الهوى¹⁷⁰ ile "Bana Kitâb ve beraberinde benzeri/misli verilmiştir"¹⁷¹ hadisi, kudsi hadisler dışındaki Sünnet'in tamamının vahiyle olduğunu teyid etmekte midir? (Kudsi hadislerin geliş/nüzûl şekli), vahyin geliş/nüzûl şekillerinden herhangi biriyle sınırlandırılmaya-cağından; kudsi hadislerin uykuda rüya ile rû'a (kalbe) ilkâ ile ve meleğin diliyle vah-yedilmiş olmaları mümkündür. (Kudsi hadislerin) râvileri (bunları rivâyet ederken) iki sığa kullanmışlardır; birisi, râvînin, selevin (kullandığı) ve musannif en-Nevevî'nin (Kırk Hadis kitabında) tercih etmiş olduğu عن ربه فيما يروي عن ربه diyerek (rivâyet) ettiği ibaredir. İkincisi ise râvînin, قال رسول الله، فيما رواه عنه رسول الله، diyerek rivâyet etme-sidir."

Heytemî'nin, kudsi hadis mefhûmu konusunda yararlandığı kaynakları tespit için konuyla ilgili metinlerini karşılaştırdığımız şu müelliflerle Heytemî'nin metni arasındaki benzerliklerden ötürü, Heytemî'nin; İbn Teymiyye (728/1328), Tibî (743/1343), İbn Kesîr (774/1373), Cürçânî (816/1413) ve Suyûtî'den (911/1505) yararlandığını söyleyebiliriz. Muhammed Avvâme, Heytemî'nin "*kelâmullah'ın üçlü tasnifi*"ni eksik bulmakta ve kelâmullah'ın dördüncü çeşidinin "el-hadisü'n-nebevî" olduğunu söylemektedir¹⁷².

el-Münâvî (1031/1622), kudsi hadisler konusunda en çok müracaat edilen derleme kitaplardan biri olan *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*¹⁷³ adlı eserini büyük ölçüde, hadisün ilk harfine göre düzenlenmiş alfabetik derleme hadis kitaplarından es-Suyûtî'nin (911/1505) *Cem'u'l-Cevâmi'*inden hadislerin sıhhat derecelerine ilişkin herhangi bir değerlendirme yapmadan seçerek hazırlamıştır. Münâvî, hadisleri kısa kısa şerh de etmiştir. Münâvî, ne bu eserinin giriş yazısında, ne de *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*¹⁷⁴ adlı hadis usûlü kitabında kudsi hadis mefhûmuna dair bir açıklama yapmamaktadır. Münâvî, Kudsi hadis mefhûmuyla ilgili açıklamayı *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâtî't-Te'ârîf*¹⁷⁵ adlı sözlüğünde vermekteyse de bu tarifi, *et-Tibî*'den (743/1342) özetle vermektedir:

الحديث القدسي ما أخبر الله نبيه بالهام أو منام فأخبر عن ذلك المعنى بعبارة فالقرآن مفضل عليه بإنزال لفظه أيضا
el-Münâvî'nin, özetle verdiği tarifi aslı *et-Tibî*'de şöyledir:¹⁷⁶

إخبار الله معناه بالإلهام أو بالمنام فأخبر النبي أمته بعبارة نفسه وسائر الأحاديث لم يصفها إلى الله تعالى ولم يروها عنه تعالى القدسي الحديث

¹⁷⁰ Necm 53/3.

¹⁷¹ Ahmed, IV, 130; Ebû Dâvûd, Sünnet 6.

¹⁷² Muhammed Avvâme, *Min Sihâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 21, Medine: Dâru'l-Yüsr 1432/2011.

¹⁷³ el-Münâvî, *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, (nşr.) A. el-Arnâût, Tâlib Avvâd, Beyrut: Dâru'bni Kesîr 1429/2008.

¹⁷⁴ el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, (nşr.) M. Zeyn Ahmed, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd 1420/1999.

¹⁷⁵ el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâtî't-Te'ârîf*, (nşr.) M. Rıdvan ed-Dâye, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir 1410/1999.

¹⁷⁶ *et-Tibî*, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen Şerhu't-Tibî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, I, 148-149.

Muhammed el-Medenî (1200/1785), 864 adet kudsî hadisin bulunduğu *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdisi'l-kudsîyye* adlı eserinin sonunda kudsî hadise dair el-Kirmânî'nin (786/1384), Buhârî şerhi *el-Kevâkibu'd-Derârî*'den ('*kitâbu's-savm*'in girişinden) bir paragraflık alıntı yapmış ve aynı bilgilerin Hafidü't-Teftazânî'nin (916/1510) *Kitâbu'l-Fevâid*'inde yer aldığını belirtmiştir.¹⁷⁷ el-Medenî, derleme kudsî kitabını, hadislerin ilk harflerine göre düzenlenmiş olan es-Suyûtî'nin (911/1505) *Cem'û'l-Cevâmi*'i ile *el-Câmi'û's-Sağîr* gibi alfabetik hadis kitaplarından seçtiği kudsî hadislerden rivâyetlerin sıhhat derecelerine dair herhangi bir değerlendirme yapmadan oluşturmuştur.

5. İlâhî Kelâmın Tasnifi ve Kudsî Hadîsin Kur'ân-ı Kerîm'le Mukayesesi

a. İlâhî Kelâmın Tasnifi

Hadîs kitaplarındaki -gerek kudsî hadislerdeki ve gerekse diğer rivâyetlerdeki- Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Kur'ân-ı Kerîm dışında vahiy aldığı belirten bilgiler de vahiy olup olmadığı, sadece O'nun -sallallâhu aleyhi ve sellem-, bildirmesiyle öğrenilebilecek bir şeydir. Rivâyet tekniği açısından Kur'ân-ı Kerîm'in mütevâtir, söz konusu rivâyetlerin âhâd olması, her iki türün de "vahiy" olmasına engel değildir. Zira gerek Kur'ân-ı Kerîm'in, gerekse Kur'ân-ı Kerîm dışındaki bilgilerin vahiy olup olmadığına, "Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem-, bildirmesi" dışında hiçbir yolla öğrenilmesi ve test edilmesi mümkün değildir. Kudsî hadis olarak tanımlanan âhâd haber/haber-i vâhid metinlerin Peygamber'ce -sallallâhu aleyhi ve sellem- telaffuz edildikleri sahîh veya hasen isnâdli iseler; söz konusu Allah'a izafeler, îmân gereği, Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Yüce Allah'tan aldığı vahiy olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

İbn Kesîr (774/1373) *el-Fusûl fi Sîreti'r-Resûl -sallallâhu aleyhi ve sellem-* adlı eserinde Sünnet-vahiy ilişkisini ele aldığı *سماعاته*: O'nun -sallallâhu aleyhi ve sellem- (Yüce Allah'dan) işittikleri olarak ifade etmekte ve kudsî hadisleri bu çerçevede değerlendirmektedir.¹⁷⁸

es-Suyûtî'nin (911/1505) *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'ında;¹⁷⁹ el-(478/1085) ilâhî kelâmın iki çeşit olduğuna dair sözlerini, Cüveynî'nin konuya dair benzetmeleriyle birlikte şöylece aktarmaktadır:

"Kelâmulâh iki kısımdır. Birincisi; Allah, Cibrîl'e der ki: 'Kendisine elçilik yaptığın

¹⁷⁷ Muhammed el-Medenî, *el-İthâfâtü's-Seniyye*, s. 275, tas. M. Emin en-Nevâvî, Kahire: Dârü'r-Reyyân li't-Türâs ty.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, *el-Fusûl fi Sîreti'r-Resûl*, s. 271-275, (nşr.) Muhyiddin Mistû, M. el-İd el-Hatrâvî, Beyrut: Dârü'bni Kesîr 1413/1992.

¹⁷⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 97, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1407/1987; *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 104, ter. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Madve Yayınları ty. *el-İtkân*'ı Türkçe'ye çeviren adı geçen mütercimler, tefsîrî-hikâi ve hatta eksik-yanlış tercüme yaptıklarından; yukarıda es-Suyûtî'den iktibas ettiğimiz metnin tercümesinde mevzu-bahis tercümeyle bağlı kalmadan, ama metne bağlı bir çeviri yapmaya çalıştık.

Nebî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- de ki: Allah şöyle şöyle yap diyor ve şunu emrediyor'. Cibrîl, hemen Rabb'in kendisine ne dediğini fahmedip o Nebî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- gelerek, Rabb'in kendisine dediklerini Nebî'ye söyler.' Ancak (Cibrîl'in Nebî'ye getirdiği) ibare bu ibare değildir. Bu, bir hükümdarın, güvendiği birine, 'Filana gidip de ki -Hükümdar hizmete devam etmeni ve savaş için orduyu toplamanı emrediyor' diye talimat verdiği halde o elçinin; 'Bana hizmette gevşeme, askerinin dağılmasına izin verme ve onları çarpışmaya teşvik et' demesine benzer ki, o elçinin yalan söylediği ve elçilik görevinde kusurlu davrandığı söylenemez. (Kelâmullâhın) diğeri (ikinci) kısmı ise Allah'ın Cibrîl'e; 'Bu kitabı Nebî'ye oku' demesi üzerine Cibrîl, Allah'dan aldığı sözü hiçbir değişiklik yapmaksızın indir(diğid)ir. Bu ise, hükümdarın bir mektup yazıp da onu güvenilir birine teslim edip 'Bu mektubu filana oku' demesi gibidir ki o elçi de mektuptaki hiçbir kelimeyi ve harfi değiştirmeden (ulaştırır)."¹⁸⁰

Suyûtî, Cüveynî'den yaptığı naklin ardından; Kur'an'ın, Kelâmullâh'ın ikinci kısmı olduğunu; birinci kısmının ise Sünnet olduğunu; Cibrîl'in Kur'an-ı Kerim'i Yüce Allah'dan alıp Nebî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- inzâl ettiği gibi Sünnet'i de inzâl ettiğini belirtmekte; ancak Cibrîl'in Sünnet'i Yüce Allah'tan alıp Nebî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- mânâyla edâ etmiş (iletmiş) olması nedeniyle, Sünnet'in mânâyla rivâyetinin câiz; ancak Kur'an-ı Kerim'i lafızla edâ etmiş (iletmiş) olması dolayısıyla Kur'an'ın mânâyla edâsını mübâh (câiz) kılınmadığını belirtmektedir.¹⁸¹

İbn Hacer el-Heytemî (974/1567) *el-Fethu'l-Mübîn* adlı şerhinde, yirmi dördüncü hadîsin¹⁸² şerhinin sonunda açtığı "فائدة في الفرق بين القرآن والأحاديث القدسية وأقسام كلام الله تعالى" başlığı altında Yüce Allah'a izafe edilen kelâmullâh'ı üçlü tasnifle sunmaktadır: 1. *Kur'an-ı Kerim*, 2. *Tağyir ve tebdil edilmeden önceki halleriyle diğer enbiyâya -aleyhimü's-selâm- vahyedilmiş olan ilâhî kitaplar*, 3. *Kudsi hadîsler*.¹⁸³

Heytemî'nin bu üçlü tasnifi nereden ve kimden aldığını tam olarak tespit edemediğimiz gibi, ilâhî kelâmı böyle bir sınıflandırmayla ele almış olan başka bir ilim adamı da göremedik. Muasır müelliflerden Muhammed Avvâme, Heytemî'nin "*kelâmullah'ın üçlü tasnifi*"ni eksik bulmakta ve kelâmullah'ın dördüncü çeşidinin "*el-hadîsü'n-nebevi*" olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴ Her ne kadar Heytemî, Yüce Allah'a izafe edilen ilâhî kelâmı üçlü tasnifini kimden aldığını belirtmemişse de, Heytemî, böyle bir tasnifi -en azından fikrî temellerini- Suyûtî'den ve Suyûtî aracılığı ile Cüveynî'den (478/1085) almış olabileceğini söyleyebiliriz.

M. Tayyip Okiç (1977), hazırladığını haber verdiği mufassal "*hadis ilmine*

¹⁸⁰ es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, I, 97-98.

¹⁸¹ es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*, I, 97-98.

¹⁸² Yirmi dördüncü hadîs: يا عبادي إني حرمت الظلم على نفسي 20272; Müslim, *Birr* 55; Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, no: 490; et-Tayâlisî, no: 463.

¹⁸³ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn Şerhu'l-Erbaine'n-Neveviyye*, s. 432-433.

¹⁸⁴ Muhammed Avvâme, *Min shâhîl-ehâdisi'l-kudsiyye*, s. 21, Medine. Dâru'l-Yüsr 1432/2011.

giriş” kitabının birkaç bahsinden ibaret olduğunu söylediği,¹⁸⁵ meşhur *Tetkikler*’inde “İlâhî Hadîsler” başlığında “*Bilindiği vehile, Allah kelâmının çeşidleri üçtür...*” cümlesiyle başlayan bir sayfalık açıklamaya yer vermiştir¹⁸⁶. Okıç, bu bilgileri el-Kâsîmî’den (1332/1914) nakletmiş; Kâsîmî ise Heytemî’den iktibas etmiştir. Okıç’ın, Yüce Allah’a zıfede edilen ilâhî kelâmın üç kısma ayrıldığını söylediği ve “*Bilindiği vehile, Allah kelâmının çeşidleri üçtür...*” ifadesiyle başladığı cümlesini, Heytemî’de şöylece görmekteyiz: “*علم أن الكلام المضاف إليه “تعالى ثلاثة أقسام*”.

Heytemî’den önce Yüce Allah’a zıfede edilen ilâhî kelâmı üçlü bir tasnifle, ele başka bir ilim adamı olup olmadığını araştırırken; el-Heytemî’nin açıklamalarının, İbn Haldûn’un (808/1406), Kur’ân-ı Kerîm ve önceki ilâhî kitapların vahyediliş ve tebliğ ediliş özelliklerine dair değerlendirmeleriyle benzeştini tespit ettik¹⁸⁷. Heytemî’nin İbn Haldûn’dan iktibasta bulunduğunu söylemek güç olsa da, en azından Heytemî’ye ilham verdiğini söylemek mümkündür. Şöyle ki: İbn Haldûn, Mukaddime’sinin “*Vahy ve Rüya*” başlığı altında Kur’ân-ı Kerîm’in vahyedilişi ve tebliği ile önceki ilâhî kitapların vahyedilişlerini ve tebliğ edilmelerini şöylece karşılaştırmaktadır:

“Diğer ilâhî kitaplara nazaran Kur’ân, kelime kelime cümle cümle aynen tilâvet edilecek (metlûv bir şekilde) Peygamber -sallâllâhu aleyhi ve sellem- tarafından telakki edilmiştir. Hâlbuki Tevrât, İncil vd semâvî kitaplardaki durum bunun aksinedir. Nebîler, bu gibi semâvî kitapları vahiy halinde birtakım mânâlar olarak telakki eder, sonra beşerî hallerine döndükleri zaman kendilerine ait mûtâd sözlerle bunu ifade ederler. O yüzden bahis konusu semâvî kitaplarda i’câz (lafız ve nazım olarak mucize

¹⁸⁵ M. Tayyip Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul: AÜİF Yay. 1959, VI.

¹⁸⁶ Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 13.

¹⁸⁷ Özcan Hıdır, doktora çalışmasında “Yahudi Kültürünün Hadislere Etki Alanları” ana başlığında, etki alanlarından biri olarak ele aldığı “Kudsî Hadîsler” alt başlığında İbn Haldûn’un ve Heytemî’nin, “Kudsî hadisler konusunda İslâm âlimleri içerisinde en dikkat çekici değerlendirmeyi yaptıklarını” söyleyerek her ikisinden de iktibaslar yapmaktadır. bkz. Özcan Hıdır, *İsrâiliyât-Hadis İlişkisi Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları*, s. 320, MÜSBE, doktora tezi, İstanbul: 2000; *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul: İnsan Yayınları 2010 s. 531. Hıdır’ın yaptığı bu iktibaslarındaki birtakım eksiklik ve fazlalıklar ile İbn Haldûn’un ve Heytemî hakkındaki zorlama yorumları bir yana; asıl problem, İbn Haldûn’un ve Heytemî ile ilgili yukarıdaki değerlendirmeyi William Albert Graham’dan aldığı halde kendine ait bir değerlendirme olarak sunmaya çalışmasıdır. bkz. William Albert Graham, *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam: A Reconsideration of The Sources, With Special References to Divine Saying of Hadîth Qudsî*, s. 58-59, The Hague: Mouton Publishers 1977). Ayrıca Hıdır’ın, kudsî hadisler konusunun, diğer İslâm âlimlerine nazaran, İbn Haldûn ve Heytemî tarafından dikkat çekici bir şekilde farklı olarak ele alınmış olduğunu söylemesi, gerçekte uyuşmamaktadır. Çünkü gerek İbn Haldûn’un ve gerekse Heytemî’nin kudsî hadisleri ele alışları, onlara ait orijinal değerlendirmeler olmayıp; -yukarıda anlatıldığı üzere- vahiy konusunu incelemiş olan İbn Battâl (449/1057) (İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, X, 537, (nşr.) Yasir İbrahim, Riyad: Mektebetu’r-Rüşd 1420/2000) ve Cüveynî (478/1085) gibi önceki müellifler tarafından dile getirilmiştir (es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97-98. *Kur’ân İlimleri Ansiklopedisi el-İtkân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, I, 105-106).

olma hususiyeti) yoktur. Bunun için de i'câz, Kur'ân'ın bir hususiyeti olmuştur.

Diğer nebilerin kendilerine verilen ilâhî kitapları telakki etmeleri, bizim Peygamberimiz'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Allah Teâlâ'ya isnâd ettiği bazı mânâlara benzer. Nitekim birçok hadîsteşu ifade şekli vâki olmaktadır: 'Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- Rabb'ından hikâye ederek dedi ki...' Peygamberimiz'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Kur'ân'ı (vahy-i) metluv olarak telakki ettiğine Kıyâmet 75/16, 17 ve Tâhâ, 20/114. âyetler şehâdet etmektedir.¹⁸⁸

İbn Haldûn, yukarıda verilen metinde görüleceği üzere kudsi hadîsin tanımını yapmadığı gibi bu mefhûmu da kullanmamıştır. İbn Haldûn burada diğer peygamberlerin -aleyhimû's-selâm- Tevrat, İncil'de olduğu gibi ilâhî kelâmı telakkilerinin, Kur'ân'ın vahyinden farklı olduğunu ve Kur'ân dışındaki ilâhî kitapların vahyinin, hadîslerde yer aldığı şekliyle "Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- Rabb'inden hikâye ederek dedi ki" türünden lafzen değil, mânâ olarak gerçekleştiğini söylemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in kudsi hadîslerle karşılaştırılmasıyla ilgili müstakil bir risâle kaleme almış olan hicrî 11. yüzyıl/m. 17. yüzyıl Osmanlı müelliflerinden Nûh b. Mustafa el-Konevî (1070/1660), *er-Risâle fi'l-Fark beyne'l-Hadîsi'l-Kudsi ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî* adlı risâlesinde,¹⁸⁹ telif sebebi olarak kendisine "kudsi hadîs, Kur'ân ve nebevî hadîs arasındaki farkların sorulmasını" göstermektedir.

Kudsi hadîs ile Kur'ân-ı Kerîm arasındaki farkları ele almış olan muahhar dönem müelliflerinden el-Kâsimî'nin *Kavâ'idu't-Tahdîs*'de;¹⁹⁰ Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddîsûn*'da;¹⁹¹ M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler*'de;¹⁹² Subhi es-Sâlih, *'Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh*'da;¹⁹³ Hayreddin Karaman, *Hadîs Usûlü/Hadîse Dair İlimler ve Hadîs Usûlü*'nde;¹⁹⁴ Talat Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*'nda;¹⁹⁵ Ali Yardım, *Hadîs I*'de¹⁹⁶ konunun ele alınış gerekçesine dair herhangi bir şey söylememişlerdir.

M. Abdülazîm Zürkânî (1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Cüveynî ve Suyûtî'nin Kelâmullâh'ı ikili tasnifine bir üçüncü

¹⁸⁸ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, I, 151, (nşr.) Abdüsselam Şeddadi, Dârülbeyzâ: Beytü'l-Fünun ve'l-Ulum ve'l-Adab 2005; *Mukaddime*, ter. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları 2011, I, 282.

¹⁸⁹ Yılmaz, Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin (1070/1660), *er-Risâle fi'l-fark beyne'l-hadîsi'l-kudsi ve'l-Kur'ân ve'l-hadîsi'n-nebevî Adlı Risâlesi*, İstanbul: 2003, I/1, s. 167-178.

¹⁹⁰ Cemâluddin el-Kâsimî, *Kavâ'idu't-Tahdîs*, s. 64-66.

¹⁹¹ M. Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddîsûn*, s. 11-19; Ebû Zehv, *Hadîs ve Hadîşçiler*, ter. S. Başaran, M. A. Sönmez, s. 31-40.

¹⁹² M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 13.

¹⁹³ Subhi es-Sâlih, *'Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh*, s. 11-13; *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*, ter. M. Yaşar Kandemir, s. 9-11.

¹⁹⁴ Hayreddin Karaman, *Hadîs Usûlü*, s. 8-12; *Hadîse Dair İlimler ve Hadîs Usûlü*, s. 23-29.

¹⁹⁵ Talat Koçyiğit, *Hadîs İstilahları*, s. 123-125.

¹⁹⁶ Ali Yardım, *Hadîs I*, s. 42-45.

çeşit olarak kudsî hadîsi eklemekte ve kudsî hadîsi, Nebî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- Allah'dan (alıp) hikâye ettiğini, bunun da aynen Kelâmullâh olduğunu, ancak Kur'ân-ı Kerîm'i diğer bütün sözlerden seçkin kılan özelliklerin kudsî hadîste bulunmadığını belirtmektedir.¹⁹⁷ Zürcânî, Suyûtî'nin, Kelâmullâh'ı; Cibrîl'in Yüce Allah'dan'dan alıp Nebî'ye -sallallâhu aleyhi ve sellem- inzâl ettiği Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân gibi inzâl ettiği Sünnet olmak üzere iki kısma ayırdığını;¹⁹⁸ kendisinin buna üçüncü bir çeşit olarak kudsî hadîsi eklediğini söylemekte; kudsî hadîsi, Nebî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- Allah'dan (alıp) hikâye ettiğini, bunun da aynen Kelâmullâh olduğunu, ancak Kur'ân-ı Kerîm'i diğer bütün sözlerden seçkin kılan özelliklerin kudsî hadîste bulunmadığını belirtmektedir.¹⁹⁹ Zürcânî'nin, Cüveynî ve Suyûtî'den aktardığı Sünnet'in vahiy eseri olup olmadığıyla ilgili tartışmalar güncelliğini devam ettirmektedir.

Muhammed Hamidullah (2002), *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* adlı eserinde²⁰⁰ ve *Aziz Kur'ân* adıyla Türkçe'ye tercüme edilerek²⁰¹ yayınlanan meâlinin baş tarafında “*Kur'ân ve Hadîs (yahut sünnet)*” başlığı altında Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Sünnet'inin, “*İslâm câmiası için ebedî bir hukuk kaynağı ve kaidesi olduğunu*” belirtmektedir. Hamidullah, vahyin iki çeşit olduğunu şöylece ortaya koymaktadır:

“Bizzat Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından gayet açık bir şekilde iki sınıfa ayrılmış bulunduğunu; 1) Bazı durumlarda O -sallallâhu aleyhi ve sellem-; ‘Bu Allah katındandır; onu yazı ile tespit edin, ezberleyin ve namazlarınızın belli yerlerinde tilâvet edin.’ İşte O'nun -sallallâhu aleyhi ve sellem- işaret ettiği bu şey, Kur'ân-ı Kerîm çerçevesine girer. 2) Diğer bazı durumlarda ise O -sallallâhu aleyhi ve sellem-; ‘Bunu şöyle yapın’ diyor ve hatta bazen hiçbir söz (hadîs) sarfetmeksizin sadece belli bir şekilde hareket edip işliyordu ve bütün bu gibi durumlarda yazı ile tesbit emrini vermiyordu.”

Hamidullah daha sonra metlûv ve gayri metlûv vahiy ayrımını şöylece ifade etmektedir:

“İşte bu halde karşımıza, Vahyu Metlû (okunmuş tilâvet edilmiş vahiy) ile Vahyu Gayri Metlû farkı çıkar; bu ikinci sınıfa girenler, umûmiyetle Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- hareket, iş ve tutumlarına (hatta O'nun -sallallâhu aleyhi ve sellem-

¹⁹⁷ M. Abdülazîm ez-Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 43-44, Kahire: Dâru İh-yai'l-Kütübi'l-Arabiyye 1362/1943.

¹⁹⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97-98. *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 105-106.

¹⁹⁹ M. Abdülazîm ez-Zürcânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 43-44, Kahire: Dâru İh-yai'l-Kütübi'l-Arabiyye 1362/1943.

²⁰⁰ Muhammed Hamidullah, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV Yayınları 1993.

Vahiy ve kudsî hadîs konusuyla ilgili Hamidullah'tan yaptığımız ıktibasları, *Aziz Kur'ân* çevirisinden değil; Salih Tuğ'un mezkûr tercümesinden yaptık.

²⁰¹ Muhammed Hamidullah, *Aziz Kur'ân*, -Çeviri Ve Açıklama-, çev. Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık, İstanbul: Beyan Yayınları 2000.

özel hayatındaki davranışlarına) dair anlatılanlar, Hadis yahut bundan farklı bir mâna taşımayan Sünnet şeklinde adlandırılır.” Hamidullah, vahyin çeşitlerine dair bu açıklamalarının ardından hadisin ve Sünnet kavramlarının anlamlarını vermekte ve - herhangi bir kitap ve müellife atıfta bulunmadan- kudsî hadisle ilgili kısa bir açıklama yapmaktadır: “Maamâfih Hadis’in özel bir diğer çeşidi de vardır: Bâzen Peygamber - sallallâhu aleyhi ve sellem- ‘Allah diyor ki...’ diye başlayarak bir söz söylüyor, bununla beraber bunun Kur’ân metnine dâhil edilmesini emretmiyordu. İşte bu hadis çeşidine Hadîsi Kudsî yani ‘Allah tarafından gelen, mukaddes Hadis’ adı verilir.”²⁰²

Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet* adlı çalışmasında sünnet - vahiy ilişkisiyle ilgili olarak çok sayıda ilim adamı ve araştırmacının konuyla ilgili görüşlerini bir araya getirmeye çalışmışsa da; gerek yaptığı iktibaslar arasındaki kopukluklar ve gerekse araştırma sonunda ulaştığı kanaati tam anlamıyla ifade etmemiş/edememiş olması sebebiyle, sünnetin vahiy karşısındaki konumunun ne olduğunu ve ne olmadığını, okuyucunun zihninde canlandırmakta başarıyı kazanamamıştır. Mehmet Erdoğan, “*Nübüvvetin mahiyeti*” alt başlığında Arent Jan Wensinsck’in (1939) *İslâm Ansiklopedisi*’ndeki “*Vahiy*” maddesinden²⁰³ yaptığı alıntının ardından, daha önce velâyet mefhumundan bahsetmediği halde; İsmail Fennî Ertuğrul’un (1365/1946) *Hakikat Nurları* adlı eserinden²⁰⁴ “*Rasulullah’ın sahip olduğu bu velâyet, Cibril vasıtasıyla aldığı vahiyden başka doğrudan doğruya vahiy alma imkânı da verir. Kudsî hadisler bu kabildendir*” cümlesini iktibas etmektedir²⁰⁵. Mehmet Erdoğan, bu iktibasın bulunduğu sayfanın devamında “*Sünnetin okunmayan vahiy oluşu*” alt başlığında, Halid Abdurrahman el-Ak adlı bir yazarın *Usûlu’t-tefsir ve kavâiduhu* adlı kitabından şunu iktibas etmektedir: “*Bu görüşe dayalı olarak vahiy ikiye ayrılır: 1. Vahyi metluvv, 2. Vahyi gayri metluvv. Benzer bir ayırım da: 1. Vahyi celî -ki bu Kur’ân olmaktadır, 2. Vahyi hafî -kudsî ve nebevî hadisler bu kısımdandır- şeklindedir.*” Mehmet Erdoğan’ın, kitabının adının *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet* olmasına rağmen, yukarıdaki iktibas cümlesindeki “*kudsî*” kelimesine düştüğü dipnotta işaret ettiği kaynaktan özetlediği ve hiçbir ilmî tenkide tabi tutmadığı alıntısıyla, gerek vahyin ve gerekse kudsî hadisin ne’liği noktasında zihnî bir berraklığa ulaş/a/mamış olduğunu gözler önüne sermektedir.

b. Kudsî Hadislerin Kur’ân-ı Kerim’le Karşılaştırılması

Kudsî hadislerin Kur’ân-ı Kerim’le karşılaştırılması amelîyesinin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından, hangi ihtiyaç saikasıyla yapıldığını tespit

²⁰² Muhammed Hamidullah, *Kur’ân-ı Kerim Tarihi*, s. 15-16, çev. Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul: 1993. Yukarıdaki son cümle Aziz Kur’ân çevirisinde (s. 20); “Kudsî Hadis, yani ‘Kutsal söz’ olarak verilmiştir.

²⁰³ A. J. Wensinsck, İA, “Vahiy”, İstanbul: MEB Devlet Kitapları 1986, XIII, 145.

²⁰⁴ İsmail Fennî Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, İstanbul: Cemiyet-i Tedrîsiye-i İslâmiye 1949, s. 294.

²⁰⁵ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, s. 70, İFAV Yayınları, İstanbul: 1996.

edemedik. Ancak bu karşılaştırma ameliyesinin -hadîs şerhi kitaplarında tespit ettiğimiz bilgilerden hareketle- muahhar dönemlerde/hadîs şerh edebiyatı döneminde başladığını söyleyebiliriz.

Kudsî hadîslerin Kur'an-ı Kerîm'le karşılaştırılması ameliyesi, bir ihtiyaç sonucu olarak mı, yoksa fikrî/zihnî/soyut bir değerlendirme olarak mı ortaya çıkmıştır? Mütevâtir ve İlâhî bir metin Kur'an-ı Kerîm- ile âhâd haber olan kudsî hadîsler niçin ve nasıl karşılaştırılabilir ki? Bu karşılaştırma yapılırken, Kur'an-ı Kerîm okumanın ibadet olduğu ve namazda okunması yönlerine vurgu yapıp kudsî hadîsler için böyle durumun söz konusu olamayacağına değinmenin mantığı nedir? Bu konuyu ele alıp tartışan bilginler, karşılaştıkları birtakım özel durumlar veya yanlış/çapraşık anlayışlar dolayısıyla mı kendilerini bu konuyu irdelemek zorunda hissetmişlerdir? Bu vb sorulara tam ve doyurucu cevap verebilecek bilgilere ne yazık ki ulaşamadık. Kudsî hadîslerin Kur'an-ı Kerîm'le karşılaştırılması ameliyesinin şerh kitaplarında yer almasının ardından, yakın dönem derleme hadîs usûlü kitaplarında ve neredeyse artık telif/tercüme tüm hadîs usûlü kitaplarında, kudsî hadîs meselesinin önemli bir boyutu gibi ele alınmaya başlanmıştır.

et-Tîbî (743/1343) ve el-Kirmânî (786/1384) (ve bu iki hadîşçiden naklen el-Aynî (855/1451)), *Buhârî, Savm 2. Bâbdaki*;

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ الصِّيَامُ جُنَّةٌ، فَلَا يَزُفُ وَلَا يَجْهَلُ، وَإِنْ أَمْرٌ قَاتَلَهُ أَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ. مَرَّتَيْنِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمَسْكَ، يَثْرُكُ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَشَهْوَتَهُ مِنْ أَجْلِ الصِّيَامِ لِي، وَأَنَا أَجْزَى بِهِ، وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا

kudsî hadîsinin şerhinde, Kur'an-ı Kerîm ile kudsî hadîsler arasında mukayese yapılmıştır.

İbn Teymiyye (728/1328), Kudsî hadîslerin Kur'an-ı Kerîm ile mukayese edilmesinin başlığı altında Kur'an-ı Kerîm'in "mahlûk" olup olmadığıyla ilgili tartışmaları²⁰⁶ değerlendirirken²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel'in (241/855) *"İmânın mahlûk olduğunu iddia etmekten men ettiğine ve Kelime-i Tevhîd'in Kur'an'dan olduğuna"* dair sözünün ardından; Kur'an-ı Kerîm, Kelime-i Tevhîd, Tevrât ve İncil için mahlûk denilemeyeceği gibi, ilâhî hadîsler için de mahlûk denilemeyeceğini vurgulamakta ve *إني حرمت الظلم على نفسي* cümlesiyle başlayan kudsî hadîsi örnek olarak sunmakta; daha sonra Allah kelâmının kimi zaman Kur'an, kimi zaman da Kur'an dışında söz konusu olduğunu (vahyedilmiş olduğunu) belirtmektedir. İbn Teymiyye, ardından namazın ancak Kur'an'la kılınmasının câiz ve sahîh olabileceğini; istisnasız, Allah kelâmının hiçbirinin mahlûk olmadığını söylemektedir.²⁰⁸

²⁰⁶ Kur'an'ın 'mahlûk' olup olmadığıyla ilgili tartışmalar ve özet bir değerlendirme için bkz: Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an", Ankara: TDV Yayınları 1997, *DİA*, XV, 371-375.

²⁰⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû 'u'l-Fetâvâ*'nın 12. cildinin tamamında Kur'an'ın 'mahlûk' olup olmadığıyla ilgili tartışmaları ele almaktadır.

²⁰⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû 'u'l-Fetâvâ*, haz. Amir Cezzâr, Enver Bâz, Riyad: Mektebetü'l-

ولهذا منع أحمد أن يقال الايمان مخلوق وقال لا إله إلا الله من القرآن وهذا الكلام لا يجوز أن يقال إنه مخلوق وان لم يكن من القرآن ولا يقال في التوراة والانجيل انهما مخلوقان ولا يقال في الأحاديث الالهية التي يرويها عن ربه انها مخلوقة كقوله يا عبادى انى حرمت الظلم على نفسى وجعلته بينكم محرما فلا تظالموا فكلام الله قد يكون قرآنا وقد لا يكون قرآنا والصلاة إنما تجوز وتصح بالقرآن وكلام الله كله غير مخلوق

İbn Teymiyye'nin yukarıya alıntıladığımız, namazın sadece Kur'ân kırâatiyle câiz ve sahîh olabileceğine dair son cümlesinde, namazda Kur'ân dışında başka bir şeyin kırâat edilemeyeceğini söylemektedir. İbn Teymiyye bu sözülle Tevrât ve İncil'i mi yoksa başka bir şeyi -kudsî hadîsi- mi kastettiğini açıkça yazmamışsa da, cümlenin akışından Tevrât ve İncil'i kastettiği anlaşılmaktadır. Konuyu "Kur'ân-ı Kerîm ile kudsî hadîs arasındaki farklar" başlığı altında ele alan sonraki müelliflerin, namazın yalnızca Kur'ân kırâatiyle câiz ve sahîh olabileceği ve namazda kudsî hadîsin kırâat edilemeyeceği şeklinde formülize ettikleri açıklamanın kaynaklarından -en azından- birinin İbn Teymiyye olduğu söylenebilir.

es-Suyûtî (911/1505), Kur'ân-ı Kerîm ile kudsî ve nebevî hadîs arasındaki farklar sadedinde; münezzel Kelâmullâh'ın mu'ciz, bunun dışındakilerin ise ümmetin yükünü hafifletmek hikmeti gereği, mânâyla rivâyetinin sahîh, cünüp kimsenin okuyup dokunabileceği ve taşıyabileceği gibi birtakım özellikler sebebiyle gayr-i mu'ciz kılındığını ifade etmektedir. Suyûtî, Kur'ân ile kudsî ve nebevî hadîs arasındaki farklar olarak ayrıca; Kur'ân'ın Yüce Allah'dan lafızlarıyla vahyedildiği konusunda İslâm bilginlerinin görüş birliğinde olduklarını söylemektedir.²⁰⁹ ez-Zürkânî (1367/1948); kudsî hadîsin lafızlarının ve nebevî hadîsin ise (Resûl'ün -sallallâhu aleyhi ve sellem- ictihâd yaptığı konular hariç) mânâlarının Yüce Allah tarafından vahyedildiği, ancak lafızlarının Resûl'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- ait olduğu noktasında meşhûr (yaygın) bir kaanatin var olduğunu; Kur'ân'ın i'câz, (okunmasıyla) ibadet, lafzıyla edâ edilerek muhafazasının vâcip olması gibi özelliklerinin kudsî ve nebevî hadîslerde bulunmadığını ifade etmektedir.²¹⁰

İbn Hacer el-Heytemî (974/1567), en-Nevevî'nin (676/1277) meşhur *Kırk Hadîs* derlemesinin şerhi *el-Fethu'l-Mübîn* adlı eserinde; Ebû Zer'in (32/653) rivâyet etmiş olduğu 24. hadîs olan *يا عبادى انى حرمت الظلم على نفسى* hadîsinin²¹¹ şerhinde, kudsî hadîs-Kur'ân-ı Kerîm farkını izah ederken, böyle bir açıklama yapmasının gerekçesine işaret etmeden konuyu ele almıştır.²¹²

Ubeykân 1997/1418, 12/78.

²⁰⁹ es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 97-98, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye 1407/1987; *Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, ter. Sâkıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Madve Yayınları ty, I, 105-106.

²¹⁰ M. Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye 1362/194, I, 43-443.

²¹¹ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/182-183 no: 20272; Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, no: 490; Müslim, *Birr* 55; Ahmed, V, 172; et-Tayâlisî, no: 463.

²¹² İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn Şerhu'l-Erbaine'n-Neveviyye*, s. 432-433, Beyrut:

Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin (1070/1660), *er-Risâle fi'l-fark beyne'l-Hadîsi'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî*²¹³ adlı risâlesinde Heytemî'nin kısaca değindiği farkları biraz daha detaylandırarak vermiştir. Konevî'nin yukarıda işaret edilen eserini neşretmiş olan Hayati Yılmaz, Kur'ân ile kudsî hadîs arasındaki farkları, başvurduğu diğer kaynaklardaki verileri de göz önünde bulundurarak ve "*hiçbirisi kudsî hadîslerde bulunmayan özellikler*" diye nitelediği yirmi madde halinde aşağıdaki gibi sıralamıştır:²¹⁴

(1) Kur'an mu'cizdir; insanlara meydan okumaktadır. (2) Kıyamete kadar sürecek bir mucizedir. (3) Tevatür yoluyla nakledilmiştir. (4) Manen rivayet edilmesi haramdır. (5) Tebdîl, tağyîr ve tahriften korunmuştur. (6) Abdestsiz dokunması yasaktır. (7) Cünüp, hayızlı v.s.nin okuması haramdır. (8) Namazda sadece Kur'an okunabilir. (9) Kur'ân ismi ona hastır. (10) Okunduğunda her harfine on sevap verilir. (11) Satışı yasaktır. (12) Hem lafzı, hem manası Allah'ındır. (13) Hz. Peygamber'e (s.a.) uyanık iken vahyedilmiştir (Kevser sûresinin nüzûlündeki kendinden geçme vahyin ağırlığındandır). (14) Başından sonuna kadar sadece Cibril vasıtasıyla nazil olmuştur. (15) Vahiy kâtiplerine yazdırılmıştır. (16) Bölümlerine sûre, cümlelerine âyet ismi verilir. (17) Okumak ibadet sayılır. (18) Kur'an sadece Allah'a nisbet edilir. (19) Tek bir âyetini inkâr eden kâfir olur. (20) Üslûbu değişiktir.

Ancak gerek Heytemî'nin, gerek Konevî'nin ve gerekse Yılmaz'ın saydığı "*farklar*"ı hadîs tarihinin, hatta tefsîr ve fıkıh tarihinin neşvü nemâ bulduğu ilk asırlardaki müelliflerde ve eserlerinde -en azından şu an için- tespit edilememiş olması; söz konusu farklara ilişkin yazılanların tamamen soyut bir düşünce ürünü olduklarını göstermektedir.

Nitekim Ali Yardım (2006), Kur'ân-ı Kerîm ile kudsî hadîsler arasındaki söz konusu karşılaştırmanın yersizliğine ve yanlışlığına -tespit edebildiğimiz kadarıyla- işaret eden tek müelliftir. Ali Yardım, bu ayrıntıyı şöylece dile getirmektedir:

"Mevcut kaynakların bir kısmı, meselenin bir başka yönüne daha ağırlık vermişlerdir. Bu da muhtemel sorulara verilen nazari cevaplardır. Hadîs-i Kudsîler, Kur'ân-ı Kerîm yerine geçer mi geçmez mi? Geçmezse bunların getirdiği hüküm, Kur'anın getirdiği hükümlerle aynı değerde midir değil midir? gibi sorular esasen temelden kusurlu ve nüanslara dikkat edilmeden ortaya atılmış sorulardır. Farklı yönü olan hiçbir şeyin, birbirinin aynı olamayacağı ortadadır."²¹⁵

6. Kudsî Hadîslerin, Peygamber Tarafından Tefsîren İfadelenirilmiş Kur'ân Âyetleri Olup Olmadığı Meselesi

Kudsî hadîslerin kimi rivâyetlerinde, kudsî hadîsin metnini tasdikleyici

Dâru'l-Minhâc 1432/2011.

²¹³ Nûh b. Mustafa el-Konevî, "*er-Risâle fi'l-fark beyne'l-Hadîsi'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî Adlı Risâlesi*", s. 172-176.

²¹⁴ Hayati Yılmaz, *Hadîs İlminde Kudsî Hadîsler*, s. 37-38.

²¹⁵ Ali Yardım, *Hadîs I*, s. 42-46, İzmir: Dokuz Eylül Ü. Yayınları 1992.

olarak Kur'ân-ı Kerîm âyetleriyle istişhadda bulunmaktadır. Bu tür rivâyet metinlerinde, söz konusu âyetlerle istişhadın ve âyetlerin telaffuzunun bizzat Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından yapıldığı görülmektedir. İçinde âyetle istişhadın yer aldığı kudsi hadîsler ve kimi Kur'ân âyetlerinde anlatılanlara benzer bilgiler içeren kudsi hadîsler; Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin, Nebî -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından bir tür tefsîr veya meâlen ve hikâî bir anlatım üslubuyla yeniden ifadelendirilerek söylenmiş olabileceği ihtimalini zihinlere getirmektedir.

M. Hayri Kırbaçoğlu, “Kudsî hadîslerin ele aldığı konuların genelde ahlakî konular olduğu söylenebilir. Bu tür hadislerde ele alınan konuların ilke olarak Kur'ân'da da yer aldığı; bir anlamda Kudsî hadislerin Kur'ân'daki bu mânâların açılımı olduğu düşünülebilir. Görüldüğü gibi birtakım Kudsî hadislerle, bazı âyetler arasında yakın bir anlam benzerliği bulunması, Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan aldığı ilhamla bu âyetleri, farklı bir şekilde, kendi ifadeleriyle sunmuş olabileceği -en azından bir ihtimal olarak- düşünülebilir”²¹⁶ diyerek, “Ben kulumun, Bana olan zannı yanındayım, Beni andığında onunla beraberimdir...” *أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عِبْدِي بِي، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي* ile cümlesiyle başlayan kudsi hadîs²¹⁷ ile *فَاذْكُرُوا اللَّهَ* Bakara Sûresi 2/15'deki *فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ* Bakara Sûresi 2/200'deki *فَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ* ve A'râf Sûresi 7/205'deki cümleler arasındaki benzerliklerden hareketle, Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem-, bu âyetleri kendi lafızlarıyla yeniden ifadelendirmiş olabileceği üzerinde durmaktadır.

M. Zeki Duman göre ise ise bu tür rivâyetler, Kur'ân âyetlerinin mefhûmunun Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından yeni bir söylenişle ifade edilmesidir:

“O'nun ‘Bu, Allah'tandır’ diyerek ifade buyurduğu söylen en hadisleri (Hadis-i Kudsi) de Kur'ân'dan tam ayet olarak değil de belki de ayetin sadece mefhumunu göz önünde bulundurarak söylemiş olduğu sözleri olmalıdır... Tıpkı bizlerin bir ayeti tam olarak okuma imkânımızın olmadığı yerlerde mefhumunu, anlatmak istediği konunun ana fikrini söylediğimiz gibi...”²¹⁸

Kırbaçoğlu'nun, Duman'ın ve daha başkalarının dile getirdikleri bu olasılık, kimi rivâyetlerde Resûlullah'ın -sallallâhu aleyhi ve sellem- konuyla ilgili âyeti okumuş olmasıyla ispatlanmış kabul edilebilirse de; bu gibi yorumlar, ilgili rivâyetlerin tümünün birlikte ele alınmamış olması dolayısıyla eksik ve yanlış bir sonuca ulaşılmasına neden olmaktadır. İlgili rivâyetler, birçok hadîs kaynağından mukayeseli olarak okunduğunda; söz konusu yorumların, hadîs usûlü meselelerinin dikkate alınmadan ve bütüncül yaklaşımdan uzak olarak ortaya konduğunu göstermektedir.

Metninde âyetle istişhadın bulunduğu aynı konuyla ilgili kudsi hadîs ri-

²¹⁶ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet -Yeni Bir Yaklaşım-*, Ankara: Fecr Yayınevi 1993, s. 288.

²¹⁷ Buhârî, Tevhîd 15, 35, 50; Tirmizî, Zühd 51.

²¹⁸ M. Zeki Duman, *Vahiy Gerçeği*, Ankara: Fecr Yayınevi 1997, s. 117.

vâyetlerinin tümü bir arada değerlendirildiğinde söz konusu bu ihtimalin aslında, “*hadîste idrâc/müddrec*” konusuyla doğrudan ilgili olduğu görülmüştür. Aşağıda ele aldığımız kudsî hadîs örnekleri, ilgili rivâyetlerdeki âyetle istişhad kısımlarının Peygamber’e -sallallâhu aleyhi ve sellem- nispet edilmesinin hadîslerin metinlerine sonradan eklendiğini görülmektedir.²¹⁹ Metninde âyetle istişhadın bulunduğu kudsî hadîs rivâyetlerinin, Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin bir tür tefsîri ve hikâî bir anlatım üslubuyla veya âyetlerin Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından yeni bir ifadeyle söylenmiş olduğu/olabileceği yorumu; konunun rivâyet-dirâyet bütünlüğü yaklaşımıyla ele alınmadığını kanaatini uyandırmaktadır. Bahis konusu yorumun şu yönlerden de tutarlı/doğru bir yorum olmadığı söylenebilir:

Mevzu bahis yorum; tüm kudsî hadîslerde âyetle istişhadın bulunmaması, aksine çok az sayıda kudsî hadîsde karşılaşıyor olması gerçekliğine uygun değildir. Âyet-i kerîmelerde geçen kelime ve cümlelerle birebir aynı olan ve/veya aynı konunun müteradif kelimelerle anlatıldığı çok sayıdaki hadîsde, yukarıda bahsedilen yorum gereği, hadîs metninin Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından kudsî hadîs olarak Yüce Allah’a nispet edilmesi ve/veya bitiminde de kudsî hadîs metnine benzeyen âyetle istişhadın bulunması gerektiği halde, söz konusu hadîslerde bu tür anlatım ve metinler bulunmaması mezkûr yorumun zorlama ve rivâyetlerin fiili gerçekliğine uygun olmadığını ortaya koymaktadır.²²⁰

Birçok hadîs kaynağında rivâyet edilmiş olan aşağıdaki kudsî hadîs hemen alttaki şu âyetleri çağrıştırmaktadır:

أخبرنا معمر عن أيوب عن أبي قلابة عن أبي ذر قال قال الله يا عبادي إني حرمت الظلم على نفسي وجعلته عليكم محرماً فلا تظلموا العباد يا عبادي إنكم تخطئون بالليل والنهار فاستغفروني فإني أغفر لكم الذنوب جميعاً ولا أبا لي يا عبادي لو أن أولكم وآخركم وجنكم وإنسكم وصغيركم وكبيركم كانوا على قلب أفجركم لم ينقص من ملكي شيئاً ولو أن أولكم وآخركم وجنكم وإنسكم وصغيركم وكبيركم سألوني فأعطيت لكل رجل منهم مسألته لم ينقص ذلك مما عندي شيئاً كراس المخيط يغمس في البحر.²²¹

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يَضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

Nisâ 4/40: إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يَضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا

Yûnus 10/44: وَإِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

²¹⁹ Örnekler için bkz: Hemmâm b. Münebbih, *es-Sahîfetü's-Sahîha*, no: 30; Ma'amer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 416, no: 20874; Abdullah b. el-Mübârek, *el-Müsned*, (nşr.) S. es-Sâmerrâi, Riyad: Mektebetü'l-Meârif 1407/1987, s. 73 no: 121; Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, no: 1435; Buhârî, *Tevhîd* 35; Bed'ü'l-halk 8; Tefsîr 32/1; Tirmizî, Tefsîr, 33, 56; İbn Mâce, *Zühd* 39; Ahmed, II, 438 no: 9647; Dârimî, *Rikâk* 105; Buhârî, *Edeb* 13; Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, (nşr.) Mustafa Hüseyin, Demmâm: Dâru'bnî'l-Cevzî 1416/1996, no: 147.

²²⁰ Ebû Dâvûd, *Vitr* 26; İbn Mâce, *Edeb* 57; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, (nşr.) Mahmûd et-Tahhân, Riyad: Mektebetü'l-Maârif 1407/1987; *el-Mu'cemü'l-Evsat*, (nşr.) T. Avdillah, A. İ. el-Hüseyinî, Kahire: Dâru'l-Haremeyn 1415/1995, VI, 240 no: 6291; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (nşr.) Ebu Muhammed el-Esyutî, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye 2007/1428, IX, 150, no: 10517.

²²¹ Ma'amer, *el-Câmi'*, XI, 182-183 no: 20272.

bunlar için de düşündüğüne işaret etmektedir.

Merfû', mevkûf ve maktû' rivayetlerin tedâhülü, sebepleri ve bunların ayırıştırılması meselesi hadîs tarihinde tasnîf dönemiyle birlikte gündeme gelmiştir.²²⁴ Hadis literatüründe kimi hadislerin hem merfû' hem de mevkûf olarak rivâyet edilmiş oldukları görülmektedir. Bu durumdaki hadîsler, farklı sahâbîlerden olabildiği gibi, aynı sahâbîden de rivâyet edilmiş olabilmektedir. Hatta aynı senedle bir metnin merfû' ve mevkûf rivâyet edildiğine de rastlanmaktadır. Bir metnin merfû', mevkûf ve maktû' rivâyet edilmesinin değişik sebepleri söz konusudur. Sahâbînin sadece metni zikretmesi veya hadîsi eksik yanlış aktarma endişesi sebebiyle Resûlullah'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- nispet etmekten kaçınması önemli nedenlerdendir. Yine râvînin hatası sebebiyle mevkûf bir hadîs, merfû' olarak nakledildiği gibi, merfû' bir rivâyet de mevkûf olarak nakledilmiş olabilmektedir.²²⁵

Aşağıda bu tür tedâhülün söz konusu olduğu kudsî hadîs rivâyetlerinden tespit edebildiklerimizden birkaç örneğe yer verilmiştir:

1. *لو كان لابن آدم واديان من مال* cümlesiyle başlayan hadîs, farklı isnâdlarla ve birtakım lafız değişiklikleriyle kimi hadîs kaynaklarında merfû'-nebevî²²⁶ olarak rivâyet edilmişken, kimi hadîs kaynaklarında ise merfû'-kudsî,²²⁷ mevkûf-kudsî²²⁸ ve hatta neshedilmiş âyet olarak rivâyet edilmektedir.²²⁹

2. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i*'nde, Ka'bu'l-Ahbâr'dan (35/655) maktû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmiş olduğu "أخبرنا عبد الرزاق عن معمر عن قتادة أن كعبا قال قال الله ليس من عبادي من سحر أو سحر له أو كهن أو كهن له أو تطير أو تطير له ولكن عبادي من آمن بي وتوكل علي"²³⁰ cümlesini, et-Taberânî (360/971) merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmektedir.²³¹

²²⁴ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-Hadis*, I, 387, II, 176, 422, Beyrut: 1371/1952; el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, nşr. A. Yahya vd, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarabad, 1362/1941, I, 413-414, nşr. Abdurrahmân b. Yahya vd, Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1362/1941; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/33; Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 5; Taberî, *Târih*, I, 65-66; el-Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, Beyrut: ts., Beyrut: 1418/1988; *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, (nşr.) Hamdi Demirdaş, Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz 1420/2000, I, 536-537.

²²⁵ Sabri Çap, *Hadîs İlminde Merfû- Mevkûf İlişkisi*, s. 134 vd, yayımlanmamış doktora tezi, UÜSBE, Bursa, 2008.

²²⁶ Buhârî, Rikâk 10; Müslim, Zekât 116-118; Ahmed, III, 243, VI, 55; Tirmizî, Zühd 27; İbn Mâce, Zühd 27; Dârimî, Rikâk 62.

²²⁷ el-Kudâ'i, *Müsnedü'ş-Şihâb*, II, 317-318, no: 1442.

²²⁸ Ma'mer, *el-Câmi'*, X, 436 no: 19624. Ahmed, III, 122, 272, IV, 368, V, 117; İbn Hibbân, VIII, 29 no: 3236; Ebû Ya'lâ, VII, 438.

²²⁹ Müsedded b. Müserhed'in *Müsned*'inden el-Bûsîrî, *İthâfu'l-Hiyereti'l-Mehere*, (nşr.) Âdil b. Sa'd, es-Seyyid b. Mahmud, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad: 1419/1998, VII, 146 no: 7217.

²³⁰ Ma'mer, *el-Câmi'*, 11/211 no: 20350; el-Beyhakî de aynı rivâyeti kendi isnâdıyla Ma'mer'den nakletmektedir: *Şu'abu'l-İmân*, II, 64 no: 1175, (nşr.) M. S. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1410/1990.

²³¹ el-Heysemî, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr 1412/1992, V, 117-

3. Ma'mer b. Râşid, "يا عبادي إني حرمت الظلم على نفسي" cümlesiyle başlayan hadîsi Ebû Zer el-Ġifârî'den -radiyallâhu anh- mevkûf-kudsî hadîs olarak rivâyet ettiği halde²³²; Müslim, *Sahih*'inde²³³ ve Buhârî ise *el-Edebu'l-Müfred*'inde²³⁴ merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmektedir. Müslim'in ve Buhârî'nin rivâyetlerinde yer alan son cümle Ma'mer'de bulunmamaktadır. Ayrıca Müslim'in rivâyetindeki kudsî hadîs lafzı "فيما روى عن الله تبارك وتعالى أنه قال" iken, Buhârî'nin rivâyetindeki şöyledir: "عن الله تبارك وتعالى قال" ve Müslim'in rivâyetinde bulunan "عبادي كلكم ضال إلا من هديته فاستهدوني أهدكم" cümlesi, *el-Edebu'l-Müfred*'de yoktur. Tayâlisî ise söz konusu Ebû Zerr -radiyallâhu anh- hadîsini kendi tarîkıyla ve sadece *el-Edebu'l-Müfred*'deki ilk iki cümleyi birkaç lafız farkıyla rivâyet etmektedir²³⁵.

4. "ما تقرب إلي عبدي بمثل ما افترضت عليه" cümlesiyle başlayan kudsî hadîs; merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet edildiği gibi maktû'-kudsî hadîs olarak da rivâyet edilmiştir:

a. Ma'mer b. Râşid, "ما تقرب إلي عبدي بمثل ما افترضت عليه" cümlesiyle başlayan aşığıdaki hadîsi el-Hasan el-Basrî'den (110/728) maktû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmekteken;²³⁶

أخبرنا معمر عن الحسن قال يقول الله ما تقرب إلي عبدي بمثل ما افترضت عليه وما يزال عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فأكون عينه اللتين يبصر بهما وأذنيه اللتين يسمع بهما ويديه اللتين يبطش بهما ورجليه اللتين يمشي بهما فإذا دعاني أجبتة وإذا سألني أعطيته وإن استغفرني غفرت له

b. Abdullah b. el-Mübârek (181/797) ise Hassân b. Atiyye'den (130/748 ?) maktû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmektedir:²³⁷

أخبركم أبو عمر بن حيويه قال: حدثنا يحيى قال حدثنا الحسين، قال أخبرنا محمد بن كثير المصيصي، عن الأوزاعي، عن حسان بن عطية قال قال الله لا ينجو مني عبدي إلا بأداء ما افترضت عليه، وما يبرح عبدي يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه، وما تقرب إلي بشيء أفضل من النصيحة، فإذا فعل ذلك كنت قلبه الذي يعقل به، ولسانه الذي ينطق به، وبصره الذي يبصر به، أجبتة إذا دعاني، وأعطيته إذا سألني، وأغفر له إذا استغفرني

c. Buhârî, aynı hadîsi lafız farklılığıyla merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmektedir:²³⁸

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ غُثْمَانَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ عَطَاءَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِنَّ اللَّهَ قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أَحْبَبْتُهُ

118. Heysemî'nin Taberânî'ye nisbet ettiği bu rivâyeti Taberânî'nin kitaplarında tespit edemedik.

²³² Ma'mer, *el-Câmi*, 11/182-183 no: 20272.

²³³ Ma'mer, *el-Câmi*, 11/182-183 no: 20272.

²³⁴ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, no: 490, (nşr.) M. Fuâd Abdalbâkî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1409/1989.

²³⁵ et-Tayâlisî, no: 463

²³⁶ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, 11/192-193 no: 20301.

²³⁷ Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, no: 1022.

²³⁸ Buhârî, *Rikâk* 38.

قال: وأخبرني حفص بن ميسرة، عن موسى بن عقبة، عن عطاء بن أبي مروان، عن أبيه، أن كعبا، حلف له بالذي فرق البحر لموسى أن في التوراة: يا ابن آدم اتق ربك، وبر والديك، وصل رحمك يمد لك في عمرك، ويسر لك يسرك، ويصرف عنك عسرك²⁴⁵

Bu cümle, *Müsnedü'l-Hâris*'te merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet edilmiştir:

حدثنا داود بن المحبر ثنا عباد عن سهيل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة وأبي سعيد: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقول يا بن آدم اتق ربك وبر والديك وصل رحمك يزد لك في عمرك ويسر لك يسرك ويجنب عسرك ويسط لك في رزقك يا بن آدم أطلع ربك تسمى عاقلا ولا تعص ربك فتسمى جاهلا²⁴⁶

Ka'bu'l-Ahbâr'ın Tevrât'tan naklettiği ilâhî ifade, "metrûk" bir râvî olan Dâvûd b. el-Muhabber'in²⁴⁷ (206/821) rivâyetinde merfû'-kudsî hadîs olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıla-i rahim ile ilgili merfû' rivâyetlerde Ka'bu'l-Ahbâr'ın Tevrât'tan naklettiği cümle yer almamaktadır. Bu karışıklığın bizzat Dâvûd b. el-Muhabber'den mi, yoksa ondan önceki râvîlerden mi kaynaklandığını tespit edemedik. Abdullah b. Vehb'in, Ka'bu'l-Ahbâr'dan naklettiği bu rivâyetin hemen ardından sıla-i rahim ile ilgili merfû'-kudsî;

قال: وأخبرني حفص بن ميسرة، عن موسى بن عقبة، عن عبد الله بن دينار، عن أبي هريرة، أن رسول الله عليه السلام قال: إن الرحم شجنة من الرحمن، فقال لها: من وصلك وصلته، ومن قطعك قطعته²⁴⁸

Diğer iki yerde sadece merfû' olarak;

قال وسمعت سفیان، يحدث عن عمرو بن دينار، عن أبي قابوس، عن عبد الله بن عمرو بن العاص، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه كان يقول: الراحمون يرحمهم الله، ارحموا أهل الأرض يرحمكم أهل السماء، الرحم شجنة من الرحمن، من قطعها قطعها الله، ومن وصلها وصله الله²⁴⁹

قال وأخبرني سليمان بن بلال، عن معاوية بن أبي مزر، عن يزيد بن رومان، عن عروة بن الزبير، عن عائشة، زوج النبي عليه السلام أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: الرحم شجنة من الله، من وصلها وصله الله، ومن قطعها قطعها الله²⁵⁰

Yukarıdaki rivâyetlere yer vermesi, ancak Ka'bu'l-Ahbâr'ın Tevrât'tan naklettiği ilâhî ifadeyi merfû' olarak nakletmemiş olması, ayrıca söz konusu rivâyetleri böylece sıralaması dikkat çekicidir.

Abdullah b. Vehb'in sıla-i rahim ile ilgili rivâyetleri bu şekilde sıralanmış olması, söz konusu maktû'-kudsî hadîs ile merfû'-kudsî hadîs ve merfû' hadîs karışıklığının sonraki dönemlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Abdullah b. Vehb'in, Ka'bu'l-Ahbâr'dan naklettiği rivâyette Ebû Hureyre (58/678) bulunmamaktadır. *Müsnedü'l-Hâris*'te merfû'-kudsî hadîs olarak

²⁴⁵ Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fi'l-hadîs*, I, 156-157 no: 95.

²⁴⁶ el-Heysemi, *Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, (nşr.) H. Ahmed Salih, Medine, 1413/1992, II, 813 no: 841, (nşr.) H. A. Salih Bakirî, Medine, 1413/1992; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, III, 215 no: 3297, (nşr.) H. el-A'zamî, Kuveyt 1973.

²⁴⁷ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, s. 200, no: 1811, (nşr.) Muhammed Avvâme, Haleb Dâru'r-Reşid 1412/1992.

²⁴⁸ Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fi'l-hadîs*, I, 158-159 no: 96.

²⁴⁹ Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fi'l-hadîs*, I, 220-221 no: 146.

²⁵⁰ Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fi'l-Hadîs*, I, 226 no: 149.

rivâyet edilmiş olan rivâyette ise söz konusu cümle Ebû Hureyre tarîkiyla Resûlullah'a -sallallâhu aleyhi ve sellem- izafe edilmektedir.

8. Abdullah b. Vehb'in, *Kitâbu'l-Kader* adlı eserinde Atâ b. Ebî Rabâh'tan maktû'-isrâîlî-kudsî haber olarak Tevrât'tan nakletmiş olduğu cümlelerin bü-yük ölçüde benzeri olan ifadeyle Taberânî'nin *Mekârimu'l-Ahlâk*'inde merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet edilmiş olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Ahmed b. Menî'in *Müsned*'inde benzer lafızlı bir cümlelerin Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- diliyle daha önce inzâl edilmiş kitaplara izafe edildiğini; Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'unda ise Abdullah b. Vehb'in lafzına yakın bir cümle ile '*temrîz sîğasıyla*' ve Peygamber'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- veya bir kaynağa izafe edilmeden nakledildiği görülür:

Abdullah b. Vehb'in rivâyeti:

سمعت طلحة بن عمرو قال: سمعت عطاء بن أبي رباح يحدث، أن في التوراة مكتوبا: أنا الله لا إله إلا أنا، قدرت الخير والشر، وطوبى لمن قدرت على يديه خيرا، وويل لمن قدرت على يديه شرا^{٢٥١}
et-Taberânî'nin rivâyeti:

ثنا زكريا بن يحيى الساجي، ثنا أحمد بن مسلم العميري، ثنا عمرو بن يحيى بن عمرو بن مالك النكري، عن أبيه، عن جده عمرو بن مالك، عن أبي الجوزاء، عن ابن عباس رضي الله عنه: عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: قال الله عز وجل: أنا الله، قدرت الخير والشر، فطوبى لمن جعلت مفاتيح الخير على يديه، وويل لمن جعلت مفاتيح الشر على يديه^{٢٥٢}

Ahmed b. Menî'in rivâyeti:

وقال أحمد بن منيع: ثنا سالم بن سالم الخراساني، عن نافع بن القاسم، عن محمد بن علي، عن جابر قال: قال رسول الله- صلى الله عليه وسلم -: إن في بعض ما أنزل الله من الكتب: إني أنا الله لا إله إلا أنا، قدرت الخير والشر^{٢٥٣}

وقال أحمد بن منيع حدثنا سالم الخراساني، عن نافع، عن القاسم، عن محمد بن علي، عن جابر رضي الله عنه، قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن في بعض ما أنزل الله تعالى من الكتب، إني أنا الله لا إله إلا أنا قدرت الخير والشر^{٢٥٤}

Ebû Tâlib el-Mekkî'nin rivâyeti:

ورويتا في الخبر المشهور بمعناه يقول الله جل جلاله: قدرت الخير والشرّ وأجريتهما على أيدي عبادي، فطوبى لمن خلقته للخير وأجريت الخير على يديه وويل لمن خلقته للشرّ وأجريت الشرّ على يديه، وويل ثم وويل لمن قال: لم وكيف^{٢٥٥}

9. Abdullah b. Vehb, *Kitâbu'l-Kader*'inde, mevkûf-kudsî hadîs olarak şu-

²⁵¹ Abdullah b. Vehb, *Kitâbu'l-Kader*, (nşr.) M. Kassâr, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut: 1420/1999, s. 60 no: 34.

²⁵² et-Taberânî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, (nşr.) Fârûk Hamâde, Darü'l-Kalem, Dımaşk: 1431/2010, s. 104 no: 84.

²⁵³ el-Bûsîrî (840/1436), *İthâfu'l-hıyereti'l-mehera bi zevâidi'l-mesânidi'l-aşere*, I, 37 no: 202.

²⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-âliye*, (nşr.) M. Mustafa el-A'zami, Kuveyt 1973, VIII, 416 no: 3038.

²⁵⁵ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, I, 432.

nu rivâyet etmektedir:

أخبرني عمرو بن الحارث، وحيوة بن شريح، عن ابن أبي أسيد، هكذا قال، أن أبا فراس حدثه، أنه سمع عبد الله بن عمرو رضي الله عنه يقول: إن الله عز وجل لما خلق آدم عليه الصلاة والسلام نفثه نفث المزدود، فأخرج من ظهره ذرئته أمثال النعف، فقبضهم قبضتين ثم ألقاهما، ثم قبضهما، فقال: فريق في الجنة وفريق في السعير^{٢٥٦}

أخبرني عمرو بن الحارث، وحيوة بن شريح، عن ابن أبي أسيد، هكذا قال، أن أبا فراس حدثه، أنه سمع عبد الله بن عمرو يقول: إن الله عز وجل لما خلق آدم عليه الصلاة والسلام نفثه نفث المزدود، فأخرج من ظهره ذرئته أمثال النعف^{٢٥٧}

el-Beyhakî, aynı hadîsi kendi isnâdıyla ve lafız farkıyla *el-Esmâ ve's-Sifât*'ta rivâyet etmektedir:

أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، ثنا أبو العباس هو الأصم، ثنا الصاغاني، ثنا أبو صالح، ثنا يحيى بن أيوب، عن يحيى بن أبي أسيد، عن أبي فراس، مولى عبد الله بن عمرو عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما أنه قال: لما خلق الله عز وجل آدم نفثه نفث المزدود فخر منه مثل النعف، فقبض قبضتين، فقال لما في اليمين في الجنة، وقال لما في الأخرى في النار. هذا موقوف^{٢٥٨}

10. Abdullah b. el-Mübârek *ez-Zühd*'ünde, Vekî' b. el-Cerrâh *ez-Zühd*'ünde Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde merfû'-nebevî hadîs olarak rivâyet etmiş oldukları şu hadîsi;

إن أعبط أوليائي عندي مؤمن خفيف الحاذ، ذو حظ من صلاة، أحسن عبادة ربه، وأطاعه في العمر، وكان غامضا في الناس، لا يشار إليه بالأصابع، بيده: فقال: عجلت منيته، قلت بواكيه، قل تراثه وكان رزقه كفافا، فصر على ذلك، ثم نقد^{٢٥٩}

Ahmed b. Hanbel *ez-Zühd*'ünde ve İbn Arabî *Mişkâtü'l-Envâr*'ında merfû'-kudsî hadîs olarak rivâyet etmişlerdir:

حدثنا عبد الله، حدثنا أبي، حدثنا وكيع، حدثنا علي بن صالح، عن أبي المهلب، عن عبيد الله بن زحر، عن علي بن يزيد، عن القاسم، عن أبي أمامة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، يعني قال الله عز وجل إن أعبط أوليائي عندي مؤمن خفيف الحاذ، ذو حظ من صلاة، أحسن عبادة ربه، وكان غامضا في الناس؛ لا يشار إليه بالأصابع، فعجلت منيته، وقل تراثه، وقلت بواكيه قال أبو عبد الرحمن عبد الله سألت أبي ما تراثه؟ قال ميراثه^{٢٦٠}

عن أبي أمامة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال قال الله عز وجل إن أعبط أوليائي عندي لمؤمن خفيف الحاذ ذو حظ من الصلاة أحسن عبادة ربه وأطاعه في السر وكان غامضا في الناس ولا يشار إليه بالأصابع وكان رزقه كفافا فصر على ذلك ثم نفث بيده فقال عجلت منيته قلت بواكيه قل تراثه^{٢٦١}

Aslında söz konusu bu hadîsin, üslup itibariyle -İbn Arabî'nin rivâyetinde olduğu gibi- kudsî hadîs olarak Yüce Allah'a izafesi daha doğrudur. Nitekim Ahmed b. Hanbel *ez-Zühd*'de senedin sonundaki ve وسلم رسول الله صلى الله عليه وسلم "يعني قال الله عز وجل" tavrıyla hadîsin merfû'-kudsî hadîs

256 Abdullah b. Vehb, *Kitâbu'l-Kader*, s. 15 no: 7.

257 Abdullah b. Vehb, *Kitâbu'l-Kader*, s. 22 no: 11.

258 el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sifât*, II, 258 no: 698.

259 Abdullah b. el-Mübârek, *ez-Zühd*, (nşr.) H. el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye ty, no: 1807.

260 Ahmed, *ez-Zühd*, Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs 1408/1987, no: 56.

261 İbn Arabî, *Mişkâtü'l-Envâr*, no: 3.

olduğunu açıkça belirtmiştir.

11. Hem merfû‘-nebevî, hem de merfû‘-kudsî olarak rivâyet edilmiş olan bir başka hadîs:

“لَا يَتَّبِعُنِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى” hadîsi, birçok hadîsçi tarafından aynı eser içinde hem merfû‘-nebevî, hem de merfû‘-kudsî olarak rivâyet edilmiştir: Buhârî, söz konusu hadîsi İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Ebû Hureyre-Abdurrahman b. Avf’dan -radiyallâhu anhüm- üç “*kitap*”ta on ayrı tarikle ve lafız farklılıklarıyla rivâyet etmiştir. Buhârî, söz konusu hadîsi dokuz yerde Ebû Hureyre ve Ebû Hureyre-Abdurrahman b. Avf’dan merfû‘-nebevî,²⁶² bir yerde ise İbn Abbâs’dan merfû‘-kudsî²⁶³ olarak rivâyet etmiştir. Müslim ise aynı hadîsi Buhârî’dekinin aksine farklı tariklerle Ebû Hureyre’den merfû‘-kudsî,²⁶⁴ İbn Abbâs’dan ise merfû‘-nebevî²⁶⁵ olarak rivâyet etmiştir.

8. Kudsî Hadîs Esasları, Kudsî Hadîsin Rivâyet Lafızları ve Kudsî Hadîslerin Sayısı

a. Kudsî Hadîs Esasları

Gerek mütekaddimûn, gerekse müteahhirûn dönem hadîs usûlü kitaplarında bir hadîs çeşidi olarak ele alınmamış olmasına rağmen; son yüzyıldaki hadîs usûlü çalışmalarında bir hadîs çeşidi olarak gösterilen *kudsî hadîs* mefhûmunun tahlil edilmemiş, belki de ihmal edilmiş önemli meselelerinden biri de hadîslerin hangi esaslara göre kudsî hadîs olduklarına hükmedileceği konusudur. Hadîslerin, *kudsî hadîs* olup olmadığını belirleyecek esasların neler olduğuna dair ölçütler tam olarak ortaya konulmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, kudsî hadîs esasların konusunda, detaylı olmasa da, hangi rivâyetlerin kudsî hadîs olarak kabul edilip edilmeyeceğine dair birkaç prensip belirleyen kişi muasır hadîsçilerden Muhammed Avvâme’dir. Muhammed Avvâme, hangi rivâyetlerin kudsî hadîs olarak kabul edilip edilmeyeceklerine dair şu esasları ortaya koymuştur:

1. “Peygamber’in -sallallâhu aleyhi ve sellem-, açık ifadeyle (*kavl-i sarîh*), ‘Yüce Allah buyurdu ki/buyuruyor ki/vahyetti’ gibi cümlelerle Allah’a *izafe ettiği sözler kudsî hadîsler kapsamina girmektedir*”²⁶⁶. Avvâme buna herhangi bir örnek vermemektedir.

2. “Yüce Allah bana vahyetti/bana vahyedildiğine göre/Allah İbrahim’, Mûsâ’ya vahyetti ki’ gibi cümlelerle Allah’a *izafe edilen sözler kudsî hadîsler kapsamina girmektedir*”²⁶⁷. Avvâme buna örnek olarak; Buhârî’nin, içinde

²⁶² Buhârî, Enbiyâ 24, 35 (iki adet), Tefsîr IV, 26 (iki adet), Tefsîr VI, 4 (iki adet), Tefsîr 37/1 (iki adet).

²⁶³ Buhârî, Tevhîd 50.

²⁶⁴ Müslim, Fedâil 166.

²⁶⁵ Müslim, Fedâil 167.

²⁶⁶ Avvâme, *Min Sihâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 9.

²⁶⁷ Avvâme, *Min Sihâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 9-10.

كُؤْمَرُكُمْ فِي قُبُورِكُمْ فَأَوْجَى إِلَى أَنْكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ ve Müslim'in, içinde cümlesinin yer aldığı rivâyeti²⁶⁸ ve Müslim'in, içinde cümlesinin yer aldığı rivâyeti²⁶⁹ göstermektedir.

3. "Yüce Allah'a nispet edilen 'Allah şunu emretti, bunu yaptı, yarattı' gibi eîâl tasvirleri, kudî hadîsler isimlendirmesi içine girmemektedir."²⁷⁰ Avvâme buna örnek olarak; Yüce Allah'ın, rahmet'i yüz parçaya ayırdığına dair hadîsi vermektedir:

حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيْبِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ « جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ، فَأَمْسَكَ عِنْدَهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا، وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا، فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ يَبْرَأُحِمُ الْخَلْقُ، حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وِلْدَانِهَا حَشِيَّةً أَنْ تُصَيِّبَهُ »²⁷¹

4. "Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem- Cibrîl'den veya meleklerden herhangi birinden - Yüce Allah'ın sözü olmaksızın- rivâyet ettikleri, kudî hadîs olarak addedilemez."²⁷² Avvâme buna örnek olarak, Peygamber'e -sallallâhu aleyhi ve sellem ilk vahyin ("bed'ül-vahy") gelişini anlatan rivâyeti²⁷³ göstermektedir.

5. "Sahâbenin, Peygamber Efendimiz -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarîki dîşında bir yolla, -senedi sahîh olsa bile- önceki peygamberlere izafeten rivâyet ettikleri ve isrâîliyyât arasında zikredilenler kudî hadîs olarak addedilemez."²⁷⁴ Avvâme buna örnek olarak, Beyhakî'nin Ömer b. el-Hattâb'dan -radiyallâhu anh- tahrîc ettiği şu rivâyeti vermektedir:

أخبرنا أبو عبد الله الحافظ أنا علي بن محمد بن عبد الله الحسيني بمرورنا شهاب بن الحسن العكبري نا عبد الملك بن قريب الأصمعي نا ملك عن زيد بن أسلم عن أبيه عن عمر بن الخطاب قال حدثت أن موسى أو عيسى عليهما السلام قال يا رب ما علامة رضاك عن خلقك؟ فقال عز وجل أن أنزل عليهم الغيث إبان زرعهم وأحسبه إبان حصادهم وأجعل أمورهم إلى حلماهم وفيهمهم في أيدي سمحاتهم قال: يا رب فما علامة السخط قال أن أنزل عليهم الغيث إبان حصادهم وأحسبه إبان زرعهم وأجعل أمورهم إلى سفاههم وفيهمهم في أيدي بخلاهم²⁷⁵

6. "Yine sahâbenin, Yüce Allah'ın semâvî kitaplarından herhangi bir kitap-tan rivâyet ettikleri de kudî hadîs olarak addedilemez."²⁷⁶ Avvâme buna örnek olarak, Buhârî'nin Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan -radiyallâhu anhüma- tahrîc ettiği, Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve sellem Tevrât'ta geçen özelliklerine dair şu rivâyeti vermektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَنَانَ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلَالٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ لَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ -

²⁶⁸ Buhârî, İlim 24, Vudû' 37, Cuma 29, Kûsûf 10, İ'tisâm 2.

²⁶⁹ Müslim, Cennet 64.

²⁷⁰ Avvâme, *Min Sîhâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 9.

²⁷¹ Buhârî, Edeb 19; Buhârî, Rikâk 19.

²⁷² Avvâme, *Min Sîhâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 11.

²⁷³ Buhârî, Bed'ül-vahy 3; Müslim, İmân 252.

²⁷⁴ Avvâme, *Min Sîhâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 10.

²⁷⁵ el-Beyhakî, *Şu 'abu'l-îmân*, VI, 23 no: 7392, (nşr.) M. es-Said Besyûni Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1410/1991.

²⁷⁶ Avvâme, *Min Sîhâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 10-11.

رضى الله عنهما - قُلْتُ أَخْبِرْنِي عَنْ صِفَةِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي التَّوْرَةِ. قَالَ أَجَلٌ، وَاللَّهُ إِيَّاهُ لَمْ يُصَوِّفْ فِي التَّوْرَةِ بِبَعْضِ صِفَتِهِ فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا، وَحِزْرًا لِلْأَقْبَمِينَ، أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمِيئِكَ الْمُتَوَكَّلُ، لَيْسَ بَقَطٌ وَلَا غَلِيظٌ وَلَا سَحَابٌ فِي الْأَسْوَاقِ، وَلَا يَدْفَعُ بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَغْفِرُ، وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يَقِيمَ بِهِ الْمَلَّةَ الْعُوجَاءَ أَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. وَيَفْتَحُ بِهَا أَعْيُنًا عُذَيًّا، وَأَدَانًا ضَمًّا، وَقُلُوبًا غُلْفًا. تَابَعَهُ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ هِلَالٍ. وَقَالَ سَعِيدٌ عَنْ هِلَالٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ سَلَامٍ. غُلْفٌ كُلُّ شَيْءٍ فِي غِلَافٍ، سَيْفٌ أَعْلَفٌ، وَقَوْسٌ غُلْفَاءُ، وَرَجُلٌ أَعْلَفٌ إِذَا لَمْ يَكُنْ مَحْتُونًا²⁷⁷

Avvâme, daha sonra, seçtiği yüz adet kudsî hadîsi şerhettiği *min Sihâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye Mietü Hadîsin Kudsiyyin mea Şerhihâ* adlı eserinin giriş yazısında; “*Hadîs’in, kudsî olması için başında veya herhangi bir yerinde Yüce Allah’a nispetle ‘Allah şöyle buyurdu/buyuruyor’ (cümlesi) olmalı mıdır?*” anlamında sorduğu soruya cevap mahiyetinde yazdığı açıklamada şunları söylemektedir: “*Onların hepsi kudsî diye isimlendirilse de, tüm araştırmalarım ve hocalarım sormama rağmen (bu konuyla ilgili tatmin edici bir) metin (açıklama) bulamadım. Daha sonra İbn Hacer’in Fethu’l-Bârî’de, Sahih’deki Yüce Allah’ın sözlerinin geçtiği hadîslerle ilgili olarak ‘Bu, kudsî hadîslerdendir’ sözünü görünce o lafızların yer aldığı tüm rivâyetlerin kudsî hadîs olduğu netleşti.*”²⁷⁸

b. Kudsî Hadîsin Rivâyet Lafızları

Kudsî hadîslerin rivâyet lafızlarına dair, ilgili eserlerde karşılaştığımız ve İbn Hacer el-Heytemî’den²⁷⁹ itibaren -neredeyse- tüm müellifler²⁸⁰ tarafından tekrar edilegen “*قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما يروي عن ربه*” ve “*قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى عليه وسلم*” ifadeleri en meşhur iki rivâyet şîgasıdır.

Buhârî’nin *es-Sahih’inin Kitâbü’l-İlm’*deki²⁸¹ rivâyet lafızlarına dair değerlendirmesi, aynı zamanda Buhârî’nin; çok sonraki dönemlerde “kudsî hadîs” diye isimlendirilmiş olan hadîslere bakış açısını ortaya koymasına itibariyle konumuz açısından çok önemli bir değerlendirmedir.

Buhârî, söz konusu bu *bâb* başlığında üç ayrı sahâbiden (İbn Abbâs, Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre’nin) çok sonraki dönemlerde “kudsî hadîs” diye adlandırılmış olan rivâyetlerinde kullanmış oldukları rivâyet lafızlarını İbn Abbâs’tan (68/687) “*وقال أبو العالية عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم فيما يروي عن ربه*”, Enes b. Mâlik’ten (90/709) “*وقال أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم يروي عن ربه عز وجل*”, Ebû Hureyre’den (58/676) “*وقال أبو هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم يروي عن ربه عز وجل*” şek-

²⁷⁷ Buhârî, Buyû‘ 50; Buhârî, Tefsîr 48/3.

²⁷⁸ Avvâme, *Min Sihâhi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*, s. 11-12.

²⁷⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-Mübîn Şerhu’l-Erba ‘ine’n-Neveviyye*, s. 432, Dâru’l-Minhâc, Cidde, 1423/2011.

²⁸⁰ Örnek olarak bkz: Subhî es-Sâlih, *‘Ulûmu’l-Hadîs ve Mustalâhuh*, Dımaşk:1379/1959, s. 11-13; *Hadîs İlimleri*, ter. M. Y. Kandemir, Ankara: DİB Yayınları 1971, s. 9-11; Çakan, *Hadîs Usûlü*, s. 114-115.

²⁸¹ Buhârî, İlm 4.

linde naklede.

Buhârî, *es-Sahih*'inde ayrıca *Kitâbü't-Tevhîd*'de dört ayrı bâb başlığında²⁸² kudsî hadîs mefhûmuna/anlayışına/bakış açısına işaret eden “باب كلام الرب مع” “باب كلام الرب مع أهل”، “باب كلام الرب عز وجل يوم القيامة مع الأنبياء وغيرهم”، “جبريل ونداء الله الملائكة” ve “باب ذكر النبي صلى الله عليه وسلم وروايته عن ربه”²⁸³ ifadelerini kullanmıştır.

Ayrıca Buhârî'nin kudsî hadîs rivâyetlerinde “يقول الله تعالى”²⁸³, “عليه وسلم قال «لما قضى الله الخلق كتب كتابا عنده غلبيت - أو قال سبقت - رحمتي غضبي. فهو عنده فوق أن الله تبارك»”²⁸⁸, “قال الله”²⁸⁷, “يجمع الله الناس فيقول”²⁸⁶, “يقول الله”²⁸⁵, “يقول الله عز وجل”²⁸⁴, “العزيش”²⁸⁴, “إن الله قال”²⁹⁰ lafızlarını da kullanmıştır.

Hadîs kitaplarında, Buhârî'nin *es-Sahih*'inde kullandığı kudsî hadîs rivâyet lafızlarından başka, diğer hadîsçiler bunlara ilaveten “فيما يحكى عن ربه”²⁹¹, “سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول عن الله عز وجل”²⁹³, “يأثر عن ربه”²⁹², “يحكى عن ربه”²⁹⁴, “سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول عن الله عز وجل”²⁹⁵ kullandıkları lafızlardan birkaçı şunlardır:

c. Kudsî Hadîslerin Sayısı

Kudsî hadîslerin sayısına dair ilgili çalışmalarda çok farklı rakamlar verilmektedir: M. Tayyib Okiç'in (1977), “Sayı itibariyle ilâhî hadîsler çok değildir. Yüzü biraz mütecevizdir”²⁹⁶ ve Ali Özek'in “Kudsî hadîslerin sayısı 100 kadardır”²⁹⁷ demelerine rağmen bu sayıyı nasıl tespit ettiklerini veya kimden naklettiklerini belirtmemektedirler. Gerek Okiç'teki ve gerekse Özek'teki “100 kadar kudsî hadîs” olduğunu tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilk telaffuz eden müelliflerden biri İbn Hacer el-Heytemî olarak (974/1567)²⁹⁸ görüne de; Heytemî, bu rakamı ya doğrudan İbn Balabân'ın (684/1285), *el-*

²⁸² Buhârî, *Tevhîd* 33, 36, 38, 50.

²⁸³ Buhârî, *Tevhîd* 15, *Tevhîd* 24, Buhârî, *Tevhîd*, 35.

²⁸⁴ Buhârî, *Tevhîd* 55.

²⁸⁵ Buhârî, *Tefsîr* 22/1.

²⁸⁶ Buhârî, *Rikâk* 46, Buhârî, *Tevhîd* 32.

²⁸⁷ Buhârî, *Rikâk* 52.

²⁸⁸ Buhârî, *Bed'ü'l-halk* 8.

²⁸⁹ Buhârî, *Tevhîd* 24.

²⁹⁰ Buhârî, *Rikâk* 38.

²⁹¹ Ahmed, II, 354.

²⁹² Ahmed, II, 492.

²⁹³ Ahmed, II, 540, V, 247.

²⁹⁴ Ahmed, IV, 106.

²⁹⁵ Ahmed, III, 29.

²⁹⁶ M. Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, s. 14.

²⁹⁷ Ali Özek, *Hadîs Ricâli Hadîs İlimleri ve Kaynakları*, İstanbul: Fatih Matbaası 1967, s. 15.

²⁹⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn bi şerhi'l-erbaîn*, Cidde: Dâru'l-Minhâc 1432/2011, s. 432.

Makâsîdü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-ilâhiyye adlı eserindeki²⁹⁹ toplam 100 (yüz) adet kudsî hadis sayısından veya İbn Balabân'ın bu eserini, *el-Fusûl fi sîreti'r-Resûl -sallallâhu aleyhi ve sellem-*, adlı eserinde tanıtmış olan İbn Kesîr'den³⁰⁰ (774/1373) almış olmalıdır. Okiç, kudsî hadisle ilgili verdiği bilgilerin çoğunu el-Kâsimî'nin (1332/1914) *Kavâ'idu't-Tahdîs*'inden iktibas etmektedir. Kâsimî ise kudsî hadisle ilgili verdiği bilgileri İbn Hacer el-Heytemî'den (974/1567), Ebu'l-Bekâ'dan (1094/1683) ve Ahmed b. el-Mübârek'in (1156/1743), mutasavvıf Abdulazîz ed-Debbâğ'ın (1132/1720) sohbetlerini bir araya getirdiği *el-İbrîz* adlı eserinden³⁰¹ derlemiştir.

Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*'te kudsî hadislerin sayısının iki yüzden fazla olduğunu herhangi bir kaynağa işaret etmeden söylemektedir.³⁰²

Ali Osman Koçkuzu, kudsî hadislerin 300 kadar olduğunu ifade için; “Sayıları üç yüz kadarı bulan bu haberlerde” demekte³⁰³ ve ilgili dipnotta, Okiç'in (1977) *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* adlı eseri ile Kâsimî'nin (1332/1914) *Kavâ'idu't-Tahdîs*'ine atıfta bulunmasına rağmen, her iki müellifin eserinde de 300 değil, 100 sayısını telaffuz ettikleri görülmektedir ki Okiç, bu 100 rakamını Kâsimî'den, Kâsimî ise Heytemî'nin *el-Fethu'l-mübîn*'inden³⁰⁴ almıştır. Heytemî ise söz konusu 100 sayısını - yukarıda da bahedildiği gibi kuvvetle muhtemel- İbn Balabân'ın adı geçen eserindeki toplam yüz kudsî hadis sayısından hareketle söylemiştir.

Mustafa Karataş'ın, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*³⁰⁵ adıyla yayınlamış olduğu doktora tezinde, *Kütüb-i Tis'a*'da bulunduğunu söylediği kudsî hadis sayısı oldukça yüksek rakamlardır. Bizzat kitaplardan ve aynı zamanda elektronik ortamda yaptığımız okuma ve taramalar sonucunda ulaştığımız kudsî hadis sayısı ile Karataş'ın verdiği sayılar farklılık arz etmektedir. Aşağıdaki tabloda Karataş'ın *Kütüb-i Tis'a*'daki kudsî hadisler için verdiği sayılar ile bizim tespit ettiğimiz sayılar karşılaştırılmalı olarak gösterilmiştir:

²⁹⁹ İbn Balabân, *el-Makâsîdü's-Seniyye*, (nşr.) M. Mistû, M. el-Îd el-Hatrâvi, Beyrut: Dâru'bni Kesîr 1403/1983 ve 1408/1988.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *el-Fusûl fi Sîreti'r-Resûl*, (nşr.) Muhyiddin Mistû, M. el-Îd el-Hatrâvi, Beyrut: Dâru'bni Kesîr 1413/1992, s. 272.

³⁰¹ es-Seyyid Ahmed b. el-Mübârek, *el-İbrîz min Kelâmi Seyyidi Abdilazîz ed-Debbâğ*, Dârü'l-Fîkr, yy, ty.

³⁰² Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, s. 127.

³⁰³ Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları 1983, s. 43-44.

³⁰⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-Mübîn Şerhu'l-Erba'ine'n-Neveviyye*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1432/2011, s. 432.

³⁰⁵ Mustafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, İstanbul: İham-İşaret Yayınları 2006, s. 211-221.

Kıtap adı	Karataş'ın verdiği sayılar	Akaln'ın tespit ettiği sayılar
Buhârî	131	31
Müslim	80	29
Ebû Dâvûd	15	6
Tirmizî	55	17
Nesâî	25	6
İbn Mâce	26	22
Muvatta'	11	7
Dârimî	23	17
Ahmed b. Hanbel	432	121
Toplam	798	266

Görüldüğü üzere, rivâyetlerin gerek matbu kitaplardan ve gerekse elektronik ortamda tek tek kontrol edilmemesinden kaynaklandığını tahmin ettiğimiz, tarama ve sayım yanlışları sebebiyle, kudsî hadîslerin sayısı, kimi kitaplarda iki, üç, hatta dört katına yakın oranda yüksek çıkmıştır.

Kudsî hadîslerin sayısının tespitinde birtakım okuma yanlışlarının da etkili olduğu ve bunun sonucu olarak kudsî hadîs sayının çok yüksek gösterildiği görülmektedir. Kudsî hadîs sayısının çok yüksek olarak gösterilmesine neden olan söz konusu okuma yanlışının şöyle meydana geldiğini tahmin ediyoruz: Elektronik ortamda yapılan kelime taramalarında veya matbu metinlerin indekslerinde; aranan kelimelerin bulunduğu cümleler bizzat yerlerinde ve öncesine sonrasına bakmadan, sadece hedef kelimelerin görülmesiyle yapılan tespit (!) ve sayımlar, sayının kabarmasına sebep olmaktadır. Örnek: قال الله أكبر/يقول الله أكبر kelimeleriyle yapılan taramada قال الله أكبر gibi tekbir getirmenin anlatıldığı rivâyetler, kontrol edilmeden kudsî hadîs addedildiği için sayı bir hayli kabarmaktadır. Aynı şekilde özellikle elektronik tarama esnasında, kimi hadîslerin metinlerde yer alan âyetlerin başında قال الله أكبر/يقول الله أكبر cümlelerinin görülmesi üzerine söz konusu rivâyetlerin de kudsî hadîs olarak kabul edilmesi sayının oldukça artmasına neden olabilmektedir. Sayının böyle abartılı olmasının bir başka sebebi de; râvî veya kitap müellifinin قال الله أكبر lafzıyla başlayan bir cümlesinin başında; gerçekte 'kâil', râvî veya kitap müellifi olduğu halde, قال الله أكبر lafzının başında قال/يقول fiillerinin görülmesi ve metnin öncesine sonrasına bakılmadan bu rivâyetlerin kudsî hadîs addedilmesidir.

Hicrî I-IV. yüzyıllardaki hadîs eserlerinden toplam 61 ayrı kitabı, matbu metinlerinden ve elektronik ortamdaki verilerinden aynı anda tarayarak kudsî hadîsleri tespit etmeye çalıştık. Gerek matbu metin ve gerekse elektronik ortam taramalarında tespit edilen tüm kudsî hadîs metinlerini tek tek kontrol etmeye, yukarıda bahsettiğimiz handıkapa düşmemeye gayret ettik. Kudsî hadîs tespitinde 'kavlî' kudsî hadîsleri esas aldığımızdan; Yüce Allah'a nispet edilen "Allah şunu enretti, bunu yaptı, yarattı" vb ef'âl tasvirlerini sayım dışında tuttuk. Taradığımız 61 ayrı kitapta -tekrarlarıyla birlikte- tespit ettiğimiz toplam 1216 adet kudsî hadîsin müellif ve eserlerine göre sayısal dağılımını aşağıdaki tabloda bir arada görmek mümkündür:

Müellif Adı	Kitap Adı	Kudsî Hadis Sayısı
Hemmâm b. Münebbih	<i>es-Sahîfe</i>	11
Ma'mer b. Râşid	<i>el-Câmi'</i>	31
Mâlik b. Enes	<i>el-Muvatta</i>	7
Abdullah b. el-Mübârek	<i>ez-Zühd</i>	32
Abdullah b. el-Mübârek	<i>el-Müsned</i>	18
Abdullah b. Vehb	<i>el-Câmi'</i>	14
Abdullah b. Vehb	<i>Kitâbu'l-Kader</i>	17
Vekî' b. el-Cerrâh	<i>ez-Zühd</i>	11
Şâfi'i	<i>el-Ümm, el-Müsned</i>	2
Buhârî	<i>es-Sahîh</i>	31
Müslim	<i>es-Sahîh</i>	29
Ebû Dâvûd	<i>es-Sünen</i>	6
Tirmizî	<i>es-Sünen</i>	17
Nesâî	<i>es-Sünen (el-Müctebâ)</i>	6
İbn Mâce	<i>es-Sünen</i>	22
Dârimî	<i>es-Sünen</i>	17
Ahmed b. Hanbel	<i>el-Müsned</i>	121
Ahmed b. Hanbel	<i>ez-Zühd</i>	34
Buhârî	<i>el-Edebü'l-Müfred</i>	14
Buhârî	<i>Halku Ef'âli'l-İbâd</i>	23
Buhârî	<i>et-Târihu'l-Kebîr</i>	13
Tayâlisî	<i>el-Müsned</i>	14
Abdurrezzâk	<i>el-Musannef</i>	8
Humeydî	<i>el-Müsned</i>	15
Saîd b. Mansûr	<i>es-Sünen</i>	3
Ali b. el-Ca'd	<i>el-Müsned</i>	9
İbn Ebî Şeybe	<i>el-Musannef</i>	11
İbn Ebî Şeybe	<i>Kitâbu'l-Arş</i>	22
İshâk b. Râhûye	<i>el-Müsned</i>	23
Abd b. Humeyd	<i>el-Müsned</i>	30
Esed b. Mûsâ	<i>ez-Zühd</i>	20
Hennâd b. es-Serrî	<i>ez-Zühd</i>	17
İbn Ebî Âsım	<i>ez-Zühd</i>	2
İbn Ebî Âsım	<i>es-Sünne</i>	83
Ebû Dâvûd	<i>ez-Zühd</i>	5
Nesâî	<i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i>	12
Nesâî	<i>Amelü'l-Yevm</i>	20
Taberânî	<i>el-Mu'cemu'l-Kebîr</i>	49
Taberânî	<i>el-Mu'cemu'l-Evsat</i>	31
Taberânî	<i>el-Mu'cemu's-Sağîr</i>	8
Taberânî	<i>Kitâbu'd-Du'â</i>	29
Taberânî	<i>Mekârimu'l-Ahlâk</i>	3
İbn Hibbân	<i>es-Sahîh</i>	23
İbn Huzeyme	<i>es-Sahîh</i>	10
İbn Huzeyme	<i>Kitâbu't-Tevhîd</i>	115
Dârekutnî	<i>es-Sünen</i>	2
İbn Ebî'd-Dünyâ	<i>Dokuz ayrı risâlesinde</i>	54
İbnü's-Sünnî	<i>Amelü'l-Yevm</i>	13
İbn Şâhin	<i>et-Terğîb</i>	39
Hâkim	<i>el-Müstedrek</i>	42
Kudâ'i	<i>Şihâbu'l-Ahbâr</i>	18
Toplam		1216

Son dönem derleme kudsi hadis kitaplarından on bir adet kudsi hadis eserini³⁰⁶ matbu metinlerden bizzat incelemek suretiyle, ihtiva ettiği rivâyet sayısını bir tablo hâlinde gösterebiliriz:

Müellif/Yayınevi	Kitap adı	Kudsi hadis sayısı
Sabâbatî	<i>Câmi'u'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye</i>	1150
Sabâbatî	<i>Sahihu'l- Ehâdisi'l-Kudsiyye</i>	550
Allûş	<i>el-Cami' fi'l- Ehâdisi'l- Kudsiyye</i>	772
Avvâme	<i>min Shâhi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye</i>	100
Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî	<i>el-Ehâdisu'l-Kudsiyye</i>	400
Adevî	<i>es-Sahihu'l-Müsned mine'l-Ehâdisi'l</i>	185
Adil Sa'd	<i>Mevsû'atü'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye</i>	1584
Umevrât	<i>el-Ehâdisu'l-Kudsiyye</i>	663
Yusuf Ahmed	<i>Mevsû'atü'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye</i>	585
Fethî İbrahim	<i>el-Ehâdisü'l-Kudsiyye</i>	225
Zağlûl	<i>Mu'cemu'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye</i>	241
Büdeyvi	<i>el-Ehâdisu'l-Kudsiyye</i>	398

Sonuç

İçerisinde Yüce Allah'a izafe edilen sözler ve fiiller yer aldığından “*kudsi hadis*” diye isimlendirilen rivâyetler, mütekaddimûn ve müteahhirûn dönem hadis usûlü kitaplarında, bir hadis çeşidi olarak ele alınmamıştır. Bundan dolayı “*kudsi hadis*” tabiri; “*Galat-ı meşhûr, lûgat-ı fasihden evlâdır*” deyiminin yerinde bir örneği olarak değerlendirilebilir. *Kudsi/ilâhi/rabbânî hadis* (الحديث الرباني/الحديث الإلهي/الحديث القدسي) ifadesi, hadis tarihinin ilk dört asrında, ne *rivâyetü'l-hadis*, ne de *dirâyetü'l-hadis* kitaplarında, tespit edilememiştir.

Kudsi hadis kısaca; mânâsı Yüce Allah'a, lafzı ise Peygamber'e -sallallahu aleyhi ve sellem- ait olan hadis şeklinde tanımlanmakta ise de; kudsi hadis'in terim olarak, hadis ıstılahları arasında yerinin bulunup bulunmadığı net biçimde ortaya konulmamıştır. Kudsi hadis olarak adlandırılan rivâyetlerin, vahyin hangi türüne dâhil olduğu, Kur'an-ı Kerim'den ve diğer nebevî hadislerden farklı ne gibi özelliklere sahip olduğu; kudsi hadis-Kitab-ı Mukaddes ve isrâiliyyât ilişkilerinin tartışılmaya devam ettiği söylenebilir.

Kudsi hadis ve onunla bağlantılı düşünülen kudsi hadis-vahiy ilişkisi, kudsi hadislerin Kur'an-ı Kerim'den ve diğer nebevî hadislerden farkları vb tartışmalar -soyut zihni/fikrî bir çabanın ürünü olmaları dışında-; “*kudsi hadis*” diye bir ifadenin, hadis usûlü edebiyatında yerinin olup olmadığına bakılmaksızın yapıldıklarından, hadis ilmi açısından herhangi bir zemine oturmamaktadır.

Hadis tarihinde bir hadis usûlü ıstılahı olarak ele alınmadığı halde, çok geç dönemlerde ve hadis usûlü kitapları dışında yapılmış tanımlardan yola çıkarak vahiy-hadis, vahiy-kudsi hadis ilişkisinin kurgulanmaya ve hadisçile-

³⁰⁶ Söz konusu on bir adet derleme kudsi hadis eserinden ikisi, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî'den bir heyetin hazırladığı ve 400 adet kudsi hadis içeren *el-Ehâdisu'l-Kudsiyye*'si ile Yûsuf Ali Büdeyvi'nin bu eser üzerinde yaptığı birtakım tasarruflarla, 398 adet kudsi hadis olarak hazırlayıp *el-Ehâdisu'l-Kudsiyye* adıyla yayınladığı kitap, neredeyse tamamen birbirinin aynıdır.

rin zihninde problem olarak bulunmamış bir konunun, tartışmalı bir hadîs meselesi gibi sunulmaya, değerlendirilmeye çalışılması; kudsî hadîs ile ilgili lehte ve aleyhteki tartışmaların, hadîs usûlü açısından yerinde tartışmalar olmadığını göstermektedir.

Buhârî'nin (256/870), *Sahîh*'inde, rivâyet lafızlarını tahlil ettiği *kitâbu'l-ilm* 4. *bâb* başlığında; aralarında fark bulunmadığını belirttiği rivâyet lafızları arasında, kudsî hadîs rivâyet lafızlarını da özellikle zikretmesi, kudsî hadîs diye tanımlanan rivâyetler ile nebevî hadîsler arasında fark bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu değerlendirme; başta Buhârî olmak üzere bütün hadîşçilerin, çok sonraki dönemlerde *kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs* olarak nitelendirilen rivâyetlere bakış açısını ortaya koymaktadır. Buhârî, söz konusu 'terceme'de yer verdiği حَدَّثَنَا - أَخْبَرَنَا - أَتَيْنَا - عَنْ رَبِّهِ - عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَزُورِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ - عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُورِيهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ bu rivâyet lafızlarıyla, merfû' nebevî hadîsler ile daha sonraki dönemlerde *kudsî/ilâhî/rabbânî* olarak adlandırılmış olan her iki tür hadîslerin de kaynağının ilâhî olduğunu ima etmiş olmalıdır. Buhârî'nin mezkûr değerlendirmesi, hadîs edebiyatının altın çağı olarak da adlandırılan hicrî üçüncü yüzyıl ve sonraki dönemlerdeki hadîşçilerin, *kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs* diye nitelendirilen rivâyetleri ayrı bir hadîs çeşidi olarak ele almamalarında temel faktör olmuştur. Buhârî'nin, çok geç dönemlerde kudsî hadîs diye tanımlanan bu tür hadîslere bakış açısı, diğer hadîşçilerce de benimsenmiştir. Bundan dolayıdır ki kudsî hadîs diye nitelenen hadîsler, ayrı bir hadîs çeşidi olarak ele alınmamış ve hadîs edebiyatının gerek *rivâyetü'l-hadîs* ve gerekse *dirâyetü'l-hadîs* kitaplarında nebevî hadîslerle birlikte rivâyet edilmiştir.

Kudsî hadîs mefhûmunun ele alındığı araştırmaların hemen tamamında, istilâh olarak çok sonraki dönemlerde bile varlığına rastlayamadığımız bu kavrama ilişkin olarak; hadîs tarihinin hicrî ilk üç asır hadîşçileri ile hadîs usûlü edebiyatının gerek mütekaddimûn ve gerekse müteahhirûn dönem müelliflerinin böyle bir kavramlaştırmaya gitmeme sebeplerinin irdelenmediği, hatta böyle bir tespitin dahi yapılmadığı görülmektedir.

Kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs mefhûmu, hadîs usûlü edebiyatının ne *mütekaddimûn* (463/1071 öncesi) ne de *müteahhirûn* (463/1071 sonrası) dönemi eserlerinde bir hadîs istilâhı olarak tanımlanmamıştır. Bu durum, yukarıda Buhârî'yle ilgili yaptığımız yorumun isabetli ve en azından aksi ispatlanıncaya kadar doğru olduğunu ortaya koymaktadır. *Kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs* ifadesinin, istilâh olarak olmasa da, ilk kullanımıyla, en erken hicrî beşinci ve altıncı/milâdî on birinci ve on ikinci yüzyıllarda karşılaşmaktayız.

Hadîs usûlü kitaplarında *kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs* ifadesinin yerini alması, yirminci yüzyılın başlarına tesadüf etmektedir. Cemâluddîn el-Kâsîmî'nin (1332/1914), derlediği bu ifadeye dair bilgileri *Kavâ'idu't-Tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs*'ine almasından itibaren kudsî hadîs; hadîs usûlü kavramlarına sonradan eklenmiş ("bid'at") bir istilâh olarak, hadîs usûlü kitaplarında

yerini almaya başlamıştır. Hadîs usûlü kitabı telif etmiş olan hadîsçilerin, hadîs usûlü kitaplarında *kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs* mefhûmunu bir hadîs çeşidi olarak ele almamış olmalarına rağmen; bu mefhûmun tanımına hadîs şerhi kitaplarında yer vermiş olmaları dikkat çekicidir.

Kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs mefhûmunu ilk defa tarif eden müellif olarak gösterilen et-Tîbî (743/1342), bu tanımını, hadîs usûlcülerinin geleneğini takiben, *el-Hulâsa fî usûli'l-hadîs* adlı hadîs usûlü kitabında vermemiş; *el-Kâşif an hakâiki's-sünen Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Mesâbih* adlı hadîs şerhi kitabında vermiştir. Tîbî'nin kudsî hadîse dair *el-Kâşif*te yazdığı metin, bir paragraftan oluşmaktadır ve kudsî hadîsin kısaca bir tanımını; Kur'ân-ı Kerîm'le arasındaki iki farkı ve ilâhî nass olarak ikinci mertebede olduğuna ilişkin bir değerlendirmeyi içermektedir. Hadîs tarihinde bir hadîs usûlü istilâhî olarak ele alınmamış olan *kudsî hadîs*'le ilgili lehte ve aleyhte yazılıp çizilenlerin, Tîbî'nin bu kısa bir paragraflık metninden hareketle yapıldığı düşünüldüğünde; söz konusu değerlendirmelerin ve tartışmaların sağlıklı bir zeminde yapılmadığı ve hatta -yukarıda da ifade edildiği gibi- hadîs ilmi açısından herhangi bir temele dayanmadığı söylenebilir. Tîbî'nin muâsırı İbn Teymiyye (728/1328) ise eserlerinde, tanımına dair herhangi bir bilgi vermeden ve değerlendirme yapmadan, *ilâhî hadîs*, *kudsî hadîs*, *sahîh kudsî hadîs* terimlerini kullandığı görülmektedir.

Hadîs usûlüne dair *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi vermemiş olan İbn Kesîr (774/1373), bu kavramla ilgili bilgi vermeden ve değerlendirme yapmadan *Tefsîr*'inde birkaç kez kudsî hadîslerle tefsîr yapmıştır. Ayrıca İbn Kesîr, *el-Fusûl fî sîreti'r-Resûl -sallallâhu aleyhi ve sellem-* adlı eserinde kudsî hadîs mefhûmunun tanımını yapmadığı ve bu eseri de bir hadîs usûlü kitabı olmadığı halde, kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili önemli ve başka kitaplarda karşılaşmadığımız bir adlandırmayla, kudsî hadîsleri سماعاته: "O'nun -sallallâhu aleyhi ve sellem- (Yüce Allah'dan) işittikleri" olarak isimlendirmektedir. Seyyid Şerîf Cürçânî (816/1413), *et-Ta'rifât* adlı eserinde kudsî hadîsin tarifine yer vermiş olduğu halde; *Muhtasar fî usûli'l-hadîs (Fennu usûli mustalahi'l-hadîs)* adlı hadîs usûlü kitabında bu tarifine yer vermemesi; aynı zamanda kelâm ve dil bilgisini olan Cürçânî'nin, hadîsçilerin geleneğine tâbi olduğunuve bu konuda hadîsçi hassasiyetiyle davrandığını göstermektedir.

Konuyu hadîs usûlü kitabında değil de hadîs şerhi kitabında ele almış olan bir başka çarpıcı örnek olarak İbn Hacer el-Askalânî'yi (852/1449) görmekteyiz. İbn Hacer, *kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs* mefhûmunun tanımını, *Nuhbeti'l-fiker* ve şerhi *Nüzhetü'n-nazar* ile *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh* adlı hadîs usûlü eserlerinde vermeyip, *Sahîh-i Buhârî* şerhi *Fethu'l-Bârî*'de vermiştir. Hadîs usûlü edebiyatında kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs adı altında kavramlaştırmaya gidilmemiş olması ve hadîs usûlü kitabı müelliflerinin bu konudaki hassasiyetinin; derleme kudsî hadîs kitabı *el-İthâfâtü's-seniyye bi'l-*

*ehâdîsi'l-kudsiyye'*yi telif etmiş ve İbn Hacer'in hadîs usûlü *Nüzheti'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-fiker'e, el-Yevâkît ve'd-Dürer Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker* adlı şerhini hazırlamış olan el-Münâvî (1031/1622) gibi müellifler tarafından da devam ettirildiği görülmüştür.

İbn Hacer el-Heytemî'nin (974/1567), kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili verdiği bilgilerde yararlandığı kaynakları tespit için konuyla ilgili metinlerini karşılaştırdığımız şu müelliflerle el-Heytemî'nin metni arasındaki benzerliklerden ötürü, İbn Hacer el-Heytemî'nin; İbn Teymiyye'den (728/1328), et-Tîbî'den (743/1342), İbn Kesîr'den (774/1373), el-Cürcânî'den (816/1413) ve es-Suyûtî'den (911/1505) yararlandığını söylemek mümkündür. es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-kur'ân*'da, kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili tartışmaları ele aldığı halde, *Tedribu'r-Râvî*'de -iki adet kudsî hadîse yer verdiği bölümlerde bile- kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi vermemekte, değerlendirme yapmamaktadır.

Son yüzyıl içinde telif edilmiş olanlardan -incelediğimiz- bütün hadîs usûlü kitapları, bir hadîs çeşidi olarak "kudsî hadîs" in tanımında; Cemâlüddin el-Kâsimî'nin (1332/1914), hadîs usûlü kitaplarından başarılı bir seçkiyle hazırlamış olduğu *Kavâ'idu't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs*'ine, lügat olarak da Ebu'l-Bekâ'nın (1094/1683) *el-Külliyât*'ı ile et-Tehânevî'nin (1158/1745) *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*'una atıfta bulunmaktadırlar. Adı geçen üç müellin de kudsî hadîs mefhûmu konusunda ortak kaynağı İbn Hacer el-Heytemî'dir. "Kudsî hadîs" in, bir hadîs istilâhı gibi telakki edilmesine ve son dönemdeki hadîs usûlü kitaplarına girmesine sebep olan müellif -tespitlerimize göre- Cemâlüddin el-Kâsimî'dir (1332/1914). Kâsimî'yi takiben Okıç (1977), Ebû Zehv, es-Sâlih (1986), Hamidullah (2002), Acâc el-Hatîb, Özek, Koçyiğit (2011), Itr, Tahhân, Yardım, Çakan, Başaran (1993), Kırbasoğlu vd tüm müellif ve araştırmacıların, -hepsi aynı anda ve tümünden faydalanmamış olsalar bile- atıfta buldukları hadîsçiler ve lügatçiler; et-Tîbî, el-Kirmânî, el-Cürcânî, İbn Hacer el-Askalânî, el-Aynî, İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Bekâ ve et-Tehânevî'dir.

Nevevî'nin, kırk iki adet hadîs içeren *Kırk Hadîs* risâlesinde üç adet (24, 38 ve 42. hadîsler) kudsî hadîs bulunmasına rağmen; -tespitlerimize göre Sa'deddîn et-Teftâzânî'den başlayan bir gelenekle- Nevevî'nin *Kırk Hadîs*'ini şerh edenler, kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili bilgilere sadece 24. hadîsin şerhinde yer vermişlerdir. Kelâm ve dil bilgini Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin (792/1390), hadîsçilerin, kudsî hadîs mefhûmunu bir hadîs istilâhı olarak ele almamaları hassasiyetine riâyet ettiğini, Nevevî'nin *el-Erbe'üne'n-Neveviyye'*yi şerhinde de görüyoruz. Nevevî'nin meşhur Kırk Hadîs eserindeki üç adet hadîs (24, 38 ve 42 no'lu hadîsler), kudsî hadîs oldukları halde Sa'deddîn et-Teftâzânî'den itibaren, *el-Erbe'üne'n-Neveviyye'*yi şerheden her müellif, kudsî hadîs mefhûmuyla ilgili açıklamalarını sadece 24. hadîste vermişlerdir. Bâbânzâde Ahmed Naîm'in (1934) -hadîs usûlcülerinin uygulayageldikleri

telif tarzına uyarak- *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'nin *Mukaddimesi*'nde kudsî hadîs mefhûmuna dair herhangi bir bilgi vermediği ve değerlendirme yapmadığı halde, Nevevî'nin *el-Erbe'üne'n-Neveviyye* tercümesinde 24. hadîsin şerhinde -dipnotta-; Sa'deddîn et-Teftâzânî'nin, Nevevî'nin aynı eserinin aynı numaralı hadîsine yazdığı şerhte yer alan bilgileri birkaç kelime değişikliğiyle tercümeyle iktibas ettiği görülmektedir.

Kudsî/ilâhî/rabbânî hadîs olarak isimlendirilen rivâyetlerin Kur'ân-ı Kerim'le karşılaştırılması ameliyesinin ilk olarak ne zaman ve kim tarafından, hangi ihtiyaç saikasıyla yapıldığını tespit edilememekle beraber; bu karşılaştırma ameliyesinin -hadîs şerhi kitaplarında tespit ettiğimiz bilgilerden hareketle- muahhar dönemlerde/hadîs şerh edebiyatı döneminde başladığı söylenebilir. Kudsî hadîslerin Kur'ân-ı Kerim'le karşılaştırılması ameliyesinin, bir ihtiyaç sonucu değil; fikrî/zihnî/soyut bir değerlendirme olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Mütevâtir ve ilâhî bir metnin -Kur'ân-ı Kerim'in- âhâd haber olan kudsî hadîslerle karşılaştırılırken; Kur'ân-ı Kerim okumanın ibadet olduğu ve namazda okunması yönlerine vurgu yapıp; kudsî hadîsler için böyle durumun söz konusu olamayacağına değinmenin fikrî/zihnî/soyut bir değerlendirme olarak ortaya çıktığı ihtimali yanında; bu konuyu ele alıp tartışan bilginlerin, karşılaştıkları birtakım özel durumlar veya yanlış/çapraşık sorular/anlayışlar dolayısıyla bu konuyu irdelemek zorunda kalmış olmaları ihtimali de söz konusu edilebilirse de, bunu kesinleştirebilecek bilgilere ne yazık ki ulaşamamıştır. Kudsî hadîslerin Kur'ân-ı Kerim'le karşılaştırılması ameliyesi, söz konusu mukayeselerin şerh kitaplarında yer almasının ardından, yakın dönem derleme hadîs usûlü kitaplarında ve neredeyse artık telif/tercüme tüm hadîs usûlü kitaplarında, kudsî hadîs meselesinin önemli bir boyutu gibi ele alınmaya başlanmıştır. Hadîs usûlü müellifleri arasında, Kur'ân-ı Kerim ile kudsî hadîsler arasında yapılan karşılaştırmanın yersizliğine ve yanlışlığına, -tespitlerimize göre- sadece Ali Yardım isabetle işaret etmiştir. Ali Yardım, kudsî hadîs'in bir hadîs ıstılâhı olup olmadığı ve hadîs usûlü kitaplarında niçin yer verilmediği gibi meseleleri -diğer hadîs usûlü müellifleri gibi- ele almadan kudsî hadîsi tanımlamış; -kaynağını vermemekle beraber el-Cüveynî'nin vahyin çeşitlerine ilişkin benzetmesine yakın bir anlatımla- kudsî hadîsin vahiy içindeki yerini ifade etmeye çalışmıştır. el-Cüveynî (478/1085) ilâhî kelâmın; biri, Cibril'in hiçbir değişiklik yapmaksızın lafız ve mânâ olarak Peygamber'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- getirdiği Kur'ân; diğerrinin ise Cibril'in Yüce Allah'dan mânâ olarak getirdiği ve Peygamber'in de -sallallâhu aleyhi ve sellem- melekten mefhûm hâlinde telakkî edip lafızlandırdığı iki çeşitten oluştuğunu söylemektedir. Cüveynî, ilâhî kelâmın çeşitlerini; bir hükümdarın yazdığı mektuba ve hükümdarın sözlü emirlerinin iletildiği elçinin, söz konusu sözlü emirleri lafızlandırmasına benzetmektedir. Cüveynî, bu ikinci çeşit ilâhî kelâm için herhangi bir isimlendirmede bulun-

mamaktadır. el-Cüveynî'nin yukarıda bahsedilen tasnîfini *el-İtkân*'ında nakleden es-Suyûtî (911/1505), Cüveynî'nin isimlendirmedeği ilâhî kelâm çeşidinin "Sünnet" olduğunu belirtmektedir. Suyûtî'nin, Cüveynî'den naklettiği metni, *Menâhilü'l-irfân* adlı tefsîr usulü kitabına iktibas etmiş olan muâsır müellif M. Abdülazîm ez-Zürkânî (1367/1948), Kelâmullâh'ın mevzubahis ilâhî kelâmın ikili tasnifine bir üçüncü çeşit olarak kudsî hadîsi eklemekte ve kudsî hadîsin, Nebî'nin -sallallâhu aleyhi ve sellem- Allah'dan (alıp) hikâye ettiği bir Kelâmullâh çeşidi olduğunu, ancak Kur'ân'ı bütün sözlerden seçkin kılan özelliklerin kudsî hadîste bulunmadığını belirtmektedir.

Kudsî hadîslerin; Kur'ân âyetlerinin, Peygamber Efendimiz -sallallâhu aleyhi ve sellem- tarafından bir tür tefsîri veya meâlen ve hikâî bir anlatım üslubuyla yeniden ifadelendirilmiş metinler olduğu iddiasının; örnek verilen hadîslerin tüm rivâyetleri dikkate alınmadan parçacı bir yaklaşımla ortaya atılmış bir iddia olduğu görüldüğünden isabetli bir yorum olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kudsî hadîslerin, kimi hadîs eserlerinde merfû', mevkûf ve hatta maktû' olarak rivâyet edildikleri tespit edilmiştir. Bir kudsî hadîsin merfû', mevkûf ve maktû' rivâyet edilmiş olmasının birçok sebebi söz konusu edilmektedir: Sahâbîlerin, hadîs metnini eksik yanlış aktarma endişesiyle kimi zaman Peygamber'e -sallallâhu aleyhi ve sellem- nispet etmekten kaçınmaları bunun önemli nedenlerdendir. Râvîlerin hatası sonucu mevkûf bir hadîsin merfû', merfû' bir rivâyetin de mevkûf nakledilmesi söz konusu olabilmektedir.

Hadîslerden hangilerinin "*kudsî hadîs*" olduğunu tespitte yarayacak ölçütler tam olarak ortaya konmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, kudsî hadîs esasları konusunda, detaylı olmasa da, hangi rivâyetlerin kudsî hadîs olarak kabul edilip edilmeyeceğine dair prensipler belirleyen ilk kişi muâsır hadîşçilerden Muhammed Avvâme'dir.

Kudsî hadîsler, birçok farklı rivâyet lafzıyla rivâyet edilmişlerdir.

Kaynaklarda kudsî hadîslerin sayısı ile ilgili farklı rakamlarla karşılaşılabilir: el-Kâsimî (1332/1914), Okiç (1977) ve Özek 100 sayısını İbn Hacer el-Heytemî'den (974/1567) almışlardır. Tahhân 200 sayısını telaffuz etmekle beraber bunu kimden nerden aldığı söylememektedir. Kâsimî ve Okiç 100 sayısını verdikleri halde Koçkuzu'nun 300 sayısını yazıp ilgili dipnotunda Kâsimî ve Okiç'i kaynak göstermesi hayli ilginç bir tezat olarak dikkat çekmektedir. İbn Hacer el-Heytemî'nin telaffuz ettiği 100 sayısı, eski yeni birçok araştırmada tahkik edilmeyen verildiğinden, kudsî hadîslerin 100 kadar olduğuna dair yaygın yanlış bir bilgi söz konusudur. Hâlbuki el-Heytemî'nin söylediği rakam, İbn Balabân'ın (684/1285), *el-Makâsidü's-Seniyye fi'l-Ehâdîsi'l-İlâhiyye*'sindeki kudsî hadîs sayısına işaret etmektedir. el-Heytemî 100 sayısını ya doğrudan İbn Balabân'ın eserinden veya İbn Balabân'ın eserini, *el-Fusûl*'unde tanıtan İbn Kesîr (774/1373)'den almış olmalıdır. Müstakîl kudsî hadîs kitaplarından İbn Arabî'nin (638/1240) *Mişkâtü'l-Envâr*'ında 101;

derleme kudsi hadis kitaplarından el-Münâvî'nin (1031/1622) *el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye*'sinde 274; el-Medenî'nin (1200/1785) *el-İthâfâtü's-seniyye fi'l-ehâdîsi'l-kudsiyye*'inde 864 kudsi hadis bulunmaktadır.

Hadislerin artması ve sayısına ilişkin doktora çalışmasında Karataş, *Kütüb-i Tis'â*'da toplam 798 adet kudsi hadis olduğunu söylese de; tarafımızdan bizzat matbu kitaplar üzerinde ve elektronik ortamda yapılan tarama ve sayımlarda Karataş'ın verdiği sayının yaklaşık üçte biri kadar olan 266 sayısı tespit edilebilmiştir. Hicrî I-IV. yüzyıllardaki hadis eserlerinden 61'ini, matbu metinlerinden ve elektronik ortamda tarayarak elde edilen sayı -tekrarlarıyla birlikte- 1216'dır. Oysa son dönem derleme kudsi hadis eserlerinde, çok farklı kudsi hadis sayılarıyla karşılaşmaktadır. Bu da, araştırmamız esnasında tespit edilen eksiklikleri giderecek yeni araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu ve bunların, kudsi hadis konusunun daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacağını göstermektedir.

“Kudsi Hadis Mefhûmunun Serencâmı”

Özet: Kudsi hadis, mânâsı Yüce Allah'a, lafzı ise Hz. Peygamber'e -sallâhu aleyhi ve sellem- ait olan hadis olarak tanımlanmaktadır. Kudsi hadis'in terim olarak, hadis ıstılahları arasında yerinin olup olmadığı net olarak ortaya konulmamıştır. Kudsi hadis olarak adlandırılan rivâyetlerin, vahyin hangi türüne dâhil olduğu, Kur'ân-ı Kerim'den ve diğer nebevî hadislerden farklı olarak ne gibi özelliklere sahip olduğu tartışılmıştır. Bu araştırmada kudsi hadis ifadesi, hadis usûlü açısından tarihsel süreç içinde ele alınmış ve hadis usûlü açısından kudsi hadis mefhûmunun değeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Kudsi hadis ve onunla bağlantılı düşünülen kudsi hadis-vahiy ilişkisi vb. tartışmalar; kudsi hadis teriminin, hadis usûlünde yerinin olup olmadığına bakılmaksızın sürdürülmesi nedeniyle, hadis usûlü açısından herhangi bir zemine oturmamaktadır. Buhârî'nin, *es-Sahîh*'inin, rivâyet lafızlarını tahlil ettiği “Kitâbu'l-İlm”in 4. bâbında; aralarında fark bulunmadığını belirttiği rivâyet lafızları arasında, kudsi hadis rivâyet lafızlarını da özellikle belirtmesi, kudsi hadis diye bilinen rivâyetler ile nebevî hadisler arasında fark bulunmadığını ortaya koymaktadır. Buhârî'nin, çok geç dönemlerde kudsi hadis diye tanımlanan bu tür hadislerle dair bakış açısı, diğer hadisçilerce de benimsenmiştir. Bundan dolayıdır ki kudsi hadis diye nitelenen hadisler, ayrı bir hadis çeşidi olarak ele alınmamış ve hadis edebiyatının gerek *rivâyetü'l-hadis* ve gerekse *dirâyetü'l-hadis* kitaplarında nebevî hadisler içinde değerlendirilmiştir.

Atf: İsa AKALIN, “Kudsi Hadis Mefhûmunun Serencâmı”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XV/1, 2017, ss. 7-74.

Anahtar Kelimeler: Kudsi hadis, hadis usûlü, vahiy, Buhârî.